

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Elméleti Nyelvészet Program

Vezető: dr. Ivaskó Livia

Marcsonké Kondacs Flóra

***A hát, az izé és az ugye* diskurzusjelölők jelentéseinek ábrázolása
a kibővített Natural Semantic Metalanguage modellben**

Témavezető: dr. habil. Schirm Anita
egyetemi docens

Szeged

2023

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	1
1.1. A témaválasztásról	1
1.2. A disszertáció céljai.....	2
1.3. Kiinduló kutatási kérdések és hipotézisek.....	3
1.4. A disszertáció felépítése	4
2. A téma bemutatása, szakirodalmi háttere	5
2.1. A diskurzuszjelölők jellemzői	5
2.2. A disszertációban szereplő három diskurzuszjelölő (a <i>hát</i> , az <i>izé</i> és az <i>ugye</i>) elméleti összefoglalása	14
2.2.1. A <i>hát</i> diskurzuszjelölőről	14
2.2.2. Az <i>izé</i> diskurzuszjelölőről	18
2.2.3. Az <i>ugye</i> diskurzuszjelölőről	20
2.3. A Natural Semantic Metalanguage modell.....	24
2.4. Gyermeknyelvi jellemzők.....	29
2.4.1. A diskurzuszjelölők használata az óvodások diskurzusaiban.....	29
2.4.2. A 3 és 6 éves korosztály nyelvi és nyelvhasználati fejlődése.....	31
3. Módszertan.....	33
3.1. Módszertani ismertetés	33
3.2. A kutatás során felhasznált korpusz jellemzői.....	34
3.3. A bábjáték szerepe az adatgyűjtésben	36
4. Elért eredmények.....	39
4.1. Korpuszépítés.....	39
4.2. A diskurzuszjelölőkkel kapcsolatos vizsgálatok eredményei.....	40
4.2.1. A <i>hát</i> diskurzuszjelölő funkcióinak és helyzetének feltérképezése a MONYEEK adatbázis felhasználásával	40
4.2.2. A <i>hát</i> diskurzuszjelölő prozódiai elemzése.....	42
4.2.2.1. Eredmények a <i>hát</i> jelölő prozodiájával kapcsolatban.....	43
4.2.2.2. Következtetések a <i>hát</i> jelölő prozódiai vizsgálata kapcsán	47
4.2.3. Az <i>izé</i> diskurzuszjelölő jelentéseinek és szófajiségének feltérképezése a saját gyűjtésű korpuszom (Kondacs 2017) és a MONYEEK adatbázis segítségével	53
4.2.3.1. Következtetések az <i>izé</i> jelentéseinek és szófajiségének eredményeiről	58
4.2.4. Az <i>izé</i> diskurzuszjelölő prozódiai elemzése.....	59
4.2.4.1. Eredmények az <i>izé</i> jelölő prozodiájával kapcsolatban.....	60
4.2.4.2. Következtetések az <i>izé</i> jelölő prozódiai vizsgálata kapcsán	61

4.2.5.	Az <i>ugye</i> elem vizsgálata a saját gyűjtésű korpuszaim és a MONYEEK adatbázis felnőtt nyelvhasználóinak megnyilatkozásaiban.....	63
4.2.6.	Az <i>ugye</i> diskurzusjelölő prozódiai elemzése.....	66
4.2.6.1.	Eredmények az <i>ugye</i> jelölő prozodiájával kapcsolatban.....	67
4.2.6.2.	Következtetések az <i>ugye</i> jelölő prozódiai vizsgálata kapcsán	68
4.3.	A gyermek és a felnőtt diskurzusokban megfigyelt jelölők funkcióinak és jelentéseinek összefoglaló elemzése a Natural Semantic Metalanguage modellben	71
4.3.1.	A jelentésmodell ábrázolása és jellemzése.....	71
4.3.2.	A <i>hát</i> NSM modellben való felírása a gyermeknyelvi korpuszok alapján.....	73
4.3.3.	Az <i>izé</i> NSM modellben való felírása a gyermeknyelvi korpuszok alapján.....	77
4.3.4.	Az <i>ugye</i> NSM modellben való felírása a felnőtt korpusz alapján.....	80
5.	Kitekintés: az NSM modell prozódiai jellemzőire épülő számítógépes nyelvészeti vizsgálat bemutatása	83
5.1.	A <i>hát</i> prozódiai jegyeinek függvényében kapott eredmények a gépi tanítási kísérletek során.....	84
5.2.	Az <i>ugye</i> prozódiai jegyeinek függvényében a gépi tanítási kísérletek során kapott eredmények	88
5.3.	Következtetések a gépi tanítási kísérletek eredményeivel kapcsolatban	91
6.	Összegzés, a disszertáció új eredményei	93
7.	A disszertáció hasznosíthatósága	96
8.	Függelék.....	98
	Felhasznált irodalom	109

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom,

- témavezetőmnek, dr. habil. Schirm Anitának, akinek szakmai támogatása és precízsege nélkül ez a dolgozat ilyen formában nem jött volna létre. Hálával tartozom a több mint egy évtizedes közös munkáért, amely során rengeteget tanultam tőle, és szakmailag is nagyon sokat fejlődtem általa;
- tanszékvezetőnknek, Prof. dr. Németh T. Enikő Tanárnőnek, akinek mindig volt egy-egy kedves, támogató szava hozzám;
- előopponenseimnek, dr. habil. Dér Csilla Ilona és dr. Ivaskó Livia Tanárnőknek, akik véleményükkel és javaslataikkal segítettek a végső disszertáció elkészülését;
- a házi védésemen részt vevő szakmai bizottságnak, akik hasznos tanácsaikkal támogatták munkámat;
- dr. Kovács Viktóriának, Huszár Annának, Üveges Istvánnak és Gulyás Máténak, akik szakterületeiken tanácsaikkal segítettek a munkámat;
- barátnőimnek, Margitnak a szuper jegyzetekért, Briginek az erős kávékért, Editnek a beszélgetésekért;
- szüleimnek, akik mindenben segítettek, támogattak és biztattak az elmúlt évek során;
- anyósomnak és apósomnak, akik besegítettek, hogy egy kis időt nyerjek;
- férjemnek, aki elviselt a legnehezebb napokon is támogatva szakmai fejlődésemet;
- kislányomnak, a 11 hónapos Lénának, akinek érkezése nélkül ez az anyag sem készült volna el. Az ő növekedésével együtt ez a disszertáció is folyamatosan bővült és nőtt.

Nyilatkozat

Alulírott, Marcsenkoné Kondacs Flóra a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskola hallgatója nyilatkozom, hogy A hát, az izé és az ugye *diskurzusjelölők jelentéseinek ábrázolása a kibővített Natural Semantic Metalanguage modellben* című disszertáció saját, önálló munkám.

Szeged, 2023.07.18.

Marcsenkoné Kondacs Flóra

1. Bevezetés

1.1. A témaválasztásról

Napjainkban a diskurzusjelölők vizsgálata igen népszerű. Fuller megállapította (2003), hogy egy átlagos anyanyelvi beszélő a társalgás során 4,32%-ban használ jelölőket, vagyis 1000 szóra pontosan 43,2 jelölő jut, tehát ezek a társalgás igen gyakran használt elemei, így érdemes velük részletesebben foglalkozni.¹ A diskurzusjelölő tradíció képviselői (pl. Deborah Schiffrin, Bruce Fraser) a 20. század végétől kezdtek el foglalkozni a nyelvészet ezen területével. Számos monográfia, cikk és disszertáció született ezzel a lándzsahegy-diszciplínával² (Hansen 2006: 29, Furkó 2011: 37) kapcsolatosan az utóbbi évtizedekben. Azért tartom érdekesnek ezt a területet, mert a diskurzusjelölők kutatása kapcsán felmerülnek olyan elméleti kérdések, amelyek már régóta foglalkoztatják a nyelvészeket. Ilyen például a szemantika és pragmatika elválasztásának kérdése (Morris 1938, Bar-Hillel 1954, Gazdar 1979, Leech 1983).

Disszertációmban a diskurzusjelölők jelentésének³ kérdéskörével foglalkozom. A jelölők funkcióinak⁴ megragadásakor a kutatók sokszor expert annotációs módszert használnak fel, vagyis a saját intuícióikból, tapasztalatukból kiindulva mutatják be a kontextusban megjelenő eltérő funkcióikat. Ez kiegészülhet társzkodolók bevonásával is, akik mintegy ellenőrzőként működhetnek a kutatók számára. Emellett több esetben a multimodális jegyek is segítségünkre lehetnek a jelölők funkcióinak felismerésében, hiszen egy fejkavarás, egy legyintés szintén árulkodónak bizonyulhat. A vizsgálat kiegészülhet még formalizálással, illetve statisztikai próbák alkalmazásával is (Schirm 2021a). De ahogyan látható, a jelölők kutatása szétszálazódik, a hazai diskurzusjelölő-szakirodalomban nincs jelenleg egy olyan komplex eszköz, egy jelentésmodell, amely maradéktalanul kezelni tudná a diskurzusjelölők multifunkcionalitását és kontextusfüggőségét (Furkó 2011).

---

¹ A különféle hazai szótárak megadják egy-egy szó esetében a gyakorisági mutatókat. A diskurzusjelölők (pl. *hát, izé, ugye*) nagyon gyakori elemnek számítanak. A *Magyar értelmező kéziszótár* (Pusztai 2003) 1-es és 2-es gyakoriságot társít hozzájuk. Ahogyan Brysbaert és munkatársai fogalmaznak (2018), hogy mennyire gyakori a szó, a korpusz méretétől függ, de szabványos mérőszám használatával meghatározható, hogyha 100 fpm (millió számra jutó gyakoriság) értéknél magasabb számban szerepelnek, akkor számítanak gyakori elemnek a korpuszban.

² A jelölők olyanok, mint a lándzsák, hiszen létezésük által, „hegyükkel” megpiszkálhatunk különböző nyelvészeti terminusokat és azok kapcsolatait.

³ A jelentés során lényeges, hogy az adott nyelvben egy szó milyen tartalmat, információt hordoz, és az is, hogy ezt hogyan értelmezzük a szöveg és a szituáció kontextusában.

⁴ Funkción azt értem, hogy milyen célból vagy szerepkörrel használják a beszélők az adott nyelvet vagy nyelvi elemet.

A diskurzusjelölők jelentésének vannak olyan alapvető problémái, melyekre a disszertációmban megoldást keresek. Ezek a következők: létezik-e egy állandó szemantikai jelentés⁵, melyet mindig hordoz a jelölő? Mi által tudnak a különféle kontextusokban mást és mást jelenteni a diskurzusjelölők? Milyen kapcsolat figyelhető meg a diskurzusjelölők jelentése és a strukturális, a kontextuális jellemzőik között?

1.2. A disszertáció céljai

Elsődleges célom, hogy a Natural Semantic Metalanguage modell kiegészítésével egy olyan elemzési rendszert, egy saját jelentésmodellt alkossak meg, amely a diskurzusjelölők jelentésének problémáival foglalkozik.

További célom bizonyítani, hogy a disszertációban használt, kiegészített NSM keret segít a jelölők funkcióinak elkülönítésében. Az elemek szerepköreit a saját gyűjtésű, gyermek- és felnőtt nyelvi diskurzusokat tartalmazó korpuszaimban, illetve a MONYEK adatbázisban (Mátyus–Orosz 2014) vizsgálom meg, mindkét korosztály nyelvi adatait alapul véve. A MONYEK korpuszának bevonására azért volt szükség, mert a jelölők bizonyos funkcióira nem volt elegendő mennyiségű saját adat.

A disszertációmban tehát a három leggyakoribb diskurzusjelölőnek, a *hátnak*, az *izének* és az *ugyénak* két-két jellemző szerepkörét elemzem. Az óvodások hanganyagaiban vizsgálom meg a *hátnak* a hezitáló és az általános válaszjelölő, az *izének* a szóhelyettesítő és a töltelkészoói funkcióit, míg az *ugyénak* az evidenciajelölő és a kérdésben megnyugtató, megerősítést váró szerepköreit az interjúztatók diskurzusaiban elemzem. A funkciók pontos beazonosítása után az NSM modellhez kapcsolódó egyéb (pl. kontextuális, strukturális) jellemzőket mutatom be, illetve olyan tulajdonságokkal (pl. prozódia, nem verbális jelzések) egészítem ki még a keretet, melyek segíthetnek a jelentések közti kapcsolatok feltárásában. Az egyéb, modellhez szorosan kapcsolódó jellemzők bemutatása után az NSM nyelvtani készlete segítségével felírom az elemek állandó szemantikai jelentését és speciális megjelenéseiket (Wierzbicka 1976, 1988), illetve a jelentésmodellemben is összehasonlítom a jelölők funkciópárjait. Végezetül a számszerűsített adatokkal rendelkező prozódia segítségével gépi tanulási kísérleteket mutatok be, melyek célja vázolni, hogy a prozódiai jegyek felhasználásával több algoritmus képes-e megkülönböztetni a diskurzusjelölők egyes funkcióit.

---

⁵ Ezt a fogalmat Travis (2006) is használja, ahogyan szinonimaként a *magjelentés*, illetve *szemantikai mag* kifejezéseket is. Disszertációmban ezeket rokonértelmű szavakként kezelem, és a Travis-féle (2006) megközelítésben használom.

Amint olvasható, dolgozatomban számos terület érintett (pl. pszicholingvisztika, korpusznyelvészet, nyelvtörténet, fonetika, számítógépes nyelvészet), ám ezeket csak olyan mértékben kívánom részletezni, amennyire a keret bemutatása és alkalmazása azt megköveteli.

1.3. Kiinduló kutatási kérdések és hipotézisek

A diskurzusjelölőknek számos funkciója megjelenik a beszélők nyelvhasználatában, jelentéseik kontextusonként eltérőek. Felmerülnek olyan kutatási kérdések, hogy: vajon van-e a diskurzusjelölőkbe kódolt állandó szemantikai jelentés? Van-e kontextuálisan beleértett jelentés? Létezik-e egy bizonyos közös jelentésrész az elemek között? Vannak-e olyan strukturális jellemzők (pl. pozíció), melyek által leírhatóvá válnak a diskurzusokban megjelenő különböző funkciók? Az NSM modellben felírt jellemzők (pl. prozódia) bizonyíthatóan segítenek-e egy-egy jelölő funkciójának beazonosításakor?

Kutatásomban ezekre a kérdésekre keresem a válaszokat egy empirikus vizsgálat adatain alkalmazott elméleti keret, a Natural Semantic Metalanguage modell (Wierzbicka 1988, Goddard 2000, Fischer 2000, 2006, Travis 2006), a későbbiekben: NSM modell felhasználásával.

Kutatásom hipotézisei a következők:

- (1) Úgy vélem, hogy minden diskurzusjelölő rendelkezik egy bizonyos alulspecifikált, állandó szemantikai jelentéssel, amely mint közös jelentéselem, minden jelölő használatában jelen van, és az NSM modell segítségével felírhatóvá is válik, ahogyan a kontextusokban megjelenő különböző funkciói, vagyis speciális esetei is.
- (2) Feltételezem, hogy összefüggés van a jelölők diskurzusokban megjelenő szerepkörei és egyéb jellemzőik (kontextuális, strukturális, környezeti) között, melyek akár segítenek egy-egy jelölő funkciójának beazonosításakor.
- (3) Feltételezem továbbá azt is, hogy a kibővített NSM modell segítségével létre tudok hozni egy olyan jelentésmodellt, mely alkalmazható a jelölők multifunkcionalitásának és kontextusfüggőségének kezelésére.

1.4. A disszertáció felépítése

Disszertációm 2. fejezetében a szakirodalmi háttérrel mutatom be. A 2.1-es alfejezetben a diskurzusjelölők hazai és nemzetközi elméleti megközelítéseit összegzem, majd a szakirodalmakban rögzített közös tulajdonságok mentén jellemzem őket, utána pedig kitérek a három vizsgált nyelvi elemnek (2.2.), a *hát*-nak (2.2.1.), az *izé*-nek (2.2.2.) és az *ugyé*-nek (2.2.3.) az elméleti áttekintésére is. Ezután az NSM modell részletes leírása valósul meg, melyben kitérek az NSM és a diskurzusjelölők kapcsolatára is (2.3.), majd a gyermekek nyelvhasználatára helyezem a hangsúlyt (2.4.), kitérve a gyermeki diskurzusjelölők sajátosságaira (2.4.1.) és a korosztály nyelvi és nyelvhasználati jellemzőire (2.4.2.). A 3. fejezetben a disszertációban használt módszertani jellemzőket mutatom be részletesebben. A 3.1-ben a disszertáció módszertanáról, illetve a jelölők funkcióinak beazonosítási módszeréről írok, majd a korpuszgyűjtés során felhasznált módszer részletezése (3.2.), végül pedig a bábjátéknak mint adatgyűjtési módszernek (3.3.) a bemutatása valósul meg.

A 4. fejezetben áttekintem a kapott eredményeimre. Elsőként a 4.1-es alfejezetben vázolom a korpuszépítés során elért eredményeket, melyek az elvégzett vizsgálathoz nyújtottak kiindulási alapot. Ezt követően a 4.2-esben a diskurzusjelölőkkel kapcsolatos saját vizsgálataim eredményeit mutatom be. Láthatóvá válik, hogy milyen funkciók, fordulóbeli helyzetek jellemzők az óvodáskorban a *hát* jelölő kapcsán (4.2.1.). A 4.2.2. alfejezetben a jelölő prozódiai sajátosságait mutatom be a két legtöbb adatot szolgáltató: általános válaszjelölő és hezitáló funkciójú *hát* elemnek, mely eredményeket statisztikai próbákkal is igazolok (4.2.2.1.), és a következtetéseket is felfedem (4.2.2.2.). Az 4.2.3-ban a gyermeknyelvben megjelenő másik diskurzusjelölőnek, az *izé*-nek a funkcióit és egyéb jellemzőit mutatom be, majd az eredményeket prezentálom (4.2.3.1.) a következtetések levonásával (4.2.3.2.). Ezután az elem prozódiai jellemzőit vizsgálom (4.2.4), majd az átlag- és szórásérték során kapott eredményeket (4.2.4.1.) és a következtetéseket (4.2.4.2.) vázolom. A 4.2.5-ös alfejezetben az *ugyé* diskurzusjelölő részletes elemzése tárul elénk: az elem korpuszaimban megtalálható jellegzetességeire térek ki (pl. fordulóbeli helyzet, megjelenő funkciók), a 4.2.6-os alfejezetben pedig a prozódiai jellemzőit ismertetem, illetve a hozzájuk tartozó, statisztikai próbákkal igazolt eredményeket mutatom be (4.2.6.1.) következtetések (4.2.6.2.) levonásával.

Ezután a 4.3-as alfejezetben a gyermek- és felnőtt diskurzusokban megfigyelt jelölők jellemzése valósul meg a kibővített NSM modell alapján. A 4.3.1-ben bemutatom az általam megalkotott jelentésmodellt magyarázattal ellátva, majd a 4.3.2-ben és a 4.3.3-ban a gyermeknyelvi *hát* és az *izé* két jellemző funkciójának jelentésmodellbeli felírása, illetve a

modellhez kapcsolódó vizsgálatok bemutatása valósul meg. A 4.3.3-ban a felnőttkori *ugye* jelölő jelentésmo­dellbeli jellemzőit, majd a hozzá kapcsolódó szöveges elméletet prezentálok.

A három jelölő (*hát, izé, ugye*) komplex modellbeli elemzése után az 5. fejezetben kitekintésként pedig a rendelkezésre álló számszerűsített prozódiai adatok alapján gépi tanulási modellekkel vázoló az összevethető elemeknek, vagyis a *hátnak* (5.1.) és az *ugyénak* (5.2.) a funkció-felismerését, majd bemutatom a számítógépes nyelvészeti kutatás után levont konklúziót is (5.3.).

Ezt követően, a 6. fejezetben a disszertáció során elvégzett kutatás elméleti és gyakorlati összegzése valósul meg a kiinduló hipotézisekre való reflektálással, majd a 7. fejezetben a disszertáció hasznosíthatóságát fejtem ki részletesebben.

2. A téma bemutatása, szakirodalmi háttér⁶

2.1. A diskurzuszjelölők jellemzői

A diskurzuszjelölők vizsgálata kapcsán elmondható, hogy nem létezik egy általánosan elfogadott elméleti keret. Mind a magyar, mind a hazai szakirodalomban a jelölők megközelítése más és más. Az elnevezések sokfélesége jellemző a vizsgált elemekre (Dér 2009a): modális partikula (Kiefer 1988), konnektor (Csűry 2005), pragmatikai kötőszó (Németh T. 1998), diskurzuszjelölő (Dér 2005). Azonban ezek az elnevezések különböző formai vagy tartalmi jellemzőt emelnek ki. Mivel a diskurzuszjelölők szófaji besorolása igen változatos, így a megnevezéskor a funkcionális, pragmatikai kategóriát hangsúlyozó, „semlegesebb” (Schirm 2011a: 10) megnevezést választottam (Kondacs 2016), amely a nyelvi elemek legszélesebb körét foglalja magában (Schirm 2021b: 13), hiszen nincs benne szófaji utalás. Azonban lényeges, hogy ez a terminus is a kiemel diskurzusz működésére vonatkozó információkat (pl. szereplők viszonya, beszélgetés részeinek összetartozása), tehát tartalmi szempontot jelenít meg. A magyar szakirodalomban Kiefer (2000) szerint ezek olyan nyelvi elemek, melyek a megnyilatkozást a beszélővel szembe állítják, a beszélő elvárását vagy azzal ellentétes tényállást fejeznek ki, esetleg nyomatékosító funkciót töltenek be. Németh T. (1998: 327) szerint ezek a nyelvi jelölés legfontosabb eszközei. Segítik a legrelevánsabb

---

⁶ A téma bemutatása, szakirodalmi háttér fejezethez és alfejezeteihez kapcsolódóan saját, megjelent publikációimat is felhasználtam. Ezek a munkák a következők: Kondacs (2016): *A hát diskurzuszjelölőről az óvodai diskurzuszokban*; Kondacs (2017a): *Az óvodások megnyilatkozásairól az izé kapcsán*; Kondacs (2018): *A hát diskurzuszjelölő prozódiai jellemzői a gyermeknyelvben*; Kondacs (2019a): *A szerintem diskurzuszjelölő jellemzői a gyermeknyelvben*; Kondacs (2019b): *Az és diskurzuszjelölőről az óvodások nyelvhasználatában*.

interpretáció megtalálását a megfelelő kontextus kiválasztásának irányításával. Schirm (2009a), Dér (2010), Markó–Dér (2011) munkáit Bóna (2014: 389) összegezte, aki szerint a diskurzusjelölők: „olyan nyelvi-pragmatikai elemek, melyek átmeneti pontokat jeleznek a diskurzusban, diskurzusszegmenseket kötnek össze, jelzik a diskurzusstruktúrákat, illetve pragmatikai viszonyokat”. Furkó (2006) a metakommunikatív funkciójukat hangsúlyozza. Megállapítja, hogy szintaktikailag különböző egységekből álló elemek, illetve grammatikalizáción mennek keresztül. Gyuris (2008) pedig a diskurzusjelölőket beszédaktusokat módosító operátoroknak, illetve kontextusjelölő elemeknek tartja.

A nemzetközi szakirodalom megközelítései is nagyon eltérőek, hiszen ezek is elméletfüggők. Fraser (1988), a diskurzusjelölő tradíció egyik alakja egy két helyiértékű viszony relációjában <S1. DJ+ S2> ábrázolja a diskurzusjelölőket, szerepük az általuk bevezetett <S2> és azt megelőző szegmens <S1> interpretációja közti viszony jelzése, vagyis témákat vagy üzeneteket kapcsolnak össze. Fraser hangsúlyozza, hogy az elemek hozzájárulnak a nem igazságfeltételes mondatjelentéshez. 4 csoportját különíti el a jelölőknek (basic 'alapvető pragmatikai jelölő', pl. *kérem*; commentary 'kommentáló pragmatikai jelölő', pl. *őszintén szólva*; paralel 'párhuzamos jelölő', pl. *a fenébe* és discourse marker 'diskurzusjelölő', pl. *hát*), amely csoportosítás a mondat üzenetével hozható összefüggésbe. A diskurzusjelölők Fraser (2006) szerint 3-féle szemantikai információt tartalmazhatnak. Egyrészt rendelkezhetnek procedurális jelentéssel, amely meghatározza, hogy milyen szerepet játszanak a mondat értelmező szerkezetében. Másrészt konceptuális jelentés is kapcsolódhat hozzájuk, hiszen meghatározzák a mondat reprezentációs tartalmát. Harmadrészt kombinatorikusak is lehetnek, hiszen megjelenítik, hogy milyen összetevőkkel és milyen módon kombinálódhatnak összetettebb szemantikai struktúrák létrehozásakor. Schiffrin (1987) megközelítésében a vizsgált jelölők a folyamatban lévő diskurzus kontextuális koordinátái, olyan szekvenciálisan függő elemek, melyek beszélgetésrészeket kapcsolnak össze. Blakemore (1987) olyan kifejezéseknek tartja a jelölőket, amelyek korlátozzák az őket tartalmazó megnyilatkozások értelmezését az általuk kifejezett következtetési összefüggések alapján. Bell (1998) szerint szintaktikailag függetlenek a mondat struktúrájától, általános magfunkcióval rendelkeznek, amely kapcsolatot jelez a korábbi és a jelenlegi üzenet között. Bell mag és periféria modellje szerint a jelölők rendelkeznek egy bizonyos pragmatikai magfunkcióval, amely által a diskurzusjelölő a hallgató számára utasítást ad a diskurzusszegmensek kapcsolatára nézve, így tudja a hallgató levonni a megfelelő következtetéseket. A diskurzusjelölő interpretációja a jelölő elem maginstrukciójából, illetve a szemantikai, szintaktikai és fonológiai tulajdonságaiból, és a hozzájuk kapcsolódó kontextus kölcsönhatásából áll össze (Schirm

2017a: 332). Az elemek jelentése kapcsán elmondható, hogy a jelentésminimalizmus (vö. Bell 1998: 519, Soares 2006: 2189, Furkó 2007: 34–36) elképzelése szerint a diskurzuszjelölők „minimális szemantikai jelentéssel rendelkeznek, amely az interpretációs folyamat során különféle következtetések által további jelentésekkel gazdagodik” (Schirm 2011a: 15). A jelentésmaximalizmust vallók (vö. Bell 1998: 519, Soares 2006: 2189, Furkó 2007: 34–36) pedig „az elemeket szemantikailag gazdag egységeknek tartják, amelyek a feldolgozás során elveszítik azokat a szemantikai jegyeiket, amelyek összeegyeztethetetlenek az adott kontextussal” (Schirm 2011a: 15). A funkcionális poliszémia modell (Fischer 2006) szerint egyazon forma számos különböző, de egymással kapcsolatban lévő és egymásból levezethető jelentéssel és interpretációval bír. A szemantikán belül létezik egy állandó, sematikus jelentés, mely a jelölő lexémájának állandó hozzájárulása a jelölő interpretációjához. Kommunikatív funkciók megjelenései a kontextuális jelentések által lehetségesek. Pragmatikai jellemző a kontextuális értelmezésből adódó kikövetkeztetett jelentés, amely a jelölő állandó jelentése mellett jelenik meg a kontextus hatására. Dascal és Katriel (1977) a megnyilatkozások jelentésének hagyománymodelljében azt állítják, hogy egy megnyilatkozás több jelentésréteget alkothat. A megnyilatkozás a jelentésrétegeket egyszerre közvetíti az explicititől a kevésbé explicitig, a tartalom belső magjától a kontextuálisan közvetítettig. Eszerint a megnyilatkozást tartalmazó diskurzuszjelölő is egyszerre több jelentésréteget képes alkotni egy időben.

A bemutatott definíciók szemléltetik, hogy a diskurzuszjelölők megközelítései elméletfüggők. Azonban vannak olyan tulajdonságaik, amelyek felírhatóak az eltérő szemléletű definíciók alapján, ezeket veszem sorra a jelölők elméleti feldolgozásában.

Multikategoritás figyelhető meg a vizsgált elemeknél, hiszen számos szóosztályhoz tartozhatnak. Például a Keszler-féle (1996) kategorizálás szerint olyan elemek a partikulák, amelyek kommunikatív-pragmatikai indikátorok. 5 alcsoportot különít el: árnyaló partikula (pl. *ám, is*), becslő partikula (pl. *alig*), fókuszpartikula (pl. *csak*), tagadó partikula (pl. *nem*), mondatfajta-jelölő- és kísérő partikula (pl. *-e*).

Továbbá opcionális jellemzi a diskurzuszjelölőket, tehát elhagyásuk nem sérti a nyelvtani szerkezetet. Viszont ha hiányzik a diskurzuszjelölő, akkor hiányzik a pragmatikai információ is (Redeker 1991, Dér 2009b).

A diskurzuszjelölők grammatikalizációval, lexikalizációval vagy kooptációval jöhetnek létre (Heine et al. 2021). „A grammatikalizáció olyan nyelvtörténeti folyamat, amelynek során lexikai elemek grammatikaivá válnak, illetve már grammatikaivá lett elemek további grammatikai tulajdonságokat vesznek magukra” (Dér 2004: 183). Vagyis az elemek először csupán egy-egy jelentéssel rendelkeznek, amikor azonban a diskurzuszjelölői szerepkörben is

megjelennek, már gazdag jelentéshálózat kapcsolódik hozzájuk. A lexikalizáció során a nyelv lexikonjába vagy szókincsébe kerül egy-egy elem. A kooptáció (Kaltenböck et al. 2011, Dér 2019) pedig olyan csomagolási stratégiaként írható le, amikor egy mondatgrammatikából vett, változó hosszúságú nyelvi egység az ún. tetikus grammatikába⁷ kerül át. Ilyenek az indulatszóból keletkezett diskurzusjelölők. Összegezve tehát a leírtakat: grammatikalizációkor a lexémákból grammatikai formák, míg lexikalizációkor a grammatikai formákból lexémák lesznek (Dér 2004).

A diskurzusjelölők tehát háromféle módon jönnek létre. A nyelvtörténeti kutatások egyik fő feladata „a nyelvi változások általános feltételeinek és okainak tisztázása” (Horváth 2000: 122). Horváth (uo.) összegzi Hermann Paul (1898) munkáját, amely szerint a szójelentésnek két aspektusáról, az okkasionálisról (alkalmiról) és az uzuálisról (szokásosról) beszélhetünk. Mivel a jelentés egy összetett, több képzetből álló fogalom, így amikor jelentésváltozás történik, akkor a beszélők alkalmilag a szokásostól eltérő jelentésben használják a szavakat. Ekkor elhagyhatják vagy újabb mozzanatokkal egészíthetik ki az uzuális jelentéseket, ezzel előidézve a jelentésváltozást, amely akkor következik be: „ha az alkalmi jelentés szokásossá válik: ez esetben a szóhoz a régi jelentés(ek) mellett vagy esetenként helyett új jelentés társul” (Horváth 2000: 122). Az új jelentések keletkezése a logikai vagy fizikai érintkezés, avagy a külső (formai) és belső (funkcionális, tartalmi) hasonlóság alapján lehetséges (uo.) a fogalmak között.

Az uzuális jelentések olyan lexikálisan rögzült jelentések, melyeket a „nyelv szótárában tárolnak”, illetve „a nyelvelméleti modellek a szólistákon rögzítenek” (Ladányi 2000: 180). Ezek a jelentések a beszélők szókincsbeli ismereteitől függenek (i. m. 181). Ha a jelentést egy „olyan értelemnek tekintjük, amelyet egy adott szó a tudatunkban felidéz” (Pete 1989, idézi Székely 2000: 260), akkor „egy szó akkor rendelkezik lexikális jelentéssel, ha az adott szó a tudatunkban a valóság egyes tárgyait, jelenségeit, az emberi gondolkodás egyes fogalmait minden megkötöttség, konkrét szövegösszefüggés, bármely más szóhoz való kapcsolódás nélkül képes felidézni” (Székely 2000: 260). A lexikális jelentéssel szemben írható fel az aktuális jelentés, mely olyan nyelvhasználatbeli jelentés, amely a kontextushoz kötődik (Ladányi 2000: 180). Ilyenkor a szó a beszéd szintjén, az egyedi és konkrét szövegben jelenik meg.

---

⁷ A tetikus egységek a diskurzus egyéb részeitől eltérő mértékben szintaktikai, szemantikai és prozódiai függetlenséget mutató nyelvi egységek, amelyek diskurzusfunkciókat szolgálnak, metatextuális és metakommunikatív szerepűek (Kaltenböck et al. 2011: 865).

Ezekkel a tulajdonságokkal összefüggésben kezelhető a jelölők pragmatikalizálódása, melynek során kontextusfüggetlen magjelentésük köre szűkül, ezzel párhuzamosan pedig – a különféle kontextusokban való megjelenésük által – funkciók széles körének jelölésére válnak alkalmassá (Furkó 2011), illetve kontextusfüggőségük, vagyis, hogy a jelölők kontextusban nyerik el a magjelentés melletti további funkcionális jelentéseiket, amely kontextusérzékeny vonás (Fischer 1998). Nem tűnik el teljesen a magjelentés, csak szűkül a köre, ahogy tágul a kontextusban való használatkor a szerepkör.

Erős multifunkcionalitás (Dér 2017) is jellemzi az elemeket, hiszen egyazon konkrét, aktuális használatukban több diskurzusszintet is érintenek. Redeker (1991) a multifunkcionalitást kétféle diskurzusszinten kezeli. A szemantikai relációk szintjén a konnektorok biztosítják az ideációs struktúrában a multifunkcionalitást, például az újrafogalmazó funkcióval. Ezzel szemben a pragmatikai relációk szintjén pragmatikai diskurzusjelölőket különít el, melyek a retorikai struktúrához, a szekvenciális struktúrához és az inferenciális komponenshez tartoznak. A retorikai esetében a beszélői szándékokat, gondolatokat, a személyes értékeléseket jelenítik meg az elemek. A szekvenciális kapcsán a szegmenshatárok és a diskurzushálózat fenntartása a céljuk, míg az inferenciáliskor a kognitív kontextushoz kapcsolódó funkciók emelkednek ki.

A konnektivitás olyan jellemző a diskurzusjelölők kapcsán, amelyet számos elmélet vall. Hansen (2006) szerint a jelölők egyértelműen konnektív elemek, ahogy ezt Schiffrin (1987) is hangsúlyozza, aki szerint textuális funkciójuk által a szöveg koherenciájának a létrejötte és fenntartása válik biztosítottá. Kontextuális koordinátákként a megnyilatkozás kimondása és értelmezése között működnek. Egyrészt összekapcsolják a megnyilatkozást a környező szöveggel és a beszélővel, másrészt a különböző beszédsíkokkal, ugyanis a beszélgetés különböző összetevőinek integrálásához járulnak hozzá. Fraser (1999) szintén kiemeli, hogy diskurzusegységeket kapcsolnak össze, elsődleges funkciójuk konnektív jellegű.

Furkó (2011) tanulmányában bemutatja Halliday és Hasan (1976) definícióját, amely szerint a kohézió olyan jelentésbeli fogalom, amely két nyelvi elem közti kapcsolatot jelöl. A szöveg folytonosságát a kohéziót biztosító nyelvi elemek adják meg. Hatch (1992) megfogalmazásában a kohézív jelölők azok az explicit nyelvi elemek, melyek a diskurzus egységei közötti kapcsolatok útjelzőtábláiként szolgálnak. A diskurzusjelölők diskurzusszervezőként diskurzusszegmenseket kötnek össze, tehát a kohézió eszközeként tekinthetünk rájuk. Van Dijk (1977) szerint a koherencia a szöveginterpretáció során a hallgatóban és a beszélőben végbemenő kognitív folyamatokat takarja. A szöveg koherenciája tehát a pragmatikai-implikációs viszonyok kapcsolatrendszeréből áll.

A relevanciaelmélet⁸ alapján elmondható (Furkó 2011), hogy a diskurzusjelölők viszonyokat határolnak be, és beindítják a következtetési folyamatot a hallgatóban, amely által a megnyilatkozás relevánssá, míg a szöveg koherenssé válik. Tehát ez alapján a diskurzusjelölők a koherencia biztosítójaként is szolgálnak. A relevanciaelmélet egyik képviselője, Blakemore (2002) szerint a jelölők használata a beszélő szándékaival összhangban történik, a hallgató választja ki az értelmezést, így a diskurzus szervezésében is szerepet játszanak. Furkó (2011) szerint a megnyilatkozások feldolgozását optimalizálják, az interpretációs folyamatot gyorsítják fel azért, hogy az előtérbe kerülő megnyilatkozások és a közös kognitív környezet egyes elemei közötti kapcsolatokra nézve instrukciókat (szemantikai megszorításokat) adnak. Zhao (2014: 2107–2108) szerint a diskurzuskoherencia azáltal jön létre, hogy a hallgató az optimális relevanciát⁹ keresi. A diskurzusjelölők megkönnyítik, hogy a hallgató elérje az optimális kontextuális hatást a legkisebb feldolgozási erőfeszítéssel. Mindezt oly módon, hogy korlátozzák a hallgató megnyilatkozásának interpretációját az optimális relevancia felé. Amikor a hallgató végül eléri azt, a diskurzust koherens egészévé teszi. A diskurzusjelölők tehát a diskurzus ragasztóanyagai (Zhao 2014: 2108). A diskurzusszervező elemek koherenciája két szinten realizálódik: a lokális koherencia és a globális koherencia szintjén. A lokális koherencia szemantikai relevanciára utal a diskurzusban szereplő vagy a beszédfordulóban lévő szomszédos megnyilatkozások között. Ekkor a diskurzusszervezők hangsúlyozhatják a koherens kapcsolatot a diskurzusegységek között (*then* 'azután'), vagy kiegészíthetik a korábbi megnyilatkozást (*that is to say* 'vagyis'). A globális koherencia a nem határos megnyilatkozások közötti kapcsolatra utal. Például amikor a diskurzusjelölőt témabevezetőként (*first of all* 'elsősorban') vagy témazáróként (*in closing* 'zárásként') használjuk. A vizsgált nyelvi elemek funkciója tehát nemcsak a szomszédos megnyilatkozások közötti kapcsolat biztosítása, hanem a kontextus és a megnyilatkozás közötti összefüggés megragadása is. Redeker szerint (1990) mindegyik diskurzusjelölő mindegyik diskurzussíkon ellát bizonyos funkciókat, azaz mind a koherencia, mind a kohézió eszközeinek tekinthetők.

Sanders és Canestrelli (2012: 201–202) megközelítésében a kohézió nem a szöveg tulajdonságaként jelenik meg. A kohéziós elemek explicit nyelvi jelek formájában segítségként

---

⁸ A kognitív alapú relevanciaelmélet (Sperber–Wilson 1986/1995) szerint a kommunikáció egy osztráziv-következtetési viselkedés, amely a beszélő/kommunikátor két szándékán alapszik: az informatívon és a kommunikatívon. Ennek során: „A kommunikátor létrehoz egy stimulust, amellyel kölcsönösen nyilvánvalóvá teszi mind a maga, mind a hallgatóság számára, hogy ezen stimulus segítségével nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá szándékozik tenni a hallgatóság részére egy I feltevés-halmazt” (Németh T. 2013: 113).

⁹ A relevancia alatt azokat a külső és belső stimulusokat érthetjük, melyek a mentális reprezentációban jelennek meg. Az optimális relevancia lényege, hogy az elég releváns ahhoz, hogy a partnernek megérje a feldolgozásába műveleti erőfeszítést fektetni (Németh T. 2003).

szolgálnak, hogy a hallgató és a beszélő a mentális reprezentációjában a koherenciát megszerkessze. A koherencia így tehát náluk a mentális reprezentáció tulajdonságaként jelenik meg, a cél pedig a koherens mentális reprezentáció kialakítása. A nyelvhasználók koherenciát azáltal hoznak létre, hogy aktívan kapcsolnak össze különböző információs egységeket a szövegben. Megkülönböztetnek referenciális (kisebb nyelvi egységek azonos mentális referenshez való kapcsolódása) és kapcsolati koherenciát (a diskurzusszegmensek koherens kapcsolat által létesítődnek). A diskurzusjelölők tulajdonsága, hogy különféle koherenciarelációkat, azaz kognitív relációkat (pl. additív, kauzális) hordoznak, melyek által biztosítottá válik a jelentésviszonyok kapcsolata két vagy több diskurzusszegmens között (i. m. 210).

A jelölők közös jellemzője továbbá a nem-propozicionális jelentésük: általában nincsenek hatással a mondat igazságfeltételeire, tehát nem érintik a megnyilatkozás proposicionális jelentését (Jucker 1993), hanem inkább procedurális, műveleti jelentésűek, azaz a szöveg szintjén vagy interperszonális szinten töltenek be funkciót. A procedurális jelentéssel bíró nyelvi jelek tehát „propozíciósan üresek, vagyis nem járulnak hozzá a megnyilatkozás igazságfeltételeihez, így jelentésük meghatározásakor a kontextusnak van nagy szerepe” (Schirm 2011a: 13). A relevanciaelméleti megközelítésben procedurális jelentéssel olyan elemek rendelkeznek, „melyeknek kódolt jelentése megszigorítást vagy utasítást tartalmaz a megnyilatkozás interpretációjának pragmatikai következtetési szakaszára vonatkozóan” (Bibok 2017: 73). Ahogyan Bibok fogalmaz (2017): a diskurzusjelölők érintik a magasabb szintű explikatúrákat, hiszen a megnyilatkozás által kifejezett proposíciót beágyazzák egy beszédaktusba vagy egy proposicionális attitűd leírása alá. Ezzel szemben a konceptuális jelentéssel rendelkező elemek olyan nyelvi formáknak tekinthetők, „melyek kódolt jelentése fogalmakkal járul hozzá a megnyilatkozás által kifejezett proposícióhoz vagy magasabb szintű explikatúrákhoz” (Bibok 2017: 74). Wilson (2011: 8) szerint a természetes nyelv konceptuális kifejezései szisztematikusan kapcsolódnak a gondolati nyelv alkotóelemeihez, a fogalmakhoz. Ezzel szemben a procedurális kifejezések a nyelvhasználók állapotaihoz kapcsolódnak, melyek tartomány-specifikus kognitív eljárásokként hozzáférhetetlenek a tudat számára, és fogalmilag is nehéz őket meghatározni. Fő céljuk a hallgató segítése a pragmatikához tartozó következtetési folyamatban. A konceptuális kifejezések meghatároznak, míg a procedurálisak jeleznek¹⁰ (i. m. 26).

---

¹⁰ „Conceptual expressions describe, whereas procedural expression indicate” (Wilson 2011: 26).

A környezeti és egyéb jellemzőik alapján elmondható, hogy a diskurzusjelölők egyik sajátossága a csoportosulás. Azonban minél hátrébb foglal helyet egy elem a társulásban, annál szűkebb a funkcióinak köre (Dér 2009a). Ráadásul csak a szemantikailag összeférhető elemek csoportosulhatnak, vagyis csak ott jelenhetnek meg, ahol önmagukban is elő tudnak fordulni (Fraser 2013: 321). Felcserélhetőség is kapcsolódik hozzájuk, mivel adott funkcióban felcserélhető egymással néhány diskurzusjelölő. Például „*No akkor adjon nekem kávét*” (Schirm 2007: 196) mondat a „*No hát adjon nekem kávét*” (i. m. 197) példával egyenértékű, ugyanis az *akkor* elem és a *hát* jelölő szintén nyomatékosítást fejez ki.

A pozíciójuk szintén meghatározó környezeti tulajdonságuk. A konverzációelemzés szerint a beszélgetés egy olyan interakcióba ágyazott, strukturálisan szervezett folyamat (talk-in-interaction), melynek során a beszélgetőpartnerek szituációkat hoznak létre (vö. Iványi 2001). A beszélgetés legkisebb egysége a forduló. Egy fordulót alkot az, amit egy társalgásban részt vevő beszélő mond, amíg vagy átadja a szót a következő beszélőnek, vagy befejezi mondanivalóját szóátadás nélkül (Sacks et al. 1974). Minden forduló legalább egy cselekvést kell, hogy tartalmazzon (Schegloff 2007). A fordulókonstrukciós egység (turn-constructive unit, TCU) a fordulónak az a minimális egysége, amely már tartalmaz egy cselekvést, illetve minden egység a fordulóban, amely egy cselekvést tartalmaz (Sacks et al. 1974, Schegloff 2007). Mivel a fordulók fordulókonstrukciós egységekből állnak, így a diskurzusjelölők elhelyezkedésének pontos megállapításánál a legkisebb egységeket veszem alapul a disszertációban is. A TCU lehetséges végpontjai a pragmatikai lezárási pontok, amikor már beazonosítható a TCU-val végrehajtott cselekvés (Németh 2014). Ezek nem összekeverendők a szintaktikai lezárási pontokkal, melyek akkor következnek be, ha a TCU már tartalmazza a predikátumot és az argumentumot. A disszertációmban kitérek a három vizsgált diskurzusjelölő (*hát, izé, ugye*) fordulókonstrukciós egységben betöltött helyzetére is, amely jellemzőket a kibővített NSM modellben való felírásuk hasznosítok.

A prozódiai szerveződés és a spontán beszédbeli funkció kapcsolatát (Dér–Markó 2017, Kondacs 2018, Szeteli–Gocsál–Alberti 2019) szintén vizsgálom a disszertáció elméleti keretéhez kapcsolódóan. A diskurzusjelölők prozódiai jellemzőit eddig a hazai szakirodalomban csak néhányan kutatták (pl. Abuczki 2015, Dér–Markó 2010, Dér–Markó 2017, Kondacs–Kovács 2018). A disszertációmban a prozódia fogalmát ekképpen használom: „beszédprodukciós folyamat által létrehozott komplex beszédjelnek az a vetülete, amely az idő, az alapfrekvencia és az intenzitás folyamatváltozásaiként írható le, és amelynek az észlelése kizárólag állandó viszonyításban, nagyobb egységeken (minimálisan szótagok viszonylatában) lehetséges” (Markó 2015: 18). A kezdeti prozódiai vizsgálatokban a határozók prozódiai

jellemzőit vizsgálták meg (Meyer 1986, Altenberg 1987), majd ezután kezdtek el az angol diskurzusjelölők jellemzőinek leírásával foglalkozni. A korábbi szakirodalom megállapította, hogy a vizsgált elemek jellemzően elkülönülnek a mondat többi részétől, prozódiailag függetlenek, amit az egységet megelőző és követő szünet jelez (Zwicky 1985: 303–304). Ezt az állítást azonban mind a hazai (Dér–Markó 2010), mind a nemzetközi kutatások (Hirschberg–Litman 1993: 516) később cáfolták. E vizsgálatok általánosabb és specifikusabb jellemzőket is megfogalmaztak. Kawamori et al. (1996) a diskurzusjelölők két funkciójának, a hezitálónak és a válaszadó szerepkörnek figyelték meg a prozódiai jellemzőit. Megállapították, hogy a diskurzusjelölők intonációs vonásai kategóriafüggek, vagyis egy kategória képviselői hasonló intonációs mintákat mutatnak. Például a japán hezitáló kifejezések (*anoo* 'mm') alacsony tónusúak, míg a válaszelölőknel (*hai* 'igen') nem figyelhető ez meg. Tseng és munkatársai (2006) a diskurzusjelölők és a beszédöttelekek elkülönítésével foglalkoztak a Prosodic Phrase Group modelljének segítségével. Szövegelemzéssel megállapították, hogy a két fogalom prozódiailag elkülöníthető, ha a kínaira jellemző prozódiai szerveződés fráziscsoportosítását és a prozódiai határokat is figyelembe vesszük. A prozódikus kitöltők általában időtartamvezéreltekként, és szűkített F0-tartományokon keresztül, míg a diskurzusjelölők szélesebb F0-tartományokon keresztül figyelhetőek meg. Wichmann és munkatársai (2010) az *of course* 'természetesen' elemmel kapcsolatban pedig azt figyelték meg, hogy nincsen egyetlen olyan prozódiai vonás, amely a diskurzusjelölőkre volna jellemző. Beňuš (2012) a szlovák *no* 'oké' jelölővel foglalkozott, és megállapította, hogy csak a visszajelző és a beszélőt folytatásra buzdító funkció mutat a többi szerepkörrel összevetve kiemelkedő prozódiai jegyeket. A felnőtt nyelvhasználatban megjelenő *hát* diskurzusjelölő pragmatikai szempontból teljesen elkülönülő funkcióinak azonosítását Dér–Markó (2017) végezte el, amelyhez a prozódiai együttjárásokat keresték meg. Disszertációmiban a gyermeknyelvi adatokból kiindulva mutatom be a *hát* és az *izé* jelölő, míg a felnőtt nyelviekben az *ugye* elem korpuszomban leggyakrabban előforduló funkciójának prozódiai jellemzőjét.

Az eddig vázolt ismertetőjegyek mellett a jelölők további tulajdonsága az, hogy főként az oralitásban figyelhetőek meg, azaz a beszélt nyelvben gyakoribbak.

Még egy közös tulajdonságuk, hogy a vizsgált elemek részének használatát a nyelvűvelők stigmatizálják. Olyan nyelvi babonák kapcsolódnak hozzájuk, mint a „Hát-tal nem kezdünk mondatot!” vagy „Nincs olyan, hogy deviszont!” (Szabó 2010), mely nyelvi berögződést Schirm (2019) a jelölők főbb használati körével magyarázta, ugyanis a *hát* elem bizonytalanságot, illetve szókereső funkciókat jelöl elsődlegesen. Vannak azonban olyan jelölők, melyeket főleg írásban használunk. Ezeknél nem jellemző a nyelvi előítélet. Ilyen

például a *tényleg* diskurzusjelölő, mely a beszélgetés korábbi témájának visszakapcsolójaként működik. Schirm (2019: 100) összevetve az egymás mellett élő nyelvi babonákat bemutatta, hogy az ironizálás és a kételkedés is megjelenik a berögződések mellett.

Ahogy az eddigiekből is kiderült már, számos tulajdonsága van a diskurzusjelölőknek. Furkó (2011) kiemeli azonban, hogy eltérő, hogy hány tulajdonságnak kell megfelelni ahhoz, hogy egy elem diskurzusjelölő legyen. Foolen (1996: 2) pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy nem arról van szó, hogy egy elem mindig diskurzusjelölő egy nyelvben, hanem arról, hogy „bizonyos feltételek mellett képes diskurzusjelölőként viselkedni” (Schirm 2021b: 22). A következő alfejezetben, a 2.2-ben a disszertációban szereplő három diskurzusjelölő elméleti megközelítését vázolom. Röviden bemutatom történetüket, hiszen ez vezetett a multifunkcionalitásukhoz. Ismertetem továbbá a szakirodalomban megfigyelt leggyakoribb funkcióikat, állandó jelentéseiket, illetve egyéb jellemzőiket.

2.2. A disszertációban szereplő három diskurzusjelölő (a *hát*, az *izé* és az *ugye*) elméleti összefoglalása

2.2.1. A *hát* diskurzusjelölőről

A *hát* diskurzusjelölő funkcióinak változását Schirm (2011a, b) foglalta össze. A *hát* a *ha-*, *ho-* névmástöből alakulhatott ki az *-i* lativusi és a *-t* locativusi raggal (Balázs 1963: 48). A szó etimológiájából kiindulva megfigyelhető, hogy kezdetben helyhatározói 'ott' jelentése lehetett (Klemm 1923: 117). Manapság a „*hát* elem helyhatározói használata már kikopott a nyelvből, az időhatározói funkció elavult, a logikai viszony még használatos, legelterjedtebb azonban a diskurzusjelölői szerep” (Schirm 2011a: 45). A *hát* diskurzusjelölőként való használata a 16–17. századtól adatolható. Jelölővé válását elősegítette, hogy gyakran mondással, illetve kérdéssel kapcsolatos szerkezetekben jelent meg (pl. *mond neky, azt monthak neky*), „így könnyebben hozzátapadhatott a beszélői attitűd kifejezése, majd ezek implikatúraként¹¹ a szó jelentésévé váltak” (Schirm 2007: 192). Schirm (2011a: 45) összefoglalta, hogy az értékelő, az érzelmi többlettartalom, valamint a 18. századból származó példák bizonyítják, hogy a nyomatékosító, retorikus funkciók is megjelentek a *hát* diskurzusjelölői használatában. Megfigyelhető továbbá, hogy az „ún. mindenkori állítássá való átértelmezést megköti konvenció (Kocsány 2001) segítségével a negatív kérdést pozitív állításként értelmezték, pozitív kérdést pedig negatív állításként” (Schirm 2007: 196), így a

---

¹¹ Olyan jelentéstartalom, amely szó szerint nincs benne a megnyilatkozásban, de kikövetkeztethető belőle a szó szerinti jelentésre alapozva, illetve a kontextus figyelembevételével.

retorikai kérdésekben udvariassági stratégiaként is elkezdtek alkalmazni a jelölőt, ugyanis alkalmazásával egy megnyilatkozás agresszivitása csökkenthető.

Napjainkban a *hát* diskurzusszervező elemnek három fő használati körét említi a szakirodalom (Kiefer 1988, Németh T. 1998): az általános válaszjelölést, a kérdésbevezetést és az önjavító, magyarázkodó szerepet. A *hát* diskurzusban betöltött helyének elemzésekor megfigyelték, hogy beszédlépés (forduló) elején áll leggyakrabban (Markó–Dér 2011), míg önjavító funkcióval beszédlépés belsejében fordul elő (Németh T. 1998).

A *hát* státuszáról Dér (2010: 163) a következőképpen vélekedik: „önállósult ahhoz a szegmenshez képest, amiben megjelenik”. Mondatokat és számos mondatot tartalmazó hosszabb szövegrészeket is bevezethet. Alá- és mellérendelő kötőszókat (pl. *de, hogy meg, illetve, mert*) követő nyelvi egységként már nem 'tehát' jelentésű kötőszóként használatos. Dér (2017) összegyűjtötte, hogy a *hát* jelölő számos funkcióval bír, ezek a következők: (1) mondandó (téma) indítása (retorikai), szegmenshatár-nyitás (szekvenciális), (2) következtetés, konklúzió jelölése (ideációs, retorikai), (3) magyarázkodás, újrafogalmazás, újraindítás, folytatás, részletezés, (4) értékelés, véleménykifejezés, (5) evidencia jelölése, (6) összegzés, cselekmény/történet (le)zárása, (7) mondandótól való eltérés (új téma, témaváltás), (8) nyomósítás/erősítés/élénkítés/figyelemfelkeltés, (9) tompítás/gyengítés (udvariasság kifejezése), (10) ellentét visszaadása, (11) érzelmi többlettartalom (beleegyezés, csodálkozás, felindultság) kifejezése, (12) elakadás, késleltetés jelzése. A *hát* elemre, mint látható, jellemző az erős multifunkcionalitás, amelynek magyarázata, hogy több évszázada a nyelvben lévő, általános alapjelentéssel (lásd: 'oda', 'ott', 'akkor') rendelkező elemként számos funkcióra tudott szert tenni az idők folyamán (Dér 2017). Dér monográfiájában (2020: 51) a BEA korpuszban megjelenő *hát* jelentéseket egy független diskurzusjelölői funkciórendszerbe illeszti (González 2004, Crible 2018 nyomán). Ezt a következő ábrában láthatjuk.

Hát-funkció	Diskurzusjelölő-funkció
1. Következtetés, következmény kifejezése	ok-okozat (I), következmény (I), konklúzió (R)
2. Összegzés, cselekmény/történet (le)zárása	konklúzió (R)
3. Mondandó (téma) indítása és folytatása (sajáté vagy a másiké)	kezdő elem/határvonal jelzése (SZ), topikújrakezdés (SZ), tagolás (SZ), hozzáadás (SZ), egyetértés kifejezése (IP)
4. Mondandótól való eltérés (új téma)	topikváltás (SZ)
5. Nyomósítás/erősítés/élenkítés/figyelemfelkeltés	hangsúlyozás (R)
6. Tompítás/gyengítés	arculatkezelés (IP)
7. Ellentét jelölése	ellentét (I), ellentételezés (R), egyet nem értés kifejezése (IP)
8. Saját vélemény, értékelés jelölése	kommentálás (R)
9. Érzelmi többlettartalom (beleegyezés, csodálkozás, felindultság) kifejezése	hangsúlyozás (R)
10. Magyarázkodás/újrafogalmazás/újra-indítás/példaadás jelölése	részletezés (R), újrafogalmazás (R), kommentálás (R), monitorozás (IP)
11. Evidencia jelölése	konklúzió (R)
12. Elakadás, késleltetés (lexikális keresés) jelzése	tagolás (SZ)

1. ábra. A *hát* funkcióinak funkciórendszere (Dér 2020: 51).
(Felhasznált rövidítések: I = ideációs, R = retorikai, SZ = szekvenciális, IP = interperszonális funkciócsoportba tartozó funkció)

A *hát* jelölő erős multifunkcionalitását az NSM modell a kontextusok sokféleségében látja, hiszen minden környezetben feltételez egy alulspecifikált, azaz kitöltetlen, határozatlan értékű, állandó jelentést. Schirm (2011b: 195) kutatásában a *hát* állandó jelentésének a bizonytalanság kifejezését fogalmazza meg, amely az időnyerés és a hezitáció¹² szándékával is összefügg.

¹² A megakadásjelenség (Gósy 2003: 257) a spontán beszédben fellépő különféle bizonytalanságok és hibák gyűjtőfogalma. Két nagyobb csoportra bontható (Gósy 2002): a bizonytalanságból adódó megakadásokra és a téves kivitelezésre. Az utóbbi jellemzője, hogy a beszédprodukció minden szintjén jelen van, míg az előbbi a nyelvi tervezés és a fogalmi szint problémáit mutatja meg. A tervezés bizonytalanságának következménye többek között az a hezitálás, amely során „a spontán beszéd tervezése és kivitelezése egyidejűleg megy végbe: a beszélő az aktuális beszédprodukció közben már a közlés folytatásán gondolkodik, vagyis megtervezi a gondolatok sorrendjét és azok nyelvi formáját” (Levelt 1989). Ennek az együttesen zajló két folyamatnak a működése vezet a megakadásjelenségek megjelenéséhez, amelyek a beszélőnek mintegy időnyerésre szolgálnak a tervezési, önellenőrzési és korrekciós folyamatokhoz (Horváth 2014). „A magyar nyelvben hezitálásként leginkább az *ö* magánhangzóra emlékeztető svá (semleges magánhangzó) különféle időtartamú ejtése használatos, de előfordulnak *a mm, öm, öhm* és ezekhez hasonló jelenségek is” (Gósy 2005, idézi Horváth 2014: 25) A hezitálás gyakorisága több tényezőtől függ: a korosztály, a beszéd témája és típusa is befolyásolja (Horváth 2014). A kitöltött szünetek leggyakrabban közlés elején jellemzőek (Horváth 2014), ritkán belsejében. Ha egy jelölő hezitáló funkcióban szerepel, mellette egyidejűleg másikat is betölthet, pl. általános válaszjelölés bizonytalansággal. Emellett nem minden lexikális hezitációként működő elemnek bizonytalanság a magjelentése, ahogyan ezt az *izé* esetén is láthatjuk.

Látható tehát, hogy napjainkban számos szerepkört tulajdonítanak a *hát* elemnek. Szeteli és munkatársai (2019) is elemezték a fordulókezdő *hát* elemeket, és négyféle változatát különítették el. Ezek a határozott, a bizonytalan, az aggodalmas és az incselkedő *hát*. Tanulmányukban e típusokat egy-egy rövid párbeszédreszlettel illusztrálták. A határozott *hát* jellemzője, hogy a használója „önmaga számára kézenfekvő tényt közöl, és biztos benne, hogy partnere számára is kézenfekvő lesz a válasz” (i. m. 38). A bizonytalanságot kifejező *hát* esetében „a bizonytalanság nem az adott közlés igazságértékére vonatkozik: a választás tényének kimondásával elkerülhetetlenül megvalósult a világban, hogy ez a választás született meg. A bizonytalanság abban áll, hogy érdemes volt-e így dönteni, illetve, hogy a döntés következményeit majd szintén viselő partner is így döntött volna-e” (uo.). Az aggodalmasságot kifejező *hát* esetében a beszélő fél, szorong mondanivalójának elfogadásával kapcsolatban. Az incselkedő *hát* esetében pedig a Schirm (2017b) által használt („Pompom-féle”) beszélői attitűdöt, az incselkedést értik a szerzők.

Ezzel a kategorizálással a céljuk az volt, hogy a szignifikánsan eltérő prozódiai jellemzőkkel bíró változatok legyenek megjelenítve. Ezzel igazolták korábbi állításukat, amely a *hát* szemaforszerű viselkedésére vonatkozott, vagyis hogy „közvetlenül nem funkcionál jelként, hanem úgy működik, mint egy szemafor, amelyik különféle jelzéseket tud adni” (Alberti 2016: 23).

A *hát* elemhez a mai napig egy „előíró szabály” (Schirm 2008: 178) kötődik, amelyet a nyelvművelő irodalom a „kötőszóval nem kezdünk mondatot” (Schirm 2008: 178, vö. Szepesy 1986) intelmből eredeztet. Ez a „*Háttal* nem kezdünk mondatot!”. Azonban ez nem helytálló kijelentés, hiszen számos szerepköre található meg a diskurzusokban. Schirm (2008) megfogalmazza, hogy a különféle nyelvművelő lapokban „elkerülhetetlen, illetve bántó pongyolaságnak” (Ferenczy–Ruzsiczky 1964, idézi Schirm 2008: 178) tartják a szó használatát. A *Nyelvművelő kézikönyvben* (1983: 324) a *hát* és az *izé* is a *beszédtöltelék* címszó alatt jelenik meg a következő megjegyzéssel: „bosszantóan kirívó a megfelelő kifejezések keresésekor a *hogy is mondjam* szüntelen alkalmazása, nem is szólva a művelt ember beszédébe semmiképp sem illő, nyelvi pallérozatlanságra valló *izéről* s a folytonos *háttal* való mondatkezdésről” (Schirm 2008: 179). Ezek a jelölők azonban nem funkciótlan beszédtöltelékek, hanem a kontextushoz további jelentést hozzáadó elemek, ahogy azt egyrészt a korábbi vizsgálatok, másrészt a saját elemzéseim eredményei is mutatják. A 2.2.2-es alfejezetben rátérek dolgozatom másik diskurzusjelölőjének, az *izének* az elméleti bemutatására.

2.2.2. Az *izé* diskurzusjelölőről

Az *izé* diskurzusjelölő hungarikumnak számít (Gyarmathy 2017: 105), mivel más nyelvekben nem igazán van olyan szó, amely hozzá fogható tulajdonságokkal rendelkezne. Azt, hogy az *izé* pontosan mikor is került be a nyelvünkbe, nem tudjuk, de már egy 16. századból fennmaradt boszorkányper anyagában is megtalálható volt (Németh 2021). Az *Etimológiai szótár* (Zaicz 2006: 348) szerint: „bizonytalan eredetű, esetleg ősi, finnugor kori szótő magyar képzéssel. A szótőre vö. vogul *ut* 'holmi, valami, mi', osztják *ot* 'dolog, izé', finn *asia* 'dolog', lapp *áttá* 'dolog, izé'. A feltehető finnugor kori alak **atʒ* 'dolog, izé'. A magyar szó eleji *i* finnugor **a*-ból fejlődött, korábban *j* volt. A szó belseji finnugor **t*> magyar *z* hangváltózásra vö. ház, fazék. A szóvégi *-é* képző”. A 17. században Geleji Katona Istvánnál már feltűnik a jelölő diskurzusjelölői használata, amikor az *izét* vagy valaminek vagy valakinek a nevét helyettesítő szóként, vagy olyan kifejezésként használjuk, amit a beszélő olyankor alkalmaz, mikor az adott kifejezés hirtelen nem jut az eszébe, vagy szándékosan nem akarja kimondani azt (Gyarmathy 2015, 2017). Ez a funkció tekinthető az elem magjelentésének is. Schirm (2016) felhívja a figyelmet az elem sokoldalúságára, hiszen a nyelvi humortól az eufemizmuson át a jellemábrázolásig sok szerepben fellelhető. Megjelent röpirat címében (Szacsvey Sándor: *Az izé purgatóriumba való utazása*), vicclapban (*Pesti Izé*) és idegen nyelven íródott könyvek magyar fordításában is (pl. Edith Nesbith: *Five children and It* című ifjúsági regénye magyarul *Öt gyerek és az izé*).

Fabulya Márta (2007: 339) szerint az *izé* „töredezettségmentesítő” funkcióban használatos a beszédben, és segíti a hallgatót a beszélő megnyilatkozásának megfelelő interpretálásában. A társalgáselemző megközelítés szerint az *izé* olyan lexikális kitöltő elem, mely „a beszédproduktív mechanizmus különféle hibáinak javítására használatos, az adott tervezési hiba függvényében” (i. m. 324). A lexikális kitöltő elemek segítségével a beszélgetőpartnerek irányíthatják a társalgást, illetve koordinálhatják a beszélőváltásokat (Clark 1994). Fabulya Márta (2007) a beszédproduktív nehézsége alapján megkülönbözteti a szóhelyettesítő *izét* és a töltelékszói *izét*. A szóhelyettesítő *izé* a lexikális hozzáférés hibájának tekinthető, ekkor ugyanis a mentális lexikonban megtalálható elemhez vezető út során valamilyen probléma lép fel. Két típusa van: a szókereső és a szópótló *izé*. A szókereső *izé* esetén a probléma az, hogy nem sikerül a célszó elérése az adott pillanatban, azonban a beszélő a célszót később elő tudja hívni a mentális lexikonjából. Például: F: *És mit csinált a pipi?* Gy: *a meglátta a izét (.) a bácsit*. A szópótló *izénél* ezzel szemben teljesen hiányzik a keresett szó a beszélő mentális lexikonjából, ezért ezt a beszélő nem is tudja előhívni. A szóhelyettesítő *izé*

mindig illeszkedik a megnyilatkozás szintaktikai szerkezetbe. A MONYEEK adatbázis példája alapján: FW1: *és mit csinálnak akkor?* CH1: *békát keresnek.* FW1: *mhm.* CH1: *és a kutya pedig a méhek [//] mézet [//] és odament a méhek izéjéhez vagy mi ez.* FW1: *mhmiii.*

A töltelékszói *izé*¹³ jellemzője, hogy a beszélő még a mondanivalója megformálásánál tart, így a beszédhez való jogát biztosítja az *izé* által. Gyakran toldalékolt alakban jelenik meg, ami miatt számos szófaj helyett előfordulhat (Fabulya 2007).

A megakadások, ahogyan már említettem, egyfajta időnyerő lehetőségek (Gósy 2003: 275), melyek mind a beszélőnek, mind a hallgatónak hasznosak, hiszen hozzájárulnak a megnyilatkozás előállítási és feldolgozási folyamatának sikeréhez. A beszélők öntudatlanul létrehozhatnak egy olyan eszközrendszert, mellyel a problémás esetek feloldhatókká válnak. A bizonytalanságból adódó megakadások tehát nem a beszélés problémái, hanem a beszélők problémamegoldó stratégiájának eredményei (uo.). A beszélő egy-egy megakadás elkövetése után korrekciós műveleteket hajthat végre. A hibák felismerése és javítása tehát az általános folyamatműködés közben zajlik (Gósy 2008). A felnőtt nyelvhasználókban létezik egy bizonyos „önmonitorozó mechanizmus”, amely felfedezi a hibát, majd megszervezi és elvégzi a javítást (Gósy 2009: 141). Beszédprodukciónk ellenőrzésére kétféle eszközt használhatunk fel: rejtett (belső) monitorozást végezhetünk, amely a belső tervezéskor megy végbe, illetve felszíni (külső) monitorozást is alkalmazhatunk, amikor a beszédünk megértése által ellenőrizzük a már elhangzott közléseinket. A szóhelyettesítő *izére* jellemző a javíthatóság, ahogy az a következő példában is látszik: F: *oké (.) mit csináltak?* Gy: *megették a izét? (.) a kajájukat?* Ezzel szemben a töltelékszói *izé* nem javítható, mivel ezt nem egy szó vagy egy kifejezés helyettesítőjeként használjuk, hanem a beszédjog fenntartására, ahogyan ezt a MONYEEK példa is mutatja. *FW1: *mit szeretsz még kint játszani, XY?* *CH1: *öö@fp focit ész [: és] mmm@fp izé mm futni.* *FW1: *mhm.*

Az *izé* eddig felsorolt funkciói mellett állhat tabukerülő szerepkörben is. Ekkor a beszélő az „illetlen kifejezések kimondását kerüli el” a használatával (Fabulya 2007: 334). Egyfajta arculatóvásznak (Goffman 1967/1995) is tekinthető, mivel a beszélő célja, hogy a trágár szó kimondását elkerülje, amivel a saját magáról alkotott képet nem rombolja. Például: *A buli után elmentünk izélni Danihoz, de a szülei ránk nyitottak. Irtó kínos volt.*

Az *izé* használható beszélői attitűd kifejezésére is, hiszen „a beszélő ugyanazt a tényállást többféleképpen fogalmazhatja meg attól függően, hogy hogyan viszonyul hozzá”

---

¹³ Habár a töltelékszói elnevezés idejétmúlt, és nyelvművelő beállítódást tükröz a szakirodalomban, viszont Fabulya (2007) így nevezi a hezitáló, időnyerő funkcióban szereplő *izét*, emiatt használom ezt az elnevezést.

(Kiefer 2000: 293). A bizonytalanságot kifejező *izé* jelenik meg a következő példában, mely funkciót a diskurzusjelölő-kollokáció, illetve az utána álló *nem tudom* kifejezés is megerősíti:

- *Szia. Ma este találkozunk a mozinál?*

- ***Hát öö izéé nem tudom.***

- *Nincs kedved hozzá?*

Az *izé* elméleti hátterének bemutatása után a következő alfejezetben (2.2.3.) az *ugye*val kapcsolatos elméleti áttekintést adom meg.

2.2.3. Az *ugye* diskurzusjelölőről

Benkő Loránd (1967: 1027) az elem kialakulásáról megállapította, hogy olyan összetett szó, amely az *ugy* 'hogyan?' kérdésre válaszolva' és az *-e* 'vajon' tagokból áll. Például: ...*Ha 'sidó Muhamedánus, Ariánus közt nevelkedtél volna, úgy é hinnéd azt szinte úgy mint ők? ...miért hiszed te is ezt, [kereszténységet]? azért úgy é mert mások mondják.* (Bessenyei 1773: 129). A példában szereplő *úgy é* jelölő *-é* tagjának hangtani redukciója a 18. században történt meg (Abuczki 2015: 72), majd a gyakori használat miatt szervesen szóösszetételként összeragadtak az elemek. A 18. században jelenik meg az elem diskurzusjelölői használatban megerősítő, megnyugtató és evidenciajelölő szerepkörökben (Abuczki 2015).

Az *ugye* diskurzusjelölő szófaji besorolása változatos. Határozószóként, módosítószóként, mondatzóként és partikulaként is kategorizálják (Abuczki 2015: 71). Az *ugye* módosítószói jelentésében (Pusztai 2003: 1391): „Annak kif-ére, hogy kérdésünkre igenlő választ várunk”, például „***ugye igaz?***, ***ugye úgy van?***” jelenik meg, kérdőszói határozószói használatában: „Igenlő választ váró, gyak. érzelmileg színezett kérdés bevezetésére, ill. nyomatékosítására.” való jelentése szerepel.

A jelölő állandó szemantikai jelentése a magyarázatadás (Abuczki 2015). Használata közben kifogás megadása vagy magyarázat bevezetése valósul meg, amellyel a beszélő nyilvánvaló tartalmat közöl. Használata a beszélő megnyilatkozásának tartalmát, érveit támasztja alá. Például: „*Eddig Debrecenben tanultam, az Ady Endre Gimnáziumban hatosztályos képzésben, most pedig az egyetemen éppen végzős vagyok az anglisztika szakon, a BA képzésben, **ugye** ebben az új hároméves képzésben*” (i. m. 120).

Emellett másik, igen gyakori megjelenése a kérdésekben jellemző megnyugtatót váró szerepkör volt. Az utókérdésekben megjelenő jelölő használatakor a hallgató bevonódik a diskurzusba, hiszen a véleményét meg kell osztania a partnerrel. Például: *Te is eljössz a buliba, **ugye?*** Abuczki (2015: 181–82) két típusát különíti el a kérdő határozószót tartalmazó

utókérdéseknek. Vagy egy megnyugtatót kérő kérdés jelzésére szolgáló, és pozitív válasz (egyetértés vagy elfogadás) elvárásához kapcsolódó használata van, pl. *De azért jól érzed magad, ugye?*, vagy információ ellenőrzése kapcsán megjelenő szerepkört lát el, pl. *Minden világos volt, ugye?* A prozódia tekintetében emelkedő intonációt figyelt meg a kérdésekben megjelenő *ugye* esetében (i. m. 181). A kérdő funkciójú *ugyét* tartalmazó mondatok kapcsán a szemkontaktus tartása is jellemző volt, hiszen ilyenkor a beszélő a hallgatónak adja át a szót. Kézi gesztusok nem voltak kiemelkedők a vizsgálata során (Abuczki 2015).

Molnár (2016a, 2016b) és Gyuris (2008) is vizsgálta azokat a kérdő mondatokat, amelyekben az *ugye* szerepel. Kérdésekben pozícióját tekintve (Molnár 2016a: 153) vagy mondatkezdő, pl. *Ugye holnap elmegyünk moziba?*, vagy mondatközi, pl. *Holnap (ugye) elmegyünk (ugye) moziba?*, vagy mondatzáró, pl. *Holnap elmegyünk moziba, ugye?* helyzetben fordul elő. Az *ugye* elemet gyakran utókérdésben használjuk. Ilyenkor a felépítés a következő: kijelentő mondat + kérdő partikula. Két használati formája van: egyetértést váró kérdésekben jelenik meg (*Elmegyünk holnap moziba, ugye?*), illetve megerősítést váróakban használjuk (*Holnap péntek van, ugye?*). Molnár (2016b) megállapította, hogy az utókérdésekben a kijelentő mondat egy állítást tesz, melynek igazságára az *ugye* utókérdés kérdez rá. Ezzel szemben egyetértést váró kiegészítendő kérdésben *ugye* + kijelentés formában is állhat. Az *ugye* használata kiegészítendő kérdésekben valójában kijelentőnek tekinthető. Kétféle illokúciós aktus megy tehát végbe: egy állítás és egy kérdés vagy egy kérdés és egy állítás. Ezt az állítást támasztja alá a kétféle modalitású mondat intonációja (Gyuris 2009a), illetve az elem kontextusjelölő¹⁴ szerepe (Gyuris 2008, 2009a). Az utóbbinak lényege, hogy hasonló jelentéssel írhatóak le az *ugyét* tartalmazó kérdések, mint a kijelentő mondatbeli használatai (Molnár 2016b). Az előbbi kapcsán pedig elmondható, hogy az *ugye* megjelenése a mondatban nem befolyásolja a kérdő mondat interpretációját (Molnár 2016b).

Az *ugye* elemeket tartalmazó kérdő mondatok bizonyos mértékig az angol utókérdésekkel rokoníthatók (Kenesei et al. 1998, Gyuris 2009a, Abuczki 2015, Molnár 2016a). Ahogyan Molnár (2017: 6) összegzi: „az angol utókérdéses konstrukciók (tag questions; UKK) formailag komplexek: egy kijelentő mondati magból (anchor; a továbbiakban röviden: mag) és egy redukált kérdő mondatból (tag; a továbbiakban röviden: utókérdés) épülnek fel”. Gyuris (2009b) állítja, „hogy sem formai, sem intonációs szempontból nem tekinthetők a kérdő mondatok kérdéseknek, hanem internalizált utókérdést tartalmaznak”. Reese (2007) szerint „az

---

¹⁴ Lényege: az aktuális megnyilatkozás és az azt megelőző kontextus közötti kapcsolat explicit tétel (Gyuris 2008, 2009a).

angol UKK-k komplex beszédaktust valósítanak meg: egyszerre fejeznek ki kérdést és állítást” (Molnár 2017: 7). Reese (2007) megállapítja, hogy eső intonáció és emelkedő intonáció is jellemezheti az angol UKK-s mondatokat. Az eső esetén a beszélő erősen elfogult a magmondatban kifejezett propozíció igazsága mellett; ilyenkor az UKK-t arra használja, hogy a beszélgetőpartnerrel jóváhagyassa ennek a propozíciónak az igazságát (acknowledgement tag question). Az emelkedő intonációval ejtett UKK esetén a beszélőnek vannak kételyei a magmondat által kifejezett propozíció igazságát illetően; az UKK-t ilyenkor arra használja, hogy a beszélgetőpartner megerősítését kérje a propozíció igazságát illetően (confirmation tag question)” (Molnár 2017: 8). Ezek a funkciók a magyar nyelvben használt *ugye* utókérdésekben is megjelennek. Közös tulajdonságuk még a pozíciójukban is keresendő. Mind az *ugye* elemet tartalmazó utókérdések, mind az angol UKK-s mondatok esetében jellemző a „jobb periféria preferálása” (Molnár 2017: 13). Továbbá másik közös vonásuk az elfogultság, ugyanis a „beszélő a kijelentő mondati magéval azonos polaritású választ vár beszélgetőpartnerétől” (Molnár 2017: 14). Az *ugye* elemről azonban elmondható az UKK-val szemben, hogy nem mindig utókérdésben áll.

Alberti–Szabó (2015: 26–27) három típusát különbözteti meg a tanár szemszögéből a tantermi kommunikációban megjelenő kijelentő módú *ugye* elem használatának: (1) a múltbeli biztos tudást feltételezőt, (2) a jelenbeli valószínűsíthető tudást feltételezőt, (3) a jövőbeli valószínűsíthető tudást feltételezőt.

A szinkron vizsgálatok alapján (Abuczki 2015, Schirm 2009b) az *ugye* elemnek számos funkcióját írták még fel. Abuczki (2015) evidencijelölőként is megfigyelte. Ilyenkor kontextusjelölői (közismert dologra utal) vagy retorikus (nem vár választ a beszélő) használat jellemzi. Mindemellett emfatikus szerepkörét is kiemeli, amikor a beszélő a használat új információra hívja fel a hallgató figyelmét, vagy bizonyos narratív struktúrák hangsúlyozása a célja, illetve ezen a funkción belül bevezetheti a magyarázatokat is.

Schirm (2009b) többek között parlamenti beszédekben is elemezte a jelölő szerepköreit. A műfaj (intézményes keretek között, meghatározott helyszínen zajlik) ad némi korlátozást a funkciók tekintetében (Schirm 2009b: 169), de megállapítható, hogy az érzelmileg telített kérdésekben kárörömöt vagy szemrehányást fejezhet ki a megnyilatkozás eleji pozícióban, pl. „*Ugye, azt az abszurditást nem gondolja komolyan, amit most mondott, hogy egy nem ismert törvénymódosítási javaslat el nem fogadásáig ne történjen valahol valami?*” (Schirm 2009b: 173). Továbbá gúny és irónia eszköze is lehet egyfajta sajátos érvelési stratégiaként alkalmazva. Gyakran retorikai kérdésként jelenik meg, amelyre nem várnak választ. Például: „*Tisztelt Miniszter Úr! Ugye, ön szerint is cinikus és szakmaiatlan kezelése a válságnak az, ha a*

gyógyszerek támogatását tovább csökkentik? **Ugye**, ön szerint is az állampolgárok becsapása a választáskor ingyenesnek ígért szívgyógyszerek támogatásának további csökkentése? **Ugye**, az új minimumfeltételek - hasonlóan a hét végén bejelentett miniszterelnöki távozáshoz - ön szerint az ügyeskedés, a huncutság lehetőségét vetik fel, mert nem a szükséges szakemberek számát határozzák meg?” (Országgyűlési Napló, P. T., 2009.03.23., idézi Schirm 2009b: 172).

Emellett Schirm (2021) a már említett osztálytermi kommunikációban is megvizsgálta az *ugye* elem jellemzőit. Ez alatt olyan kommunikációt értünk (Herbszt 2010), mely „a tanár és a diákok közt folyó, pedagógiai céloknak alávetett, interaktív” folyamat, „amely intézményes keretek között, kötött időtartammal zajlik, formális stílusú és aszimmetrikus” (Schirm 2021: 167). Ilyenkor a tanár lesz az, aki a „beszédjogot osztja az órákon”, mivel „ő irányít, és neki van joga a témaváltásra is” (uo.). Az ilyen típusú kutatásában Schirm (2021) megállapítja, hogy a leggyakrabban használt elem a tanárok kommunikációjában az *ugye* jelölő. Ez az eredmény „a tanári magyarázat beszédtypusának a gyakoriságával függ össze” (Schirm 2021: 172). 20 tanóra anyagában összesen 804 előfordulása volt a tanárok megnyilatkozásaiban az elemnek. Olyan beszédaktusokban és funkciókban használták, mint a magyarázatadás, amikor a céljuk az ismeretanyag megosztása volt, továbbá visszacsatoló, fatikus megnyilatkozásokban jelent meg. Használatuk oka, hogy „a tananyag érthetőségéről szeretne a pedagógus visszajelzést kapni” (i. m. 177). Ezzel szemben a diákok esetében összesen 91 adattal fordult elő az elem. Az ő elemhasználatukra az volt jellemző, hogy „megerősítést vártak az állításuk érvényességét illetően (i. m. 186). Látható tehát, hogy az *ugye* elem „egyszerre beszélő- és hallgatóorientált diskurzusjelölő, amely képes előre- és vissza is utalni” (i. m. 174).

Schirm (2021) a vizsgált jelölőt a humoristák nyelvhasználatában is megfigyelte. Leírja (2021: 214), hogy „a stand-up comedy félspontán szövegtípus: előre megtervezett forgatókönyve van, ám az elhangzó szöveg a helyszínen, a közönség reakcióinak a figyelembevételével alakul” (vö. Nagy 2016: 124). Schirm (2021) megfogalmazza, hogy a stand-up comedy mint műfaj nem újkeletű. Három korszakát lehet megkülönböztetni: a konferansziék időszakát, a humoristák korszakát és az amerikai alapú kortárs stand-upét (Kövesdi 2012: 94). Megállapította, hogy az *ugyék* száma megtriplázódott a kezdeti korszak anyagaiban szereplőkhöz képest. Az elem használatának jellemzője, hogy „elhelyezkedésétől függetlenül a közös kognitív háttérre utal”. Állhat a csattanó után, ekkor állító formában, utólagos magyarázatot ad a csattanóra, pl. *csúsztatott szappan, ugye*, vagy állhat a csattanó előtt is evidenciajelölő funkcióban, pl. *ugye börtönéből szabadult sas lelke*. Ha kérdésként jelenik meg, akkor a humorista a kontextuális keret elérhetőségére kérdez rá, miközben az épp elhangzott csattanó megértésére vonatkozó visszacsatolás kérését is jelzi” (Schirm 2021: 222).

A következő alfejezetben, a 2.3-asban rátérek az NSM modellre, bemutatom, hogy milyen jellemzők kerültek hozzáadásra az alapelmülethez képest, illetve vázoló az, hogy az NSM modell hogyan kezeli a diskurzusjelölök jelentéseit.

2.3. A Natural Semantic Metalanguage modell

Számos elmélet foglalkozik a szavak jelentése és a hozzájuk kapcsolódó fogalmak közötti kapcsolattal. Bibok (2017: 113) az egyik keretnek, a lexikai pragmatikának a lényegét a következőképpen fogalmazza meg: „a nyelvileg kódolt hiányos szójelentések teljes fogalmakká való átalakítása az enciklopédikus és a kontextuális információk felhasználásával történik, gazdaságos módját nyújtva a szintaktikailag változó szerkezetekben megjelenő konstrukcionális jelentések elérésének”. Az ő elméleti keretébe beledolgozódik a kétszintű koncepuális szemantika, a generatív lexikon elmélete és a relevanciaelmélet is.

A lexikai pragmatikán belül egy alulspecifikált jelentésábrázoláshoz elkerülhetetlenek a szükséges jelentéskomponensek és az enciklopédikus információk, melyek lexikailag kódoltak. Ezt követően kontextuális információk segítségével bontakoznak ki a szavak teljes jelentései, vagyis közvetlen vagy kiterjesztett kontextusokban nyerik el azokat. Majd olyan interpretációs eljárás mennek keresztül a jelentések, melyek a lexikai-szemantikai reprezentációkkal kapcsolatosak, figyelemmel a kognitív relevancia elvére. Az interpretációkor ebben a keretben tehát a kisebb műveleti erőfeszítés felől haladunk a nagyobb felé (lexikai egységektől a kontextus kiterjesztéséig). A szavak aktuális, vagyis teljes jelentésüket „a kontextusok vagy a kontextusfüggetlen pragmatikai információk segítségével végrehajtható számottevő (pragmatikai) következtetés útján kapják meg” (Bibok 2017: 95). Most áttérnék a saját elméleti keretem bemutatására, amely mutat hasonló vonásokat (pl. alulspecifikált magjelentés) az előbbieken leírtakkal, de a dolgozatnak nem célja, hogy a Bibok-féle jelentéselméletet és az NSM elméleti keretét összehasonlítsa.

A Natural Semantic Metalanguage¹⁵ modellt Anna Wierzbicka (1972) alkotta meg. A modell alapgondolata, hogy az összetett jelentéseket egyszerűbb elemek alapján fel lehet írni, vagyis egy szemantikailag összetett szó jelentésének megadásához egy olyan parafrázist használ, amely az eredetihez képest egyszerűbben és könnyebben érthető szavakból áll össze. Ezt az elemzési módszert reduktív parafrázisnak, míg az elemzés által kapott terméket

---

¹⁵ A modell megismeréséhez segítségemre volt a Griffith University alábbi weboldala: <https://intranet.secure.griffith.edu.au/schools-departments/natural-semantic-metalanguage/cultural-scripts>

explikációnak hívja a keret. A reduktív parafrázis csak a nyelv egyszerű szavait tartalmazhatja, így semmilyen szakkifejezés, neologizmus, logikai szimbólum vagy rövidítés nem megengedett a magyarázatokban. A jelentések elemzésének módszere feltételezi, hogy minden nyelvnek van egy redukálhatatlan „szemantikai magja, mely nyelvszerű felépítést feltételez, vagyis bizonyos elvekből és kifejezésekből áll, amelyek szabályozzák a lexikai elemek kombinálását, így a szemantikai primitívumaik és a kombinációs elvek egyfajta mini-nyelvtant alkothatnak. A primitívumkészlet tagjai fogalmilag egyszerű elemek. A primitívumkészlet minden nyelvre felírható, mivel az elmélet képviselői szerint minden nyelvben lesznek egyenértékű kifejezések. Az NSM képviselői szerint tehát a szemantikai primitívumok, vagyis definiálhatatlan szemantikai komponensek a nyelvi konceptualizáció elemeit jelentik, vagyis olyan elemeket, amelyekből összetett nyelvi fogalmak épülnek fel. A modell érdekessége, hogy konceptuális jelentésű elemekkel felépíthetőek procedurális jelentésű szavak is, mint például a diskurzusjelölők, vagyis procedurális jelentések leírásához is felhasználható egy egyébként fogalmi elemekre épülő modell. Wierzbicka nézete, hogy a szemantikai elemzés természeténél fogva fogalmi vizsgálat, mivel a jelentések nem külső vagy objektív entitások, hanem úgyszólván az elme teremtményei. Az angol nyelvre kidolgozott szemantikai primitívumkészletet az alábbi (2.) ábra mutatja.

Substantives:	I, YOU, SOMEONE, PEOPLE, SOMETHING~THING, BODY
Relational substantives:	KIND, PART
Determiners:	THIS, THE SAME, OTHER~ELSE
Quantifiers:	ONE, TWO, SOME, ALL, MUCH~MANY, LITTLE~FEW
Evaluators:	GOOD, BAD
Descriptors:	BIG, SMALL
Mental predicates:	THINK, KNOW, WANT, FEEL, SEE, HEAR
Speech:	SAY, WORDS, TRUE
Actions, events, movement:	DO, HAPPEN, MOVE
Location, existence, specification:	BE (SOMEWHERE), THERE IS, BE (SOMEONE/SOMETHING)
Possession	(IS) MINE
Life and death:	LIVE, DIE
Time:	WHEN~TIME, NOW, BEFORE, AFTER, A LONG TIME, A SHORT TIME, FOR SOME TIME, MOMENT
Space:	WHERE~PLACE, HERE, ABOVE, BELOW, FAR, NEAR, SIDE, INSIDE, TOUCH
Logical concepts:	NOT, MAYBE, CAN, BECAUSE, IF
Intensifier, augmentor:	VERY, MORE
Similarity:	LIKE~AS~WAY

2. ábra. Az angol nyelvre kidolgozott szemantikai primitívumkészlet.

Forrás: <https://intranet.secure.griffith.edu.au/schools-departments/natural-semantic-metalanguage/what-is-nsm/semantic-primers>

1972-ben Anna Wierzbicka még csak 14 primitívumról írt, azonban azóta összesen 65 elemből álló primitívumkészletet tártak fel (Goddard–Wierzbicka 2014). A primitívumok meghatározása szemantikai kísérletezéssel történik. A cél mindig a magyarázatok kifejezéseinek a lehető legkisebb halmazra történő redukálása, ezáltal megállapítva más nyelvekkel is összevethető univerzális szemantikai csoportokat. A primitívumoknak bizonyos kombinatorikus tulajdonságaik vannak az általuk képviselt fogalmaknak köszönhetően. Ha a mini-nyelvtan alapja egy predikátum, akkor az valenciaopciókkal rendelkezik, vagyis a további argumentumok azonosítják vagy kiegészítik a helyzet azon aspektusait, amelyeket a predikátum természete jelent. A szemantikai magyarázatok az egyszerű és univerzális szemantikai primitívumok metanyelvét foglalják magukban. Hosszúságukat tekintve két vagy három szótól a több tucat egymással összefüggő záradékig terjedhetnek. Pl. something HAPPENS 'Valami történik.' - [minimális szerkezet], something HAPPENS to someone/something 'Valami történik valakivel/valamivel.' - [bővített szerkezet]. Bár a primitívumcsoportok bizonyos tulajdonságokkal rendelkeznek, és természetes osztályokba sorolhatóak, gyakorlatilag minden

primitívumnak van néhány sajátos tulajdonsága, amelyek mindegyike megkülönböztető szintaktikai leírást tesz lehetővé.

Habár az NSM keret a szemantikai atomokon, vagyis a primitívumokon nyugszik, mégis néha kellene a szemantikai molekulák, vagyis az összetettebb szemantikai egységek. A molekulákról elmondható, hogy olyan összetett fogalmak, amelyek szemantikailag függenek más, kevésbé összetett, de nem primitív fogalmaktól, illetve ezek szemantikailag szükségszerű elemek. Sok szemantikai molekula rendszertanilag felsőbbrendű, de a szemantikai molekulák sok más módon is beépülhetnek a szemantikai struktúrákba. Például: a *veréb* szó a *madár* szót szemantikai molekulaként tartalmazza, a veréb fogalma ugyanis magában foglalja a madár fogalmát, illetve függ attól is, hiszen a verebek egyfajta madarak. A 3. ábrán néhány angol nyelvű szemantikai molekula látható.

hands, mouth, eyes, head, ears, nose, face, teeth, fingers, breast, skin, bones, blood	Body parts
long, round, flat, thin, hard, soft, sharp, smooth, heavy	Physical
be on something, at the top, at the bottom, in the middle, in front of, around	Spatial / physical
sky, the Earth, sun, moon, stars, ground, during the day, at night	Environmental
day	Times
water, fire	Fire and water
creature, grow, egg, tail, wings, feathers	Biological
children, men, women, be born, mother, father, wife, husband	Biosocial
wood, stone	Materials
know (someone), be called	"Knowing" and "naming"
hold, make, kill, breathe, sleep, sit, lie, stand, play, laugh, sing	"Doing"

3. ábra. Néhány szemantikai molekula angol nyelvű listája.

Forrás: <https://intranet.secure.griffith.edu.au/schools-departments/natural-semantic-metalanguage/what-is-nsm/semantic-molecules>

Sok szemantikai molekula nyelvspecifikus, de korlátozott számban (kb. 60–80 db) univerzálé is lehet. A disszertációmban én is az angol nyelvű elemkészletet használom, hiszen ez egy kidolgozott, elfogadott rendszer, a magyar nyelvre még nem hoztak létre ilyen rendszert. A magyar nyelvű fordítást minden esetben feltüntettem. Továbbá megjegyezném, hogy a jelölők modellbeli felírásakor csak a primitívumkészlet elemeihez nyúltam, hiszen ezek is elégnek bizonyultak a funkciók jelentésének megragadásához. Ha a későbbiekben több szerepkört elemeznék, akkor a szemantikai molekulák is szükségesek lennének.

A diskurzusjelölőkre áttérve, a Natural Semantic Metalanguage lexikális szemantikai keretben feltételeznek egy bizonyos magjelentést (core meaning) vagy állandó jelentést (invariant meaning) (Travis 2006: 224) a jelölőknek, melynek jelentéselemei a jelölők kontextusokban való használatakor is megtalálható. Egy adott jelölőt például ugyanazzal a jelentéssel több, kapcsolódó funkció elvégzéséhez is lehet használni. Ahhoz, hogy pontosan felismerjük, hogy egy adott jelölőt ugyanazzal a jelentéssel használunk különböző kontextusokban, ahhoz először meg kell különböztessük, mi az, ami a jelölő jelentésében rejlik, és mi az, amit a kontextus vált ki. Ezzel tudjuk beazonosítani a jelölő jelentésmagját.

A diskurzusjelölőket poliszém elemeknek tekintik (Fischer 2000, 2006, Travis 2006), hiszen kettő vagy több jelentést is felmutatnak, melyek mindegyike tartalmaz legalább egy jelentéskomponenst, azaz egy specifikus jelentéselemet, egy szemantikai magot (semantic core), ugyanis egy szemantikai mag az egy jelentéskomponensnek felel meg. Fischer (2000) szerint is a diskurzusjelölők (nála diskurzuspartikulák) mindegyike rendelkezik egy állandó, de alulspecifikált szemantikai jelentéssel (i. m.), állandó jelentéssel (Fischer 2006) vagy részleges szemantikai állandó¹⁶ (Travis 2006: 220) jelentéssel, melyek alulspecifikált jelentésként vannak jelen. Ezek azok a jelentéselemek, melyek az összes kontextusban közös jelentésrésszel (shared meaning) jelennek meg. A jelölők kommunikatív funkcióinak megjelenései tehát a kontextuális jelentések által lehetségesek.

Az NSM poliszémia modelljében a diskurzusjelölők jelentéseihez nemcsak az alulspecifikált, állandó jelentés (Wierzbicka 1988, Goddard 1994, 2000) és a kontextus (Fischer 1998, Travis 2006), hanem egyéb jellemzők is szükségesek. Ilyenek a strukturális pozíciójuk és a prozódiai¹⁷ jellemzőik, melyek szintén hatással vannak az interpretációjukra. Travis és Fischer tehát az alapmodellhez hozzáadnak még további jellemzőket, ahogyan én is hozzáteszek egyéb kiegészítéseket. A konverzációelemzés területéről a fordulón belüli helyet, a fonetikán belül pedig a prozódiai jellemzőket is segítségül hívom a jelölők elemzése során. Azonban nem a Travis által javasolt intonációs kontúrt vizsgálom, hanem az időtartamot, az alaphangfrekvenciát, a szünetek hiányát vagy meglétét, illetve a hangköz jellemzőit figyelem meg. A frekvencia az általunk érzékelt hangmagasság (Veit 1977). A szünet (Bóna et al. 2014, Levelt 1989) alatt két tartalmas szó közti részt (néma), vagy gyakran két néma szünet közti részt (kitöltött) értünk. Az időtartam (Kondacs–Kovács 2018) tekintetében a Praat spektrogramja által meghatározott szegmentálási határokat vettem figyelembe, míg a hangköz (Bóna 2007)

---

¹⁶ „Részleges, mivel önmagában nem magyarázza meg a teljes jelentést, mindazonáltal állandó, hiszen megtalálható az elem többféle használatánál is” (Travis 2006: 226).

¹⁷ „Az idő, a frekvencia és az intenzitás folyamatváltozása” (Markó 2015: 18).

esetében az alaphangmagasság legmagasabb és legalacsonyabb értékének hányadosát vettem alapul beszédszakaszonként.

A megnyilatkozások kontextusa kapcsán elmondható, hogy ez egy olyan beszédhelyzet, amelyben a beszélő létrehozza a mondanivalóját. Emellett kiegészítem még a keretet bizonyos funkciók esetében multimodális jegyekkel, a nem verbális kommunikációval is. Az elemzés azért hasznos, mert megkülönbözteti egymástól azt, ami a jelölő szemantikájába van kódolva attól, ami a pragmatikába.

Ha összevetjük ezt a modellt Bell (1998) elméletével, elmondható, hogy vannak közös vonások a két elmélet között. Például mindkettő feltételez a diskurzusjelölők kapcsán egy alapvető jelentést, illetve kiegészíthetők ezek a jelentések a kontextuson kívüli egyéb (pl. fonológiai) jellemzőkkel is. Azonban az NSM keret által használt modell komplexebb, hiszen egy mini-nyelvtan segítségével felírhatóvá válnak a jelölők állandó és specifikus jelentései. Továbbá ezeket akár minden nyelvben azonos módon megjeleníthetjük, összevethetjük, ha az angol primitívumkészletet, szemantikai molekulákat használjuk fel.

Egy adott diskurzusjelölő teljes elemzésének tartalmaznia kell tehát: a jelölő szemantikájának felvázolását, valamint környezeteinek, előfordulásainak és funkcióinak bemutatását.

A következő alfejezetben, a 2.4-esben a gyermeknyelvi jellemzőket vázoló, pontosabban a diskurzusjelölők óvodáskori használatáról tett megfigyeléseket összegzem (2.4.1.), hiszen fontos kérdés lehet, hogy mikortól érdemes egyáltalán a diskurzusjelölőket vizsgálni. Emellett bemutatom, hogy a 3 és 6 éves korosztály milyen nyelvi és nyelvhasználati jellemzőkkel bír (2.4.2.). Azért ennek a korosztálynak a nyelvhasználatával foglalkozom a disszertációban, mert a saját gyűjtésű korpuszom nagy részét a tőlük gyűjtött adatok adják.

2.4. Gyermeknyelvi jellemzők

2.4.1. A diskurzusjelölők használata az óvodások diskurzusaiban

Hays (1992, idézi Koczogh 2007: 46) megfigyelte, hogy a gyermekeknek van egy diskurzusjelölő-elsajátítási stratégiájuk. Habár ő a nem anyanyelvi beszélők nyelvhasználatát vizsgálta, de észrevette, hogy a gyermekek először a nagyobb szemantikai súllyal rendelkező és fogalomalkotási szintű elemeket tanulják meg, mivel ezek a gondolatok, ötletek elsajátításához kellenek. Ilyenek pl. *de* 'but', illetve az *és* 'and'. Pak és kollégái (1996) az 1–9 éves kor közötti nyelvhasználók *and*, *okay*, *because*, *so* diskurzusjelölő-használatát elemezték. Megfigyelték, hogy azok elsőként interakciós vonatkozásokat mutatnak (pl. *okay* 'egyetértek',

Are you okay? 'Jól vagy?'). Montes és munkatársai (1999) megállapították, hogy a diskurzusjelölők már az anyanyelv-elsajátítás korai szakaszában megjelennek. Ők egy spanyol nemzetiségű kisgyermek–anya társalgásban követték éveig nyomon a jelölők (pl. *ah, oh, uh*) használatát. Megfigyelték, hogy a gyerekek a szó szerinti, kontextuális használatától haladnak a kidolgozottabb diskurzusjelölői funkciók felé (pl. az *eh* hezitációs markerré válik). Andersen és munkatársai (1999) szerint az óvodások iskolakezdekskor érzékelik a diskurzusjelölők által közvetített jelentéseket, viszont produkálni már hamarabb is elkezdik megfelelő módon a jelölőket. Ők francia, spanyol és angol nyelvű, 4–7 éves gyermekek nyelvhasználatát elemezték. A török anyanyelvű gyermekek nyelvhasználatával kapcsolatban is született összehasonlító vizsgálat (Furman–Özyürek 2007), amely megállapította, hogy a török hezitáló marker, a *şey* 'izé' minden korosztály nyelvhasználatában egyformán jelen van (a 3, az 5, a 9 éveseknél és felnőtteknél egyaránt). Ezzel szemben az *işte* 'tudod' típusúakat csak 9 éves kortól és a felnőtt korosztályban figyelték meg. Ez alapján a vizsgálat alapján úgy látszik, hogy vannak jelölők, amelyek elsajátítása nehezebb. Berger és Höhle (2012) a német *auch* 'is' és *nur* 'csak' jelölők 3 éves kortól való használatának vizsgálata során azt tapasztalták, hogy egy adott diskurzusmarker-készlet elsajátításának a könnyűsége a jelölőhöz kapcsolódó kiemelkedő vagy explicit kontextuális információktól függ. Például az *auch* additív funkciója explicitebb a kontextusban, így hamarabb elsajátítható. Southwood és munkatársai (2010) az afrikai 4 és 6 éves korosztály diskurzusjelölő-használatát vizsgálták meg a tipikusan fejlődő, illetve a specifikus nyelvi zavarral¹⁸ (SLI-vel) küzdő gyermekek nyelvhasználatában. Összesen 45 fővel végeztek kísérletet. A tipikus fejlődésű 4 és a 6 éves korosztályokból is 15 fő, illetve a 6 éves atipikus fejlődésű gyerekek közül is 15 fő vett részt a kísérletben. Általánosságban azt tapasztalták, hogy az ép fejlődésű 6 évesek dupla annyi jelölőt használtak, mint a 4 évesek, illetve hogy az SLI-s gyerekek korosztályukhoz képest ugyan kevesebb jelölőt, mégis szélesebb használati spektrumban fejeztek ki ép társaikhoz képest. Jannatin (2021) az anyák és gyermekek közötti kommunikációt vizsgálta TikTok videóknál. Megállapította, hogy a jelölőket az édesanyák számos funkcióban használják a kezdetektől. Azonban ezek igen gyakran interperszonális funkciókban jelennek meg, ahol a leggyakoribb szerepkör a kisgyermek reakciójára való reagálás volt, pl. *hmm, yeah*. Használták továbbá megerősítést váró (*I know*), illetve megegyezés jelzésére is az elemeket (pl. *ok*).

---

¹⁸ Jellemzője ennek a zavarnak, hogy a nyelvi és beszédbeli elmaradás jelentős, szignifikánsan életkori átlag alatti, továbbá artikulációs hibák és zavarok jelentkezhetnek, viszont hallásuk, neurológiai státuszuk ép (Fehérné 2013).

A hazai szakirodalomban több gyermeknyelvi diskurzusjelölő-vizsgálat is történt. Markó és munkatársai (2010) az óvodások, felső tagozatos általános iskolások és felnőttek nyelvhasználatában megjelenő hümmögések (egyet nem értést, egyetértést kifejező és a kérdő funkciójú elemek) produkcióját és percepcióját kutatták. Már az 5–7 éves gyerekekre jellemzők az egyetértést és az egyet nem értést jelző hümmögések, a kérdő funkciójúak azonban csak 12–13 éves korban jelentkeznek. Kiemelték (i. m. 91), hogy: „A gyermeki nyelvfejlődésben a diskurzusjelölők elsajátítása a pragmatikai tudatosság kialakításának részeként, egyik fontos jelzéseként értelmezhető”. Krómer Anna (2011) a nagyon korai diskurzusjelölő-használatot figyelte meg. Két 3 évessel, egy kislánnyal és egy kislánnyal beszélgetett. Az eredményeiből látszik, hogy a kislányra a felnőttekéhez hasonló nyelvhasználat volt jellemző, míg a kislány szinte alig beszélt. A lány beszédét elemezve megállapította, hogy a leginkább spontánabb és automatizáltabb a *hát* jelölő volt. Markó–Dér (2011) vizsgálatában 15 óvodás, 15 középiskolás és 15 felnőtt vett részt, kutatásukban a *hát*, az *ilyen* és az *így* jelölők használatát vizsgálták kérdés-válasz párbeszédekben. Megállapították, hogy minden életkori csoportban a *hát* használata volt a leggyakoribb. Az *ilyen* esetében az életkor döntő fontosságú volt: az óvodások 40%-a, míg a gimnazisták és a felnőttek 80%-a használta. Az *így* kapcsán az óvodások és a felnőttek kevesebb mint felénél jelent meg az elem, míg a tizenévesek 80%-ánál volt jellemző. Kutatásukban azt a következtetést vonták le, miszerint: „az életkor előre haladtával egyre gyakrabban és egyre több kontextusban jelennek meg” a diskurzusjelölők. Vukov Raffai Éva (2016) a határon túli magyar gyerekek és felnőttek nyelvhasználatában kutatta ezeket az elemeket. Megállapította, hogy az együttérzés, egyetértés kifejezésére használt *ugye* és a *mondjuk* jelölő használatának esetében bizonyos életkori határ húzható. A 7–14 éves korosztály szövegeiben igen alacsony arányban figyelhető meg, a *mondjuk* szókereső funkcióban volt jelen, a felnőttekében viszont annál gyakoribb a használatuk, a *mondjuk* esetében pedig a példaadó funkció dominált.

2.4.2. A 3 és 6 éves korosztály nyelvi és nyelvhasználati fejlődése

A 3 és 6 éves korosztály nyelvhasználatában rengeteg változás figyelhető meg. Ha a szintaktikai jellemzőket nézzük, akkor 3 éves kor előtt a telegrafikus beszéd jellemző. Ennek lényege, hogy egy távirat stílusú beszédformát használ, vagyis toldalék nélküli szavakat kapcsol egybe (Bloom 1971). Általában a kétszavas kiindulásokból jut el a többszavas mondatkezdeményekhez. 1 és 3 éves kor között megfigyelhető az ún. echolália jelensége, amelynek lényege, hogy a gyermek a felnőttek nyelvhasználatában megjelenő szavakat

mechanikusan utánozza (Tancz 2011). Ez a folyamat az ép fejlődésű gyermekeknél 3 éves koruk körül már nem jellemző.

A gyerekek nyelvhasználata 3 és 6 éves kor között átalakul (Neuberger 2014), az előtte lévő távirati beszéd helyett a felnőtt beszélők nyelvhasználati jellemzői egyre inkább megfigyelhetők náluk. Megjelennek ugyanis az összetett mondatok, gyakran kötőszóhalmazokkal, pl. „Gy: *Nem odaadtuk a halsütödének a telefonba (.), és akkor majd megesszük sült babbal.*” Ez az időszak a verbális mámor korszaka, vagyis az igék túlsúlya jellemző a gyermekek beszédében (Gósy 1984). Alaktanilag is nagyon kreatív időszak ez, hiszen még a túláltalánosítás zajlik a nyelvhasználatukban, pl. „F: *Kicsodát?* Gy: *Az egért.*” Emellett új szavakat és kifejezéseket is használnak, amelyek a gyerekek logikus gondolkodását tükrözik (Albertné Herbszt 2004)., pl. „Gy: *És és (.) a cinegér a a na (.) macska ráugrott a cinegérre ÉS vége lett.*” Az anyanyelvi fonémarendszer egészét is ekkor ismerik meg, ahogyan egyre több társas szituációval találkoznak a különféle párbeszédük által. Elsajátítják tehát a társalgást szabályozó tényezőket, mint például a megfelelő válaszadást, a magyarázatadást, a hallgató figyelmének fenntartását. A megfelelő válaszadást és a magyarázást a következő példa is mutatja, pl. „F: *Na mit láttál?* Gy: *Azt láttam, hogy a róka ellopott, ott volt a teknős, és és (.) átmert a bokoron keresztül, és őö (.) és meg akarta enni a róka, mert éhes volt a róka, és nem tudta elkapni, mert NEM oda ment a teknős.*”

Ami a saját nyelvi példáimból jól látszik, hogy a gyermekek ekkor már nem funkciótlanul utánoznak, hanem tudatosan használják a jelölőket saját diskurzusaikban. Ezt alátámasztja, hogy a kérdéseimben nem jellemző a *hát*, az *izé* elem, a gyerekek mégis mondják azokat válaszuk megfogalmazása közben. Az *ugye* jelölőt több alkalommal használják az interjúztatók a megnyilatkozás végén, ennek ellenére nem jellemző a gyermekekre ennek az elemnek az ismételtetése. Ha használják, akkor a felnőttekéhez hasonló helyzetben és szerepkörben jelenik meg. Ez is igazolja, hogy tudatos nyelvhasználat történik részükről.

Áttérve a pragmatikai jellemzőkre, Piaget (1970, 1978, 1993, 2005) fejlődéslélektani elmélete szerint 4 szakasz figyelhető meg a gyermekek kognitív fejlődése során. Ez időben egyéneként változhat, viszont a sorrendjük mindenkire jellemző. Ezek a következők: szenzomotoros szakasz (0–2 év), műveletek előtti szakasz (2–6 év), konkrét műveleti szakasz (6–11 év) és formális műveleti szakasz (11. évtől). A dolgozat szempontjából a műveletek előtti szakasz figyelemre méltó, hiszen főként ennek a korosztálynak a nyelvhasználatát veszem alapul (Piaget–Inhelder 2004). Ebben az időszakban az ún. egocentrikus gondolkodás jellemző a gyerekekre. Ennek lényege, hogy a gyermek csak magára összpontosít, hiszen ő a világ közepe, szerinte az ő akarata irányítja a világot. Nem tudja a másik nézőpontját figyelembe

venni, csak a sajátjára tud összpontosítani. Ez a beszédben is jellemző. Csak azt mondja el, amit ő lát, úgy, ahogyan látja, ezért sokszor hiányos és mennyiségében kevés információt közöl. Az oksági viszonyokat a gyermekek ekkor még nem képesek átlátni. Nem tudnak még ok-okozati műveleteket alkalmazni, hanem helyette transzduktív gondolkodással egyik esetről a másikra következtetnek, így az ok és az okozat keveredik. Ez az időszak legkésőbb 6 éves korra, a tényleges agyi fejlődéssel lezárul. Egocentrizmusa csökken, a társadalomban betöltött helyére kerül a gyermek a világ közepe nézőpont helyett, tehát megtörténik a perspektívaváltás (Fraiberg 2005). Ráébred, hogy másoknak más gondolatai és más értelmezése van. A gyermekek beszédfejlődése leképezheti a három vizsgált jelölő nyelvtörténeti kutatásai során feltárt időbeli eltérést (Forgács 2023¹⁹, Schirm 2021: 26). Az *izé* még finnugor korban megjelent a nyelvben, hiszen a nyelvhasználóknak már ekkor lehetettek szótalálási nehézségei. A *hát* elem a középmagyar időszakban keletkezett. Ahogyan a korpuszaim adataiból is látszik, a gyermekek ezt a két jelölőt igen hamar elsajátítják. Ezzel szemben a legkésőbb grammatikalizálódott *ugye* elem csak néhány, főként nagycsoportos óvodásnál figyelhető meg. A jelölők történetbeli fejlődése a gyerekek beszédfejlődésével is párhuzamba állítható (Schirm 2021). Piaget szemléletét figyelembe kell venni az adatok elemzése előtt, hiszen valóban azok a funkciók dominálnak, és válnak elemezhetővé a *hát* és az *izé* jelölő esetében, melyek a saját nézőpontból való megközelítést jelenítik meg. A gyerekek tehát egocentrikus beszédmódban használják a nyelvet. A következőkben áttérek a 3. fejezetre, ahol a disszertációban használt módszertan bemutatása történik meg.

3. Módszertan

3.1. Módszertani ismertetés

Empirikus kutatást végeztem, hiszen „különböző tapasztalati módszerekkel összegyűjtött adatokból” (Fóris 2008: 49) vontam le egy meglévő elméleti keret felhasználásával következtetéseket. Ez a kutatás induktív is volt, hiszen nagy mennyiségű adatot gyűjtöttem össze, amelyek alapján általános következtetések vonhatóak le. A primer kutatásom tehát „közvetlen adatelemzésen alapult, és új eredményt hozott létre” (Károly 2002). Bár voltak kiinduló vizsgálataim, mint például a *hát* és az *ugye* jelölők szerepköreinek felírása gyermeknyelvi korpuszokban (MONYEEK 2014, Kondacs 2017, 2018), de ezek ösztönzőleg

---

¹⁹ Személyes megjegyzés, elhangzott: 2023.06.06.

hatottak arra, hogy keressek egy olyan elméleti keretet, mely a tesztelési eljárás megbízhatóságát ellenőrzi.

Vizsgálatom során a diskurzusjelölőket expert annotációs módszerrel azonosítottam be, és sokszor a multimodális jegyeket is figyelembe vettem. Ehhez mintegy ellenőrzésként társkutató nézte át a kapott eredményeket, majd azokon különféle statisztikai vizsgálatokat végeztem el, végül modellbeli felírás is megvalósult egy-egy jelölő jelentésének feltárásakor. A különböző hazai és nemzetközi gyermeknyelvi diskurzusjelölő-kutatások ösztönöztek arra, hogy létrehozzak egy saját, óvodások nyelvhasználatát rögzítő korpuszt, melyet a 3.2-es alfejezetben mutatok be részletesebben.

3.2. A kutatás során felhasznált korpusz jellemzői²⁰

Az általam kialakított elemzési modellt saját gyűjtésű, félintézményes anyagokból álló két, gyermek- és felnőttnyelvi diskurzusokat tartalmazó korpuszomon fogom tesztelni. A meglévő korpuszom tehát tesztkorpuszként működik a kutatás során. Azért választottam főként óvodáskorúakkal gyűjtött anyagot, mert a gyermeknyelvben még kevesebb diskurzusjelölő-funkció jelenik meg (Markó–Dér 2011, Kondacs 2016, 2017a, 2018, 2019a, 2019b). Ha pedig kisebb a megjelenő funkciók száma, akkor feltételezhetően könnyebb lesz ezekre az elemzési rendszert alkalmazni.

Mindezek mellett nem sok olyan gyereknyelvi korpusz készült eddig hazánkban, amely már a kiscsoportos korosztály nyelvhasználatát is rögzítette volna (Krómer 2011, Furman–Özyürek 2007, Pak–Sprott–Escelera 1996, Mátyus–Orosz 2014 MONYEEK adatbázis, Bóna et al. 2014 GABI korpusz), így az anyagom bővíti a magyar gyermekek nyelvhasználatát reprezentáló korpuszok számát. A korpuszgyűjtéssel a célom az volt, hogy az óvodások szervezett keretek közti diskurzusjelölő-használatát megfigyeljem. A saját gyűjtésű anyagom két korpuszból áll. Az első korpusz összesen 148 felvételt tartalmaz, 57 különböző beszélővel. A korpusz felvételeinek teljes időtartama 14 óra 48 perc. A felvételek átlagos hossza 6 perc. Az adatközlők egy Csongrád-Csanád vármegyei óvoda, a szegvári Kurca-parti Óvoda egyetlen kiscsoportjából, két középső és két nagycsoportjából valók, átlagéletkoruk 5,4 év. Nemi megoszlásuk: 32 lány, 25 fiú. Az adatrögzítés 2016 első félévében történt. A második korpuszt

---

²⁰ A korpusz részletes jellemzése több megjelent munkámban is megtalálható. Ezek a következő publikációk: Kondacs (2017a) *Az óvodások megnyilatkozásairól az izé kapcsán*; Kondacs (2018): *A hát diskurzusjelölő prozódiai jellemzői a gyermeknyelvben*; Kondacs (2019a): *A szerintem diskurzusjelölő jellemzői a gyermeknyelvben*, Kondacs (2019b): *Az és diskurzusjelölőről az óvodások nyelvhasználatában*.

2017 első félévében rögzítettem a szegvári Kurca-parti Óvodában, a Mindszenti Károlyi és Mórnicz Óvodában és a palicsi Kalimero Óvodában. A második korpusz 167 felvételt tartalmaz, 167 különböző beszélővel. Az összes felvétel teljes időtartama 18 óra 26 perc. A felvételek átlagos hossza 6 perc 58 másodperc. Az óvodások átlagéletkora 5,8 év. A nemi megoszlásuk: 85 lány, 82 fiú. Mindkét korpuszra jellemző, hogy a hangfelvételeket egyesével, a kisgyerekekkel négy szemközt rögzítettem egy külön helyiségben, mely nem volt zajszigetelt. A felvételeket diktafonnal és laptoppal vettem föl, így hang- és videófelvétel is készült. Az óvodásokat délelőttönként, mindig azonos csoportból vittem ki az adatrögzítésre. Egy csoport anyag rögzítésének időtartama 1–2 nap volt. A gyermekek beszédindulását az óvónők átlagban 2–2,5 éves korra tették. Az óvónők szülői és saját megfigyeléseik alapján elmondták, hogy a gyermekek anyanyelv-elsajátítására jellemző, hogy a lányok minden csoport esetén hamarabb, 16 hónapos kor után kezdtek el szavakat használni. Az első korpusz esetében a kutatáshoz kétféle módszert használtam. Az egyikben az óvodások 3–5 képet láttak, és a képek segítségével kellett egy-egy mesét elmondaniuk. A korcsoportokhoz illeszkedve, a kiscsoportosok képsorozatonként a legkevesebbet, míg a középsősök eggyel többet, a nagycsoportosok pedig minden képsorozat összes képét látták. A képek a Függelékben megtalálhatóak. A képek az óvodás korcsoportok érdeklődésének megfelelően állatokat, illetve az idősebbek esetén személyeket is ábrázoltak. Az elhangzott instrukcióban mindig volt egy előzményleírás (egy mesekezdet), utána pedig nekik kellett folytatniuk a képek alapján az elkezdett mesét.

A másik módszer esetén a gyerekek rövidebb-hosszabb (20s–50s) bábmeséket láttak. Az óvodások kevés szereplős, állatos meséket láttak, az auditív és a vizuális ingerek együttesen jelentek meg (Zsák 2016) szinte az összes mesében, és a mesék valamilyen tanulsággal zárultak. A kiscsoportosok három, a középsősök öt-hat, míg a nagycsoportosok kilenc mesét láttak. Az óvodások a mese megnézése előtt azt az instrukciót kapták, hogy figyeljenek arra, amit mutatni fogok nekik, a mese megnézése után pedig a következő kérdéseket hallották: Mit láttál? Mi történt a mesében? A mesék végén, azokból kiindulva további beszéd témák is előkerültek: Mi a kedvenc állatod? Mit szoktál otthon játszani? Milyen évszak van most? A mesék nézése közben végig fontos elv volt, hogy az óvodások csak addig vegyenek részt a vizsgálatban, amíg kedvük van hozzá. A második korpuszban a rövidebb-hosszabb (10s–60s), főként állatos bábmesék bemutatása maradt meg módszerként, mert az ilyen típusú vizsgálatnál az óvodások több koherens szöveget alkottak. Szintén kilenc mesét láttak a nagycsoportosok, a középsősök öt-hat, míg a kiscsoportosok három-négy mesét néztek meg. A meséket különféle bábozási

technikákkal (kesztyűbáb, óriásbáb, síkbáb) rögzítettük, a mesékben az auditív és vizuális ingerek egyszerre jelentek meg. A mesék kikérdezése az első vizsgálathoz hasonlóan zajlott.

A felvételeket diktafonnal és lappal rögzítettem, így hang- és videófelvétel is készült, ezeket .wav formátumban rögzítettem. A felvevő típusa: Olympus VN-732PC. A mérhető frekvenciatartomány: 70Hz–19kHz. A videófelvételt Samsung lappra telepített Debut Video Capture Software segítségével rögzítettem. A disszertációban megtalálható példák átírása a konverzációelemzés átírási rendszerével történt (Jefferson 1984). A gyermekek általánosságban ép hallásúak voltak, hallássérült mindössze 4 fő volt. Többségük egynyelvű, viszont a szerbiai magyar gyerekeknél erős kétnyelvű környezet van. Az óvónők szerint 12 gyerek lehet, aki szigorúan véve kétnyelvű a szülők nemzetiségét is figyelembe véve, de minden kisgyerekre jellemző, hogy több szót is értenek mindkét nyelven. A magyarországi városi intézményekben a roma gyerekek esetén is fennáll a kétnyelvűség lehetősége, de az óvónők tisztán kétnyelvűnek nem írtak be senkit. A szegvári óvodában egy kétnyelvű kisgyerek volt. A szociális háttérük kapcsán elmondható, hogy a gyerekek többsége megfelelő anyagi körülmények között él, ám a 167 adatközlő közt volt 20 gyermek, akik nehezebb szociális helyzetben voltak. Az adatrögzítés során módszerként a bábjátékot használtam fel, melyet minden kisgyermek örömmel fogadott. Ezt a módszert az alábbiakban (3.3.) mutatom be.

3.3. A bábjáték szerepe az adatgyűjtésben

A pedagógiai bábjáték módszerét felhasználva született meg a disszertációmban kiindulópontként használt korpusz. A bábozás azért alkalmas a természetes társalgások elicitálására, mert még inkább beszédre készíti a gyerekeket. Sokszor a legszótlanabb kisgyermek is válaszolt egy-egy feltett kérdésre, így igazolódott, hogy ez a technika „a gyerekeknek az a tevékenysége, amelyet önként vállal, amelyben adottságai és képességei szerint önmagát adhatja. A játékos helyzetek csak akkor fejlesztő hatásúak, ha a bábjátékban résztvevők (felnőttek és gyerekek egyaránt) bele tudják élni magukat a játék adta helyzetekbe, és azonosulni tudnak a felajánlott szerepekkel.” (Juharosné 1995: 53). A gyermekek az animációs szemléletüknek köszönhetően képesek élvezni a bábjátékot. Ez a szemlélet úgy fejleszthető, ha rávezetjük őket a különféle jelenségek megfigyelésére, és hagyjuk, hogy kreativitásuk szabadon kibontakozzon, hiszen minden anyag életre kelthető, átváltoztatható, lélekkel felruházható a fantázia segítségével.

A bábozás technikája azért megfelelő módszer az adatgyűjtéshez, mert számos területet egyszerre formál játékos formában. A gyermeki kommunikáció azáltal fejlődik, hogy a

bábokkal való mesélés, mondókázás ösztönzi a gyermeket a beszédre, segít a hangok utánzásának, a gesztikulálásnak, a testbeszédnek, a kézkoordinációnak a fejlesztésében. A pedagógiai bábjáték elősegíti a szocializációt is, mert olyan modelleket sajátíthat el a gyermek, amelyek által a társadalomba való beilleszkedése sikeresebbé válik. Az óvodások emberi tulajdonságokat, jellemeket ismerhetnek meg, illetve megtapasztalják a különféle emberi kapcsolatokat, szándékokat, örömeiket és konfliktusokat, amelyek később a jobb kapcsolatteremtéshez és az én megismeréséhez vezetnek (Szentirmai 2005). „Saját cselekedetei közben különböző szituációkban szerepeket élhet át, és azonosulhat a szereplőkkel vagy elutasíthatja őket” (Juharosné 1995: 55).

A bábozás a képzelet világát is szárnyalni engedi. Olyan elvont főneveket is megérthet a gyerek a mesék világa által, amelyeket szavakkal nehéz lenne leírnia. A gyermekekben rejlő konfliktusokat is képes feloldani. Ennek a módszernek továbbá közösségformáló ereje is van. Együtt lehet játszani a csoportbeli társakkal, szerepeket lehet osztani és vállalni, így jobban figyelnek a társak egymásra, toleránsabbakká válnak általa.

Kutatásom során tapasztaltam, hogy az óvodások sokszor azonosultak egy-egy karakterrel, amely még inkább beszédre készítette őket. Utánozták a szereplőket vagy improvizáltak a látottak alapján egy-egy eseményt. Sokszor még a legszótlanabb kisgyermek is válaszolt egy-egy feltett kérdésre, hiszen például a Kurca-parti Óvodában²¹ mindennaposak a bábfoglalkozások, így nem hatottak újdonságként a különféle technikával készült mesék. Az ovisok szeretik a bábokat, sokszor látnak bábelőadást, vagy ha már nagyobbak, ők maguk alkotnak meg egy-egy mesét az óvó néni közreműködésével. Észleltem a terepmunka során, hogy a közös, szép emlékek pozitívként épültek be a gyerekek emlékezetébe, hiszen néhány hét elteltével is gyakran emlegették az óvónőknek, a dajkáknak a Flóra nénivel közösen megnézett meséket, vagy mutatták meg, hogy mennyire lekopott már a jutalomtetoválásuk. A korpuszra jellemző a tematikus kontextus²², vagyis a bábozás ismeretének köszönhető, hogy az adott résztvevők (adatrögzítő és gyermekek) konstruktívan járultak hozzá a kontextusok létrehozásához. Ezt az is segítette, hogy az interakció közvetlen volt, vagyis szemtől szemben folyt a párbeszéd. A gyerekek nyelvhasználatában a társadalmi viszonyrendszer (Tátrai 2004: 487) még nem rögzült, így egy egyenrangú, informális, közeli kapcsolat tudott kialakulni néhány perc ismerkedés után, ami a korpusz nagyságát is növelni tudta.

---

²¹ A 2020-as tanévtől az Oktatási Hivatal bábos Bázisintézményévé vált a szegvári Kurca-parti Óvoda.

²² Olyan pragmatikai háttérismeretek, amelyek abban segítenek, hogy megértsük azt, hogy az adott megnyilatkozás pontosan miről is szól, mire is vonatkozik (Tátrai 2004: 481).

A bábozás technikája tehát játékosan fejleszti a gyermekek érzelmi és szellemi intelligenciáját. Ahogyan tapasztaltam, egy visszahúzódó gyermek önbizalom-növelőjévé is válhat azáltal, hogy mögé elrejtőzve a báb tolmácsként jelenik meg a külvilág felé. A gyermek agyi fejlődésére is jótékony hatással bír, hiszen egy-egy mese által a lurkók fantáziája és képzelőereje fejlődik.

A leírt elmélet az anyaggyűjtéskor is fontos szempont volt, hiszen célunk volt a bábpedagógussal, hogy a gyerekek olyan meséket nézzenek meg, amik fejlesztik bizonyos képességeiket. Érdekes volt látni, hogy amikor a béka, a kutya, a medve vagy a macska jelent meg a kis filmekben, akkor *vaúként*, *brekekeként*, *brummogóként*, *miaúként* is hivatkoztak rájuk. Ennek oka, hogy a gyerekek ráismertek a különböző állatokra, azonosultak velük, így kialakult a bábhoz kapcsolódó érzelmi kötődésük. Ez a felismerés sikerélményt jelent számukra, ösztönzi őket a beszédre, vagyis mondjuk arra, hogy a későbbiekben a békával beszélgessenek egy jót. A beszédkésztetés megindulhat egy-egy báb segítségével, amely az anyanyelv szeretete felé vezethet.

A mesékben jellemzően megjelent a konfliktuskezelés, feszültségoldás is. Például amikor a nyuszi talál egy káposztát, odalopódzik hozzá a farkas, megijeszti őt, erre a nyuszi megdobja a káposztával, és jót nevet az elfutó farkason. Ennek a bábmesének köszönhetően a gyerekek felnevettek, a bennük rejlő feszültség oldódott a nevetés által. Megjelent az az érzelmi nevelés, amelynek célja, hogy az érzelmi lényekként jelenlévő gyermekek egy komplex, összetett műfaj segítségével, a bábjátékkal megkapják azt a bábélményt, amely az egész személyiségüket fejleszti. Ez az összetettség a színek, a fények, a mozgásformák, a beszéd és a látvány segítségével jelenik meg. Például a farkas sötét színben, morgó hanggal akarja megijeszteni a nyuszt. A kisgyermek azonosítja a rosszat ezekkel a tulajdonságokkal, amely be tud épülni a későbbiekben a tudásába.

Az együttérző képességük fejlesztése is cél volt. Az egyik mesében a labdázó kisfiút megcsípi egy darázs, az anyukája odasiet hozzá, és megvigasztalja őt. Ebben a szituációban a kisgyermek empátiával találkozik, megismeri azt, így alkalmazhatja a későbbiekben a saját életében is.

Az akarati tényezőkre való nevelés, úgy, mint a kitartás, az alkalmazkodóképesség és a türelem szintén fontos volt a mesékben. Az egyikben a mackó a mézes bödönből hosszabb ideig mézet majszol, majd megjelenik egy méhecske, akit elkerget. A medve mézevési folyamata az akarati tényezők megismerésére, elsajátítására nevel. A 4. fejezetben a disszertáció alkalmazott kutatásának eredményeit prezentálom.

4. Elért eredmények

4.1. Korpuszépítés²³

A kutatásom eredményeként létrejött egy gyermeknyelvi korpusz, melynek adatrögzítése két évben történt meg. Ennek megépítését és a disszertáció alapját adó gyermeknyelvi diskurzusjelölő vizsgálatokat az Új Nemzeti Kiválóság Program Doktoranduszi Ösztöndíja két éven át támogatta. Ezekről egy kicsit részletesebben:

Az első korpusz, a 2017-es Kondacs korpusz összesen 148 felvételt tartalmaz, 61 különböző beszélővel. A korpusz felvételeinek teljes időtartama 14 óra 48 perc. Az adatközlők egy Csongrád-Csanád vármegyei óvoda egyetlen kiscsoportjából, két középső és két nagycsoportjából valók. Életkoruk: 2,9–6,9 év. Az adatrögzítés 2016 őszén történt, csoportszobán kívül, egyesével. Az alkalmazott módszer történetmesélés volt képek és rövidebb-hosszabb bábmesék segítségével.

A második korpusz, a 2018-as Kondacs korpusz 167 felvételt tartalmaz, 167 különböző beszélővel. Az összes felvétel teljes időtartama 18 óra 26 perc. Az adatközlők egy magyarországi falusi intézményből, a szegvári Kurca-parti Óvodából, egy magyarországi városi óvoda két intézményéből, a Károly és Móricz Óvodából, illetve egy határon túli városi óvoda, a palicsi Kalimero Óvoda négy kiscsoportjából, három középső és négy nagycsoportjából valók. Az adatközlők életkora 2,5–6,5 év közt volt. Az adatrögzítés 2017 őszén, egyesével történt egy csoportszobán kívüli helyiségben. Az alkalmazott módszer történetmesélés volt képek és különböző technikával készült, rövidebb-hosszabb bábmesék segítségével. A bábmesék jó lehetőséget biztosítottak további beszéd témák (pl. Mi a kedvenc állatod?, Mit játszol otthon vagy az óvodában?) felvetésére is.

Összesen tehát 315 felvételt rögzítettem, amely 1996 percnyi, azaz több mint 33 órányi anyagot jelent. A 4.2-es alfejezetben a diskurzusjelölők kapcsán elvégzett kutatások eredményeit mutatom be részletesebben.

---

²³ A korpusz adatainak összegzése már megjelent munkáimban is feltűnik. Ezek a: Kondacs (2017a) *Az óvodások megnyilatkozásairól az izé kapcsán*; Kondacs (2018): *A hát diskurzusjelölő prozódiai jellemzői a gyermeknyelvből*; Kondacs (2019a): *A szerintem diskurzusjelölő jellemzői a gyermeknyelvből*, Kondacs (2019b): *Az és diskurzusjelölőről az óvodások nyelvhasználatában* című munkák.

4.2. A diskurzusjelölőkkel kapcsolatos vizsgálatok eredményei

Ez az alfejezet olyan vizsgálatokat tartalmaz, melyek a három diskurzusjelölő pozícióját, funkcióit és prozódiai jellemzőit hivatottak bemutatni. Ezeknek köszönhetően mélyebb betekintést nyertem a jelölők gyermek- és felnőttnyelvi funkcióiba és előfordulási pozícióiba, majd ez egészült ki mindhárom elem kapcsán a két legtöbb adatot szolgáltató funkció prozódiai elemzésével, illetve statisztikai próbáival. Ezek a vizsgálatok azért hasznosak, mert hozzásegítenek a saját, NSM-re épülő, de kiegészített jelentésmódellem felírásához, melyet alkalmazok külön a jelölőkre is.

4.2.1. A *hát* diskurzusjelölő funkcióinak és helyzetének feltérképezése a MONYEK adatbázis felhasználásával²⁴

Ebben az alfejezetben a vizsgálatomhoz a Magyar Óvodai Nyelvi Korpusz (MONYEK) anyagát vettem alapul (Mátyus 2014), melyben 62 4,5–5,5 éves óvodással készítettek interjút, melyek hossza egyénenként 20–30 perc. A felvételek 2012 tavaszán, több budapesti óvodában készültek. A korpusz 37714 megnyilatkozása összesen 178377 szóból áll (Mátyus 2015: 48). A fiúkkal és lányokkal készített felvételek aránya közel azonos. A felvételek a csoporton kívül készültek el. A gyermekeknek többféle feladatot kellett megoldaniuk: történetmesélés hallás után képek segítségével, egy képtörténet elmesélése önállóan, egy 4–4 képből álló történet elmesélése, egy játékszabály ismertetése, végül a „szép” beszédről való elmélkedés (Mátyus–Orosz 2014).

Azért a *hát* elemet választottam az adatbázisból, mert 550 előfordulással jelent meg 62 adatközlő nyelvhasználatában, tehát ez volt a leggyakoribb diskurzusjelölő. A kiinduló hipotézisem az volt, hogy az óvodások *hát* diskurzusjelölő-használatában találok a szakirodalomban regisztrált funkciókhoz képest újabbakat is. Továbbá feltételeztem, hogy a *hát* diskurzusjelölő leggyakrabban fordulót alkotó fordulókonstruktív egység elején helyezkedik el. Az eredményeim azt mutatják, hogy a *hát* diskurzusszervező elem a Markó–Dér (2011) által leírt három használati körhöz (általános válaszelölés, beszédtervezés és kérdésbevezető szerep) képest további funkciókkal bővül. Ezeket eddig csak a felnőttek nyelvhasználatában (Schirm 2009a) figyelték meg, pl. kérdésbevezető, attitűdjelölői, mondanivaló továbbvitele, magyarázat, pontosítás, bizonytalanság.

---

²⁴ Ez az alfejezet a Kondacs (2016): *A hát diskurzusjelölőről az óvodai diskurzusokban* című munkámra épül.

A továbbiakban a részletesebben vizsgált beszédtervezői és általános válaszelőző funkciók megjelenésére mutatok egy-egy példát.

A beszédtervezői funkció a következő példában olvasható:

(1) *FW1: *és még mit szoktál játszani?*

*FW1: *ha ki lehet menni?*

*CH1: *uhú, öö@fp hát, öö@fp csúzdázni , hintázni. (MNY²⁵)*

Az 1. példában egy diskurzusjelölő-kollokáció (*uhú, öö hát öö*) erősíti meg az elemzésben megadott funkciót, hiszen a kisgyermek hezitál, vagyis éppen időt nyer a megfelelő szavak előhívásához.

Az általános válaszelőző szerepkör megjelenése a következő példában figyelhető meg:

(2) *FW1: *miért nem szabad ezeket mondani?*

*CH1: ***hát** mert ezek csúnya.*

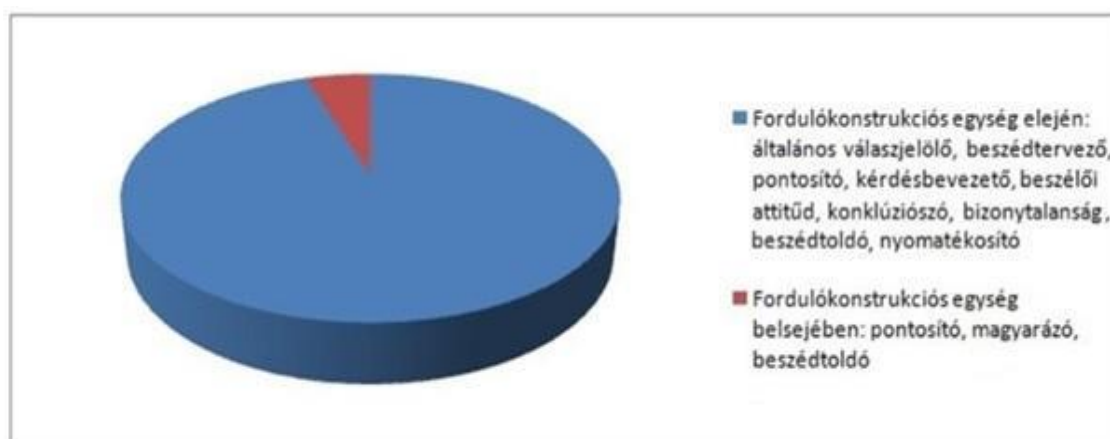
*FW1: *mhm.*

*FW1: *és miért nem &szaba [//] szabad csúnya szavakat mondani?*

*CH1: ***hát** mert akkor megbüntet a rendőr. (MNY)*

A példából látszik, hogy az óvodás azonnal rávágta a válaszokat (*hát mert*) a *Miért?*-et tartalmazó kérdésekre.

A másik hipotézisem is beigazolódott, hiszen a *hát* diskurzusjelölő 95%-ban fordulókonstruációs egység elején, míg 5%-ban fordulókonstruációs egység belsejében jelent meg. A pozíciókhoz kapcsolódó funkciókat a következő ábra szemlélteti:

4. ábra. A *hát* diskurzusjelölő pozíciója és az ahhoz kapcsolódó funkciók.

²⁵ A MONYÉK adatbázisból vett példák esetében az MNY azonosítót használom. Az adatbázis rögzítői a CHILDES átírási rendszert használták. Hálás köszönettel tartozom Mátyus Kingának a MONYÉK adatbázis használatáért.

A 4.2.2. alfejezetben a *hát* elem környezeti vonásai közül a prozódiai jegyeket ismertetem.

4.2.2. A *hát* diskurzusjelölő prozódiai elemzése²⁶

A következőkben a 2,9–6,11 éves korosztály spontán beszédében fellelhető *hát* két funkciójának, a beszédtervezőinek, vagyis a hezitálónak és az általános válaszelölőnek a prozódiai jellemzőivel foglalkozom. Feltételezem, hogy a prozódia tekintetében megfigyelhetők olyan különbségek, amelyek segíthetnek a két funkció elkülönítésében. Azért ezt a két funkciót vizsgálom, mert ehhez nyújt elegendő mennyiségű adatot a korpusz, mivel ezek a leggyakrabban megjelenő szerepkörök. Amíg Travis (2006) a *bueno* 'jó' elem intonációs kontúrját vizsgálta meg, addig nálam ez a vizsgálat más jellemzők bevonásával történik.

A vizsgált prozódiai jegyek: a szünet, az időtartam és az alaphékvencia. Azért ezeket a prozódiai jegyeket választottam ki, mert olyan alapvető jegyek, amikkel érdemes megvizsgálni a gyerekek nyelvhasználati jellemzőit, illetve ezeket el lehetett különíteni a funkciók elemzése során. A szünet (Gósy 2002: 2) „a beszéd folyamatban jelentkező olyan kismértékben akaratlagos beszédki maradás, amely néma vagy jellel kitöltött, de független a beszédhang képzésétől”. A szünet létrejöhet a megfelelő mennyiségű levegőmennyiség biztosítására is, illetve értelmi tagolás elősegítője is lehet (Gósy 2004). Emellett jelezhet még szóátadást, ugyanis a beszélő elakadása miatti segítségkérését is tolmácsolhatja (Horváth 2014: 28), illetve pont a fordítottját is, vagyis szótartást is jelezhet (uo.). Kowal és munkatársai (1975) a szünetek minimum időtartamát 200 és 300 ms közé teszik, melyek a beszéd közben megjelenő kognitív hiányt mutatják meg.

Feltételezem, hogy a *hát* időtartama, a *hátot* követő vagy nem követő szünet és az alaphékvencia minimuma és maximuma támogatják a két leggyakoribb funkciónak, a hezitálónak és az általános válaszelölőnek az elkülönítését. Továbbá feltételeztem azt is, hogy bizonyos nominális változók (nem, korcsoport, helyszín) szintén befolyásolják a prozódiai jegyek súlyát a két funkció kapcsán.

A *hát* diskurzusjelölő prozódiai jellemzőit a Praat 6.0.31 szoftver segítségével előfordulásonként adatoltam a hanganyagokból. Mivel a felvételek nem stúdiókörülmények között készültek, így a *hát* nem minden előfordulását vettem bele az adatokba, a zajos hanganyagokat még a kutatás elején kiszűrtem. Zajos felvételnek azok számítottak, ahol a

---

²⁶ A *hát* elem teljes prozódiai elemzése az eredmények bemutatásával (4.2.2.1.) és a következtetések levonásával (4.2.2.2.) a Kondacs (2018): *A hát diskurzusjelölő prozódiai jellemzői a gyermeknyelvben* című munkámra épül.

spektogram segítségével nem tudtam kijelölni a diskurzusjelölő /h/-tól/a/-ig, illetve /t/-ig tartó szakaszát. Azokat a hanganyagokat, amelyekben csak minimális alapzaj érzékelhető, feldolgoztam, hiszen ez az alapzaj egységesen megtalálható volt minden felvételen. Ennek ellenére az eredményeim értékelése során figyelembe kell venni ezt a tényt is. A kutatáshoz a következő prozódiai információkat használtam fel: a diskurzusjelölő időtartama (másodpercben), a diskurzusjelölőt követő szünet léte (van, nincs) és a szünet időtartama, a diskurzusjelölő alaphangfrekvenciájának (f_0) minimum- és maximum-értéke (Hz), a *hátot* is tartalmazó forduló alaphangfrekvenciájának minimuma és maximuma (Hz). A diskurzusjelölőket és a fordulókat az Audacity programmal vágtam ki a felvételekből. Két példában csak a /ha/ rövidített alak jelent meg. Mindkét eset az általános válaszelölő funkciót mutatta. A forduló (Sacks et al. 1974) megállapítása során mindig legalább egy olyan cselekvést nyertem ki, mely tartalmazta a *hát* diskurzusjelölőt. Például: *Hát elmentek* (Kondacs 2017a). Spektogram segítségével mértem ki a fordulókat is. Ahhoz, hogy statisztikai vizsgálatokat is végezhessenek az adataimon, tehát megfelelő számú mintám legyen, a korpuszomban megjelenő összes *hát* előfordulást meg kellett vizsgálnom. Elsőként azt figyeltem meg, hogy az általam gyűjtött adatok átlagai és szórásai mutatnak-e különbséget nemek (lány-fiú), életkor (kiscsoport-középső-nagycsoport) és helyszín (belföld-határon túl) tekintetében. A helyszín tekintetében a magyarországi és a határon túli csoportra bontottam csak az adataimat, részletesebb csoportosítás esetén ugyanis nem állna rendelkezésemre elegendő adat a statisztikai elemzéshez. Ezután a statisztikai elemzést az SPSS Statistics 24.0 szoftver segítségével végeztem el, az adatok közzétevése során pedig a University of Washington által kiadott elveket követtem (Writing an APA Empirical (lab) Report, 2010). A statisztikai vizsgálat előtt normalitásvizsgálatot végeztem a Shapiro–Wilk-próbával, melynek eredménye alapján az adataim nem mutattak normális eloszlást. A hipotézisem ellenőrzése érdekében az adataimat Mann–Whitney-próbával hasonlítottam össze. 63 általános válaszelölő és 63 hezitáló funkcióban előforduló *hát* adatait vizsgáltam meg. A 4.2.2.1-es alfejezetben a prozódiai vizsgálat eredményeit összegzem.

4.2.2.1.   Eredmények a *hát* jelölő prozódijával kapcsolatban

Az általam feldolgozott adatok általános információit a lentebbi táblázatok mutatják. A nemek megoszlása alapján a *hát* diskurzusjelölőt hezitáló funkcióban 22 alkalommal használták a fiúk és 41 alkalommal a lányok, általános válaszelölő funkcióban pedig 23 alkalommal fordult elő a fiúknál és 40 alkalommal a lányoknál. Az 1. táblázat alapján elmondható, hogy a

nemek tekintetében az egyes prozódiai jellemzők átlagában nem mutatkozik számottevő eltérés az óvodáskorúak spontán beszédében előforduló *hát* két funkciója kapcsán. A két nem tekintetében az általános válaszelölő *hátot* tartalmazó fordulók esetében a lányok eredménye 4,8%-kal magasabb értéket mutatott a fiúk eredményéhez képest, illetve a hezitáló *hát* esetében 5,4% volt a különbség a lányok javára a két nem között, valamint a hezitáló *hátot* tartalmazó fordulók alapfrekvenciájának értéke a lányoknál 4,6%-kal magasabb értéket mutatott a fiúk eredményéhez viszonyítva. Az adatok alapján elmondható (1. táblázat), hogy az általános válaszelölő szerepkörben lévő *hátot* a lányok hosszabban, míg a hezitáló funkciójú rövidebb időtartammal ejtik ki a fiúk eredményeihez viszonyítva.

	Válaszelölő		Hezitáló	
	Fiú	Lány	Fiú	Lány
<i>hát</i> f0-min. (Hz)	269,103±55,214	263,557±80,190	55,214±97,934	80,190±109,369
<i>hát</i> f0-max. (Hz)	331,334±64,545	321,013±61,545	64,545±61,678	61,545±72,059
forduló f0-min. (Hz)	127,339±61,050	143,374±58,142	61,050±70,945	58,142±52,110
forduló f0-max. (Hz)	41,401±71,202	373,797±69,923	71,202±59,875	69,923±86,311
<i>hát</i> f0-átlaga (Hz)	294,616±36,249	294,456±58,702	36,249±56,037	58,702±71,969
forduló f0-átlaga (Hz)	261,461±25,513	274,859±40,336	25,513±39,763	40,336±44,561
<i>hát</i> időtartama (s)	0,291±0,127	0,335±0,118	0,127±0,156	0,118±0,265
forduló időtartama (s)	2,991±1,719	3,109±1,490	1,719±1,903	1,490±2,402

1. táblázat. Az általános válaszelölő és a hezitáló *hát* szerepek időtartamának és alapfrekvenciájának átlag- és szórásértékei a nemek tekintetében.

	Korcsoport		
	Kicsi	Középső	Nagy
<i>hát</i> időtartama (s)	0,354±0,100	0,303±0,121	0,306±0,135
forduló időtartama (s)	3,076±1,273	3,363±1,411	2,861±1,837
<i>hát</i> f0-min. (Hz)	275,913±98,764	261,147±62,675	261,651±56,505
<i>hát</i> f0-max. (Hz)	326,010±79,004	339,839±65,511	313,923±45,816
forduló f0-min. (Hz)	145,723±57,905	114,391±46,683	147,471±65,052
forduló f0-max. (Hz)	395,389±72,828	405,806±72,036	369,244±69,960
<i>hát</i> f0-átlaga (Hz)	299,203±82,494	296,257±30,117	290,226±34,665

2. táblázat. A vizsgált adatok átlag- és szórásértékei az általános válaszelölő *hát* funkció kapcsán az egyes korcsoportok tekintetében.

	Korcsoport		
	Kicsi	Középső	Nagy
<i>hát</i> időtartama (s)	0,693±0,222	0,663±0,231	0,686±0,282
forduló időtartama (s)	3,759±2,452	5,016±2,267	4,070±2,043
<i>hát</i> f0-min. (Hz)	253,972±120,833	235,231±94,213	226,161±102,353
<i>hát</i> f0-max. (Hz)	396,455±86,3490	339,461±48,821	357,741±62,4240
forduló f0-min. (Hz)	138,629±67,4970	146,782±69,306	118,986±52,5990
forduló f0-max. (Hz)	417,839±109,145	412,997±61,277	406,076±63,9440
<i>hát</i> f0-átlaga (Hz)	315,579±90,1150	305,464±50,176	292,398±58,8900

3. táblázat. A vizsgált adatok átlag- és szórásértékei a hezitáló funkciójú *hát* kapcsán az egyes korcsoportok tekintetében.

Az általános válaszelölő funkcióban előforduló *hát* 18–18 alkalommal jelenik meg a kics csoportos (2. és 3. táblázatban kis) és középső csoportos (2. és 3. táblázatban középső) óvodásoknál, 27 alkalommal pedig a nagycsoportosok (2. és 3. táblázatban nagy) nyelvhasználatában. A *hát* hezitáló funkcióban szintén 18–18 alkalommal figyelhető meg a kics csoportos és középső csoportos, míg 27 alkalommal a nagycsoportosok hanganyagában. Az általános válaszelölői funkciójú *hát* esetén az alaphékvencia átlagértéke és a *hát* időtartamának átlaga is csökken az életkor előrehaladtával. Az adatokból kirajzolódik (2. és 3. táblázat), hogy az általános válaszelölő szerepkörben lévő *hát*ot a kics csoportosok mondták leghosszabb időtartammal, ahogyan a hezitáló funkciójú esetében is ez figyelhető meg. A további adatok kapcsán nem tűnik ki az egyes korcsoportok tekintetében nagy eltérés az átlagokban.

	Belföld	Határon túl
	Válaszelölő	
<i>hát</i> időtartama (s)	0,330±0,116	0,293±0,136
forduló időtartama (s)	2,896±1,299	3,491±2,072
<i>hát</i> f0-min. (Hz)	269,013±77,753	257,003±54,477
<i>hát</i> f0-max. (Hz)	322,803±58,037	329,726±73,611
forduló f0-min (Hz)	149,727±61,803	107,003±39,152
forduló f0-max (Hz)	372,337±65,015	424,218±77,150
<i>hát</i> f0-átlaga (Hz)	296,979±56,735	288,351±34,905
forduló f0-átlaga (Hz)	274,537±38,798	258,545±25,290
	Hezitáló	
<i>hát</i> időtartama (s)	0,711±0,253	0,503±0,110
forduló időtartama (s)	4,254±2,255	4,236±2,352
<i>hát</i> f0-min. (Hz)	239,399±104,128	220,497±113,177
<i>hát</i> f0-max. (Hz)	364,496±71,828	358,083±56,657
forduló f0-min (Hz)	136,302±63,598	109,966±50,745
forduló f0-max (Hz)	412,537±79,879	404,680±66,686
<i>hát</i> f0-átlaga (Hz)	305,713±68,045	285,003±59,475

4. táblázat. Az általános válaszelölő és a hezitáló szerepű *hát* átlag- és szórásértékei a helyszín tekintetében.

A *hát* általános válaszelölő funkcióban 45 alkalommal volt fellelhető a belföldi óvodások beszédében és 18 alkalommal a határon túli óvodásokéban. A hezitáló funkcióban 54 alkalommal tűnik fel a magyarországi óvodásoknál, és mindössze 9 alkalommal adathozható a határon túli óvodában. Az adatok alapján elmondható (4. táblázat), hogy a határon túl élő óvodások mind az általános válaszelölői, mind a hezitáló funkcióban használt *hát*ot rövidebb időtartammal ejtik. Emellett a *hát* alapfrekvencia minimuma és -maximuma, illetve a forduló alapfrekvencia-maximuma esetén is alacsonyabb a határon túl élő óvodások frekvenciájának átlaga. A *hát*ot követő szünetekkel kapcsolatban elmondható, hogy összesen 38 esetben jelent meg néma szünet, míg 13-szor kitöltött szünet (*öö*, *mm*) követte a *hát* elemet. A néma szünetek átlagos időtartama 1,33 másodperc, míg a kitöltött szünet időtartama átlagosan 0,32 másodperc. Az adatok átlagainak és szórásainak vizsgálata során minden esetben 95%-os konfidenciaszinttel dolgoztam. A statisztikai elemzés kapcsán a Mann–Whitney-próba elvégzése után kiderült, hogy a hezitáló és az általános válaszelölő funkciók között szignifikáns a különbség a *hát* időtartama ($U = 250, Z = -8,465, p < 0,01$), a forduló időtartama ($U = 1369,5, Z = -3,001, p < 0,01$), a *hát* alapfrekvenciájának maximuma ($U = 1350, Z = -0,671, p < 0,01$) és a forduló alapfrekvenciájának maximuma ($U = 1559, Z = -2,076, p = 0,038$) tekintetében.

A statisztikai vizsgálatot a nemekre lebontva is elvégeztem. A fiúk esetében 45 alkalommal fordul elő a *hát*, ebből 23 alkalommal általános válaszelölő, 22 alkalommal pedig hezitáló funkcióban. A teszt alapján szignifikáns eltérést a fiúk esetében egyedül a *hát* időtartama mutat a két funkció között ($U = 48,5, Z = -4,646, p < 0,01$). A lányok esetében 81 előfordulása van a *hát* diskurzuszjelölőnek, ebből 40 alkalommal általános válaszelölő, 41 alkalommal hezitáló funkcióban áll. A Mann–Whitney-próba alapján a lányok esetében szignifikáns a különbség a két funkció között a *hát* időtartama ($U = 68,5, Z = -7,101, p < 0,01$), a forduló időtartama ($U = 540,5, Z = 1,360, p < 0,01$), a *hát* frekvenciájának maximuma ($U = 498, Z = -3,042, p < 0,01$), a *hát*ot tartalmazó forduló frekvenciájának minimuma ($U = 598, Z = -2,097, p = 0,036$) és a *hát*ot tartalmazó forduló frekvenciájának maximuma ($U = 531, Z = -2,73, p < 0,01$) tekintetében.

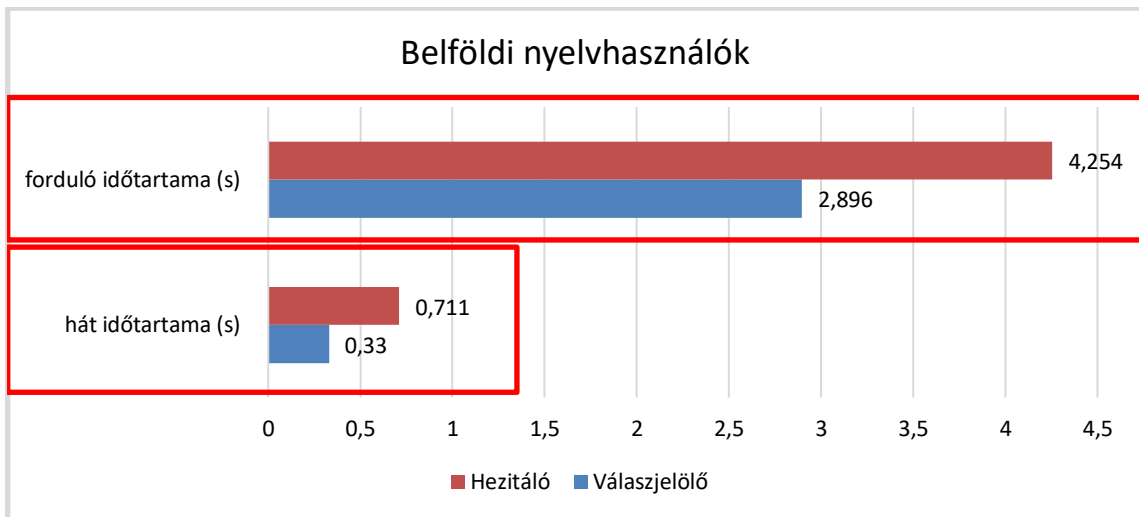
Korcsoportokra lebontva is érdekes adatokat kapunk. A kiscsoportos óvodások összesen 18–18 alkalommal használják az általános válaszelölő és a hezitáló funkciójában a *hát* diskurzuszjelölőt. A teszt alapján szignifikáns különbség van a két funkció között a *hát* időtartamának tekintetében ($U = 14, Z = -4,684, p < 0,01$). A középső csoportosok esetében 18 alkalommal az általános válaszelölő, míg 28 esetben a hezitáló szerepkör fordul elő. Szignifikáns eltérést a *hát* időtartama ($U = 14, Z = -4,685, p < 0,01$) és a forduló időtartama ($U = 87, Z = -2,373, p = 0,18$) mutat. A nagycsoportosok 27–27 esetben használják a *hát* két

funkcióját. Szignifikáns eltérést a *hát* időtartama ($U = 60,5$, $Z = -438,5$, $p < 0,01$), a forduló időtartama ($U = 220,5$, $Z = -2,491$, $p = 0,013$), a *hát* frekvenciájának maximuma ($U = 216$, $Z = -2,569$, $p = 0,01$) és a forduló frekvenciájának maximuma ($U = 245$, $Z = -1,825$, $p = 0,039$) jelenít meg.

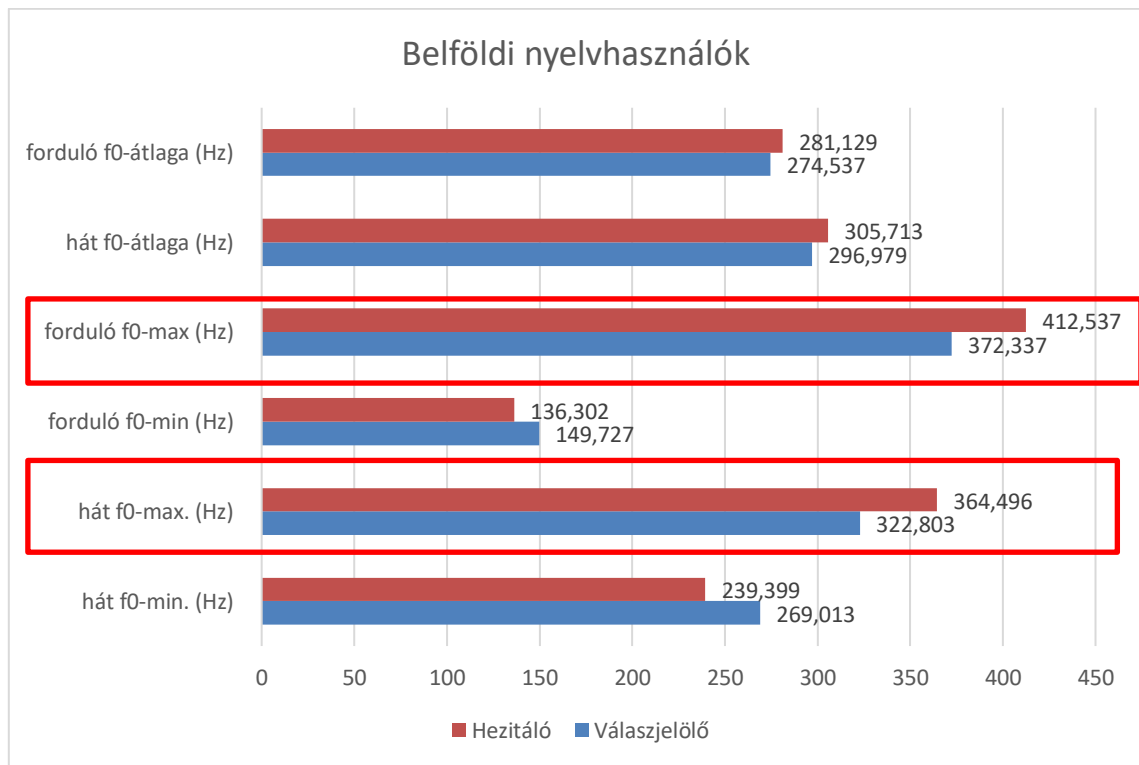
A magyarországi és a határon túli óvodások által produkált adatok tekintetében is jellemzem a két funkciót. A magyarországi óvodások összesen 99 alkalommal produkálták a *hát* diskurzusjelölőt, 45 esetben használták általános válaszelölő funkcióban, 54-szer pedig hezitáló szerepben. A statisztikai vizsgálat után elmondható, hogy a *hát* időtartama ($U = 122$, $Z = -7,683$, $p < 0,01$), a forduló időtartama ($U = 802$, $Z = -2,899$, $p < 0,01$), a *hát* frekvenciájának maximuma ($U = 836$, $Z = -2,663$, $p < 0,01$) és a forduló frekvenciájának maximuma ($U = 788$, $Z = -3,001$, $p < 0,01$) esetében van szignifikáns különbség a két funkció között. A határon túli óvodások 27 alkalommal használják a *hát* diskurzusjelölőt, ebből 18-szor általános válaszelölő funkcióban, 9-szer pedig hezitáló szerepkörben. A teszt alapján egyedül a *hát* időtartama ($U = 21$, $Z = -3,089$, $p < 0,01$) mutat szignifikáns különbséget. Azt is megvizsgáltam, hogy a *hát* után tartott-e szünetet az adatközlő. A 126 adat közül összesen 75 esetben nem követi szünet a diskurzusjelölőt. Ebből 58 alkalommal az általános válaszelölő funkció szerepel, míg 17-szer a hezitáló funkció. Összesen 51 esetben követte szünet a *hát* diskurzusjelölőt, ebből 5 általános válaszelölő funkció után fordul elő, 46 pedig hezitáló funkció után jelenik meg. A következő alfejezetben, a 4.2.2.2-esben az eddigi eredményekből levont következtetéseket mutatom be.

4.2.2.2. Következtetések a *hát* jelölő prozódiai vizsgálata kapcsán

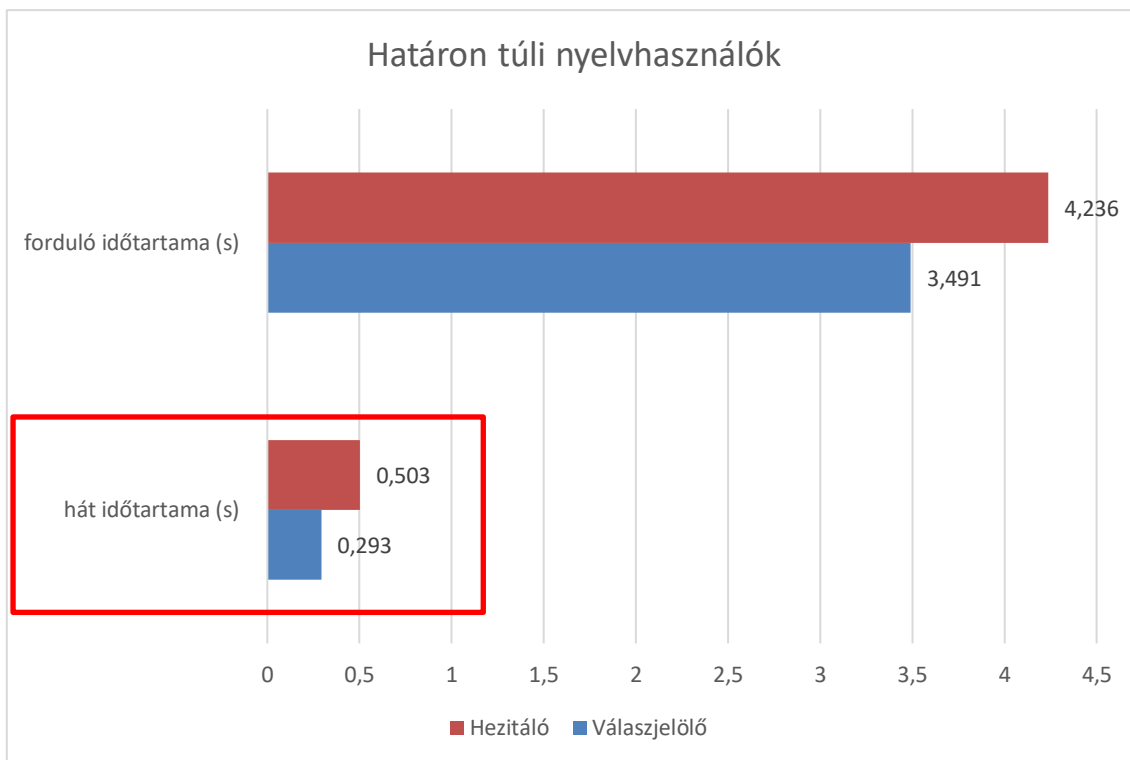
A *hát* diskurzusjelölőnek a korpuszomban megjelenő két leggyakoribb, az általános válaszelölő és a hezitáló funkcióját alapul véve megállapítható, hogy a prozódia tekintetében vannak olyan különbségek, amelyek segíthetnek a két funkció elkülönítésében. A nominális változókat (nemet, korcsoportot, helyszínt) is figyelembe véve a prozódiai jegyek közül a *hát* időtartama az, amelyik minden változó esetében szignifikáns eltérést mutat. Kiemelném még a forduló időtartamát, a *hát* alapfrekvencia maximumának, a forduló alapfrekvencia-maximumának értékeit és a *hát* alapfrekvencia-minimum értékét, melyek szintén szignifikáns eltéréseket mutatnak bizonyos nominális változók vizsgálatakor. Ezeket, a szignifikáns eltéréseket mutató nominális jegyeket is kiemelő jellemzőket pirossal bekeretezve jelöltem a következő ábrákon.

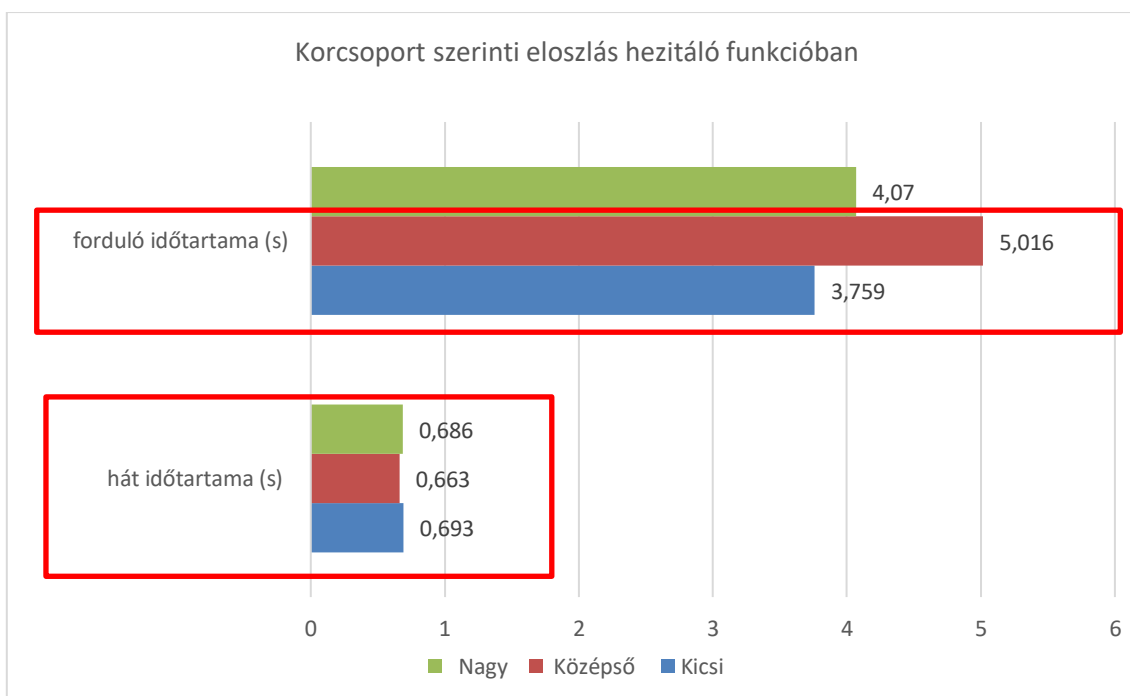
5. ábra. A *hát* jelölő szignifikáns eltérést mutató időtartami jegyének jellemzői.

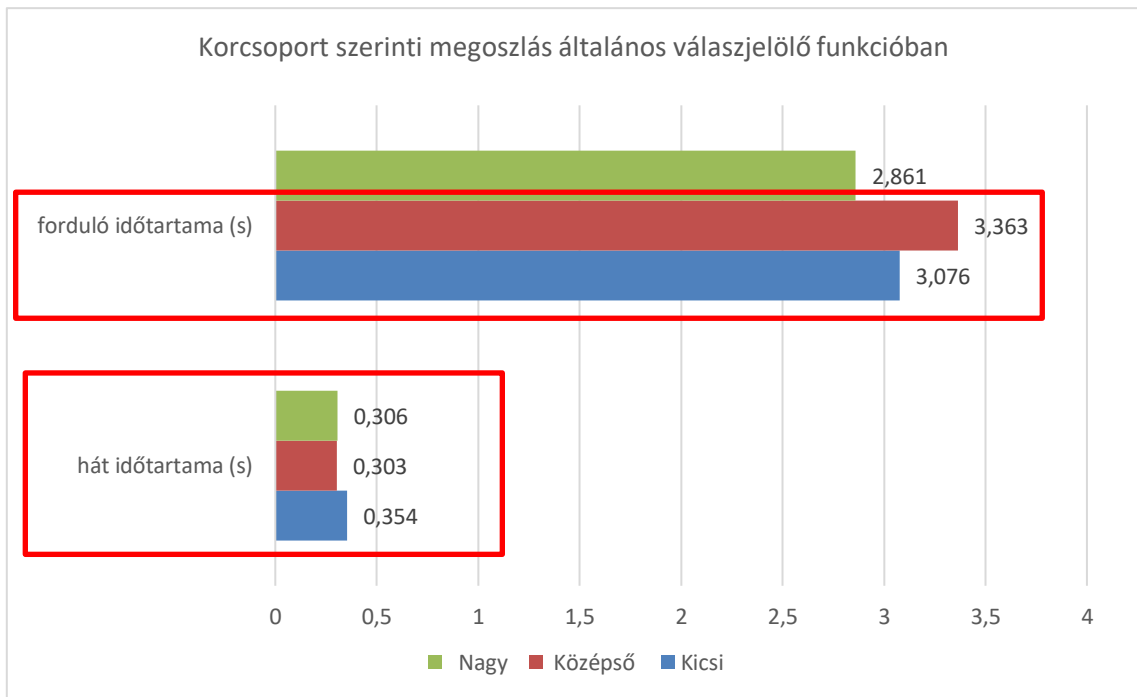
6. ábra. A *hát* jelölő szignifikáns eltérést mutató jegyei a belföldi nyelvhasználók figyelembevételével.

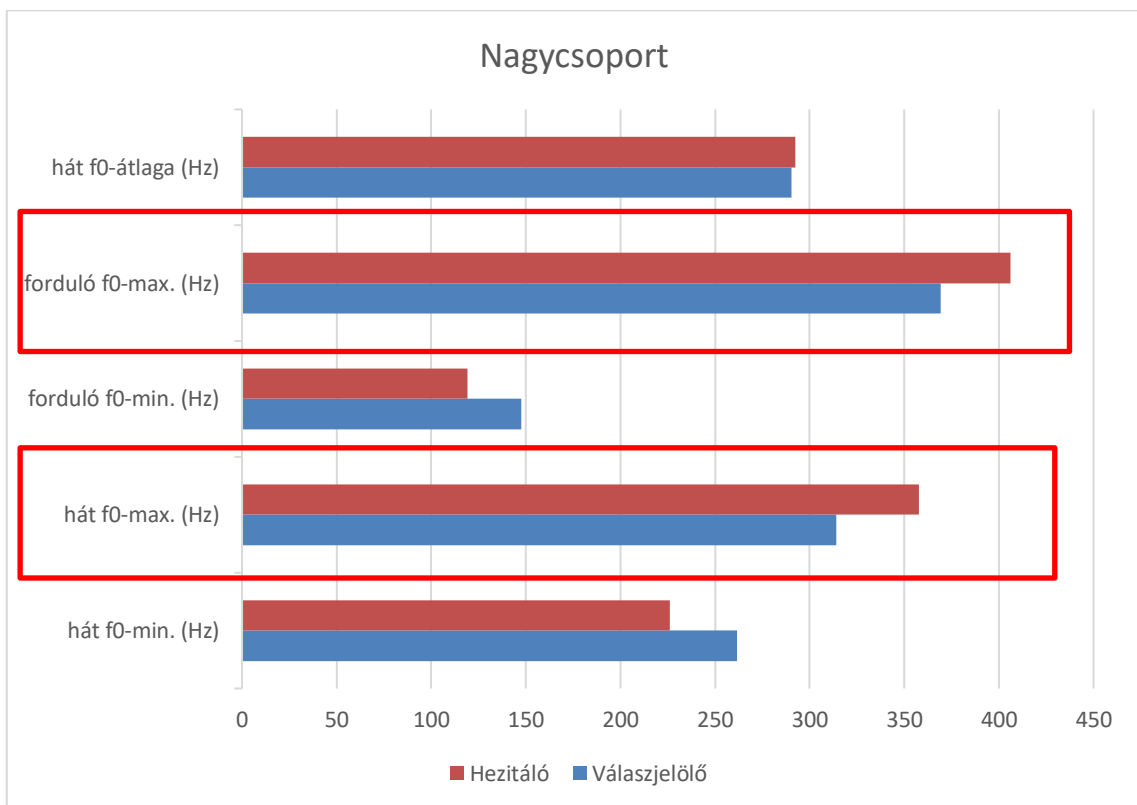
7. ábra. A *hát* jelölő időtartambeli ábrázolása a határon túli nyelvhasználók figyelembevételével.

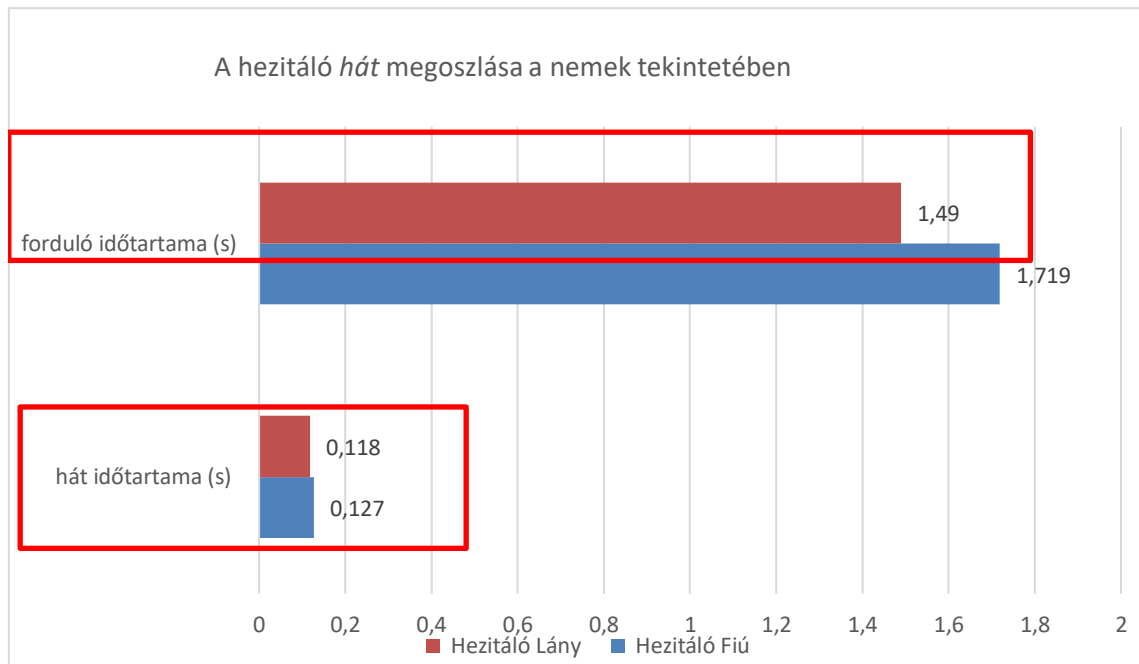
8. ábra. A *hát* jelölő hezitáló funkciójának szignifikáns eltéréseket mutató időtartami jellemzői a korcsoport szerinti megoszlás esetében.

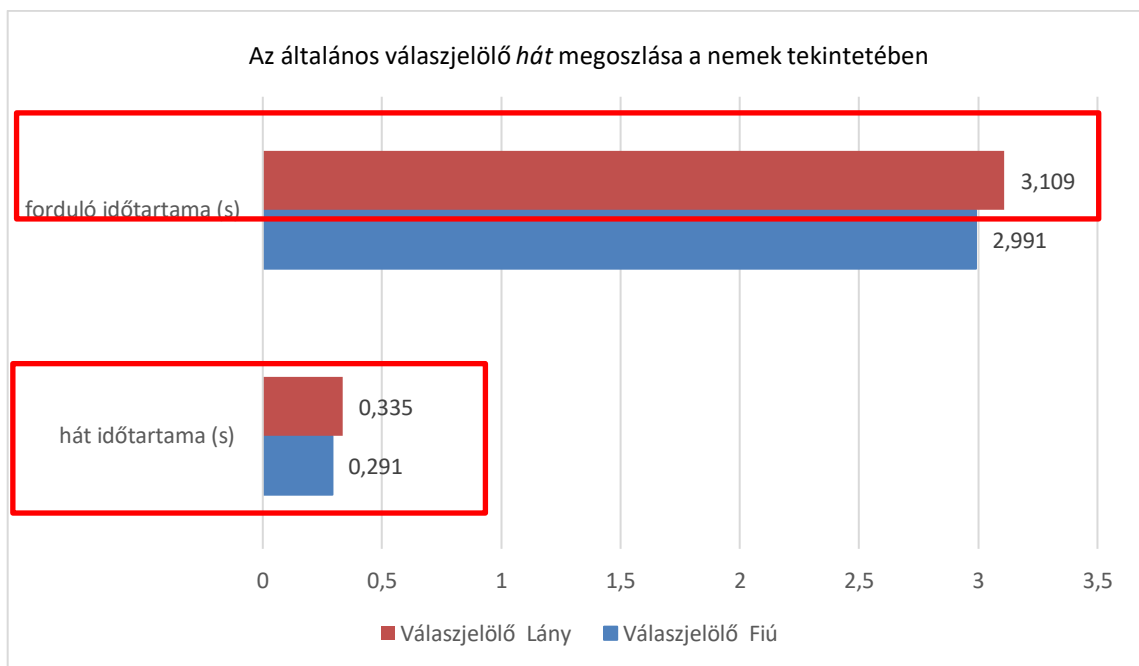
9. ábra. Az általános válaszjelölő *hát* szignifikáns eltéréseket mutató időtartambeli jellemzői a korcsoport szerinti megoszlás esetében.

10. ábra. A *hát* jelölő hezitáló és általános válaszjelölő funkcióinak szignifikáns eltéréseket mutató jellemzői a napcsoportos korosztály tekintetében.

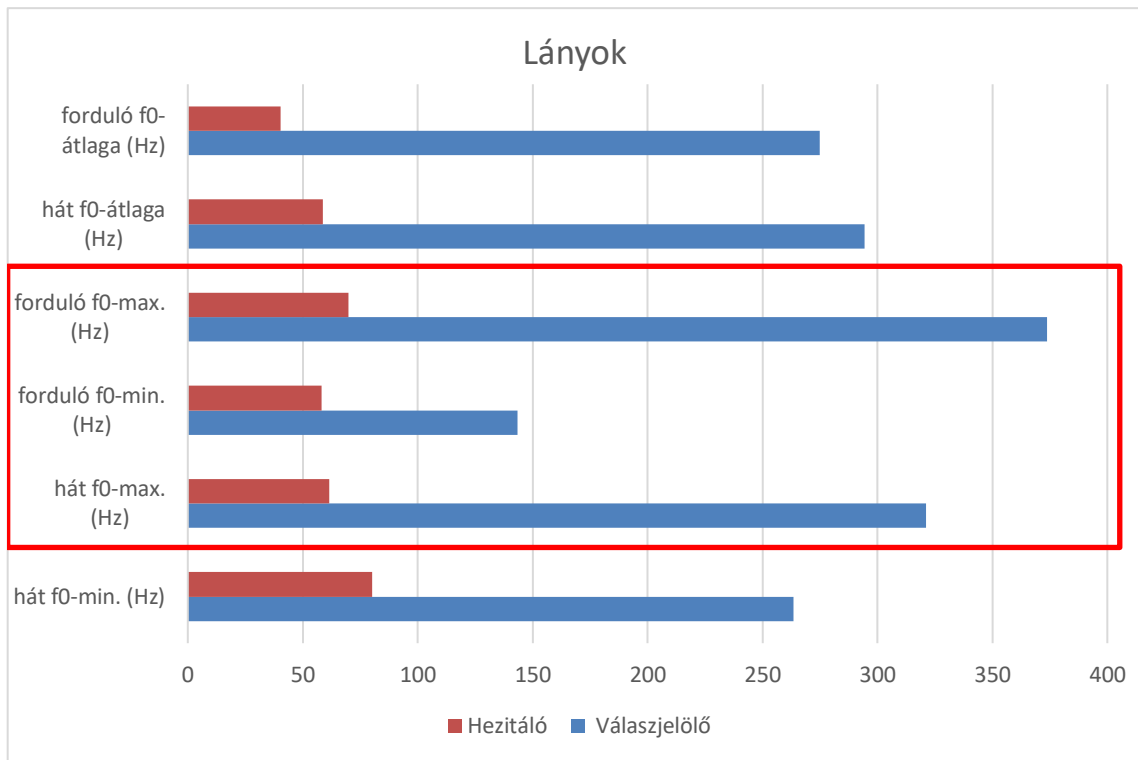

11. ábra. A hezitáló *hát* szignifikáns eltéréseket mutató időtartambeli jellemzői a nemek szerinti megoszlás tekintetében.

12. ábra. Az általános válaszjelölői *hát* szignifikáns eltéréseket mutató időtartami jellemzői a nemek szerinti megoszlás tekintetében.

13. ábra. A *hát* jelölő hezitáló és általános válaszjelölő funkcióinak szignifikáns prosódiai eltéréseket mutató eredményei a lányok tekintetében.

Az eredmények tehát azt mutatják, hogy a diskurzusjelölők funkcióinak elkülönítéséhez nemcsak a szemantikai és pragmatikai jellemzőket, hanem a prosódiai információkat is érdemes megvizsgálni, hiszen abban is vannak különbségek. Megfigyelhető, hogy a vizsgált *hát*okat az életkor előrehaladtával egyre több óvodás használja. Az látszik, hogy a kiscsoportosok közül 20 beszélő használta a 48-ból (42%), a középsősöknél 17 beszélő az 52-ből (33%), míg a nagycsoportos korosztályból összesen 32 óvodás nyelvhasználatában jelenik meg a *hát* elem a 69 beszélőből (46%). A felnőtt nyelvhasználókkal végzett vizsgálathoz (Dér–Markó 2017) hasonló eredmények születtek az óvodás korosztály tekintetében is, vagyis a 67 db hezitáló funkcióban megjelenő *hát* után sokkal jellemzőbbek voltak a kitöltött szünetek (13 eset) és a néma szünetek (33 db), mint az általános válaszjelölő funkció esetén, ahol mindösszesen 5 db néma szünet volt adatolható. A 4.2.3-as alfejezetben az *izé* jelölő szerepköreinek bemutatása következik.

4.2.3. **Az *izé* diskurzusjelölő jelentéseinek és szófajiságának feltérképezése a saját gyűjtésű korpuszom (Kondacs 2017) és a MONYEEK adatbázis segítségével²⁷**

A beszédkutatók számos vizsgálatot végeztek a gyermeknyelv megakadásainak sajátosságairól. Megállapították, hogy a 3 éveseknél jellemző diszharmóniás jelenségek az ismétlések, illetve a néma és a kitöltött szünetek (Gósy 2009, Horváth 2006).

Az *izével* kapcsolatban mind a felnőtt, mind a hatévesnél idősebb korosztály nyelvhasználatában végeztek már kutatásokat. Gyarmathy–Neuberger (2013) 2 korcsoportban vizsgálták meg az *izé* használatát. Két korcsoportra bontották a kutatásban részt vevők életkorát. 20 és 76 éves kor közötti 94 felnőtt beszélő volt, míg 6 és 14 év közötti 70 fő. A beszédprodukciós nehézség alapján felírható kétféle *izé* közül a szóhelyettesítő *izé* volt a gyakoribb, kb. 62% mindkét korcsoportban, ezzel szemben a töltelékszoói *izé* kb. 38%-ban volt jellemző. Az *izé* javítása esetén a következő eredmények születtek (i. m. 189): a felnőttek 51%-ban javították az *izét*, míg a gyerekek 60%-ban tudták korrigálni a vizsgált elemet, tehát 6 éves korban már működik az önmonitorozó mechanizmus (Gósy 2009: 141). Gyarmathy (2012: 187) kutatásában a szóhelyettesítő *izé* szófaji megoszlását mutatja be 94 felnőtt beszélő nyelvhasználatában. A 86 db *izé* szófaji eloszlása nála a következő volt: 89,77%-ban főnevet, 5,68%-ban melléknevet, 3,41%-ban igét, míg 1,14%-ban igenevet helyettesítettek a vizsgált elemmel. Gyarmathy (i. m. 189) a szóhelyettesítő *izé* szófaji megoszlásának javítását is megvizsgálta. Megállapította, hogy a felnőtt beszélők leggyakrabban főnevet javítanak (86,36%), majd melléknevet (9,09%-ban). A nem javított *izék* esetében szintén a főnév volt a leggyakoribb szófaj (93,18%), de előfordultak még igék (4,54%) és melléknevek (2,27%) is.

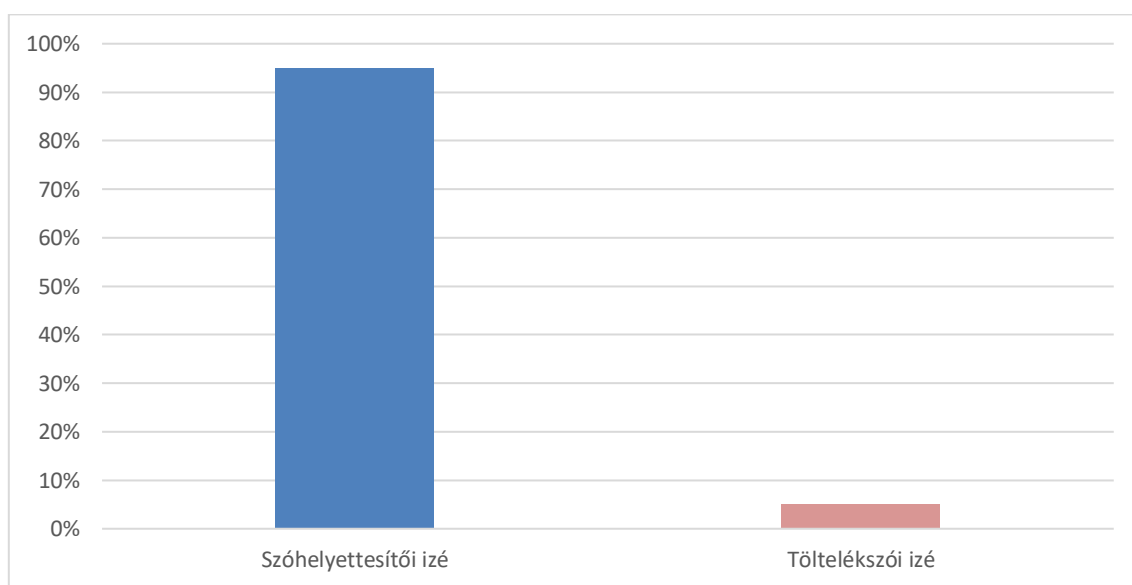
Az előzménykutatások alapján a saját vizsgálatom kiinduló hipotézise, hogy a kis-, a középső és a nagycsoportosok nyelvhasználatában a szóhelyettesítő *izé* található meg nagyobb arányban, nem pedig a töltelékszoói. Feltételezem, hogy a szóhelyettesítő *izén* belül a szókereső *izék* aránya magasabb lesz, mint a szópótlóké. Úgy vélem, hogy az óvodásokra is jellemző lehet az *izé* korrekciója, amely során leggyakrabban a főnevet javítják. A kutatáshoz a saját korpuszomat (Kondacs 2017) és a MONYEEK anyagát használom fel. A két korpuszban 120 óvoda közül 15 beszélőnél 62 *izé* fordult elő. A MONYEEK-ben 62 beszélőből 9-nél jelenik meg (5 fiúnál, 4 lánynál), míg a saját korpuszomban 60 beszélőből 6 beszélő

---

²⁷ Az *izé* elem jelentéseinek és szófajiságának bemutatására (4.3.2.) épülő, az eredményeket (4.3.2.1.) és a következtetéseket (4.3.2.2.) is tartalmazó kutatásom a Kondacs (2017a) *Az óvodások megnyilatkozásairól az izé kapcsán* című munkámra épül.

nyelvhasználatában (3 fiúnál, 3 lánynál) figyelhető meg az *izé*: három kiscsoportosnál, egy középsősnél és két nagycsoportosnál. Jellemző volt még, hogy egy-egy óvodástól több *izé* is adathozható. A MONYEK-ben érdekes, hogy egy adatközlő 35 *izét* használt spontán beszédében, tehát nála ténylegesen egy bizonyos megakadási stratégia volt megfigyelhető (Gósy 2003: 271). Ez is mutatja, hogy a diskurzusjelölők használata egyéni sajátosságokat is mutat.

A 14. ábrán látható, hogy a szóhelyettesítő *izé* aránya 95%, tehát 59 darab, míg a töltelékszói *izé* mindössze 5%-ban fordul elő, azaz 3 darab jelenik meg belőle a korpuszban. Az *izét* használó 15 beszélő átlagosan 3,933 szóhelyettesítői, míg 0,2 töltelékszói *izét* használ. Azonban mivel az átlagérték nem teljesen reprezentálja a mintát, ezért a szórást, az átlagtól való átlagos eltérést is megadom. Ennek mértéke a szóhelyettesítői *izé* esetén 8,36, a töltelékszóinál 0,54. Mivel a szórás számomra önmagában nem eléggé kifejező, ezért a relatív szórást is megállapítom, amely által még inkább érzékelhetővé válik a mintában lévő kiugró érték, amely nem reprezentálja az átlagot. A szóhelyettesítői *izé* esetén 220%, míg a töltelékszóinál 271% volt a relatív szórás, így az átlagok esetleges nagy eltéréséből fakadó hatása eltűnik.

14. ábra. A szóhelyettesítő és a töltelékszói *izék* megoszlása 15 óvodás beszélő alapján.

A kétféle *izé* elkülönítésénél segítséget nyújt Fabulya (2007) jellemzése. Azonban a hanganyagok megléte ellenére is akadnak olyan problémás esetek, ahol nem teljesen egyértelmű, hogy melyik típusú *izéről* van szó. A következő példa szemlélteti ezt:

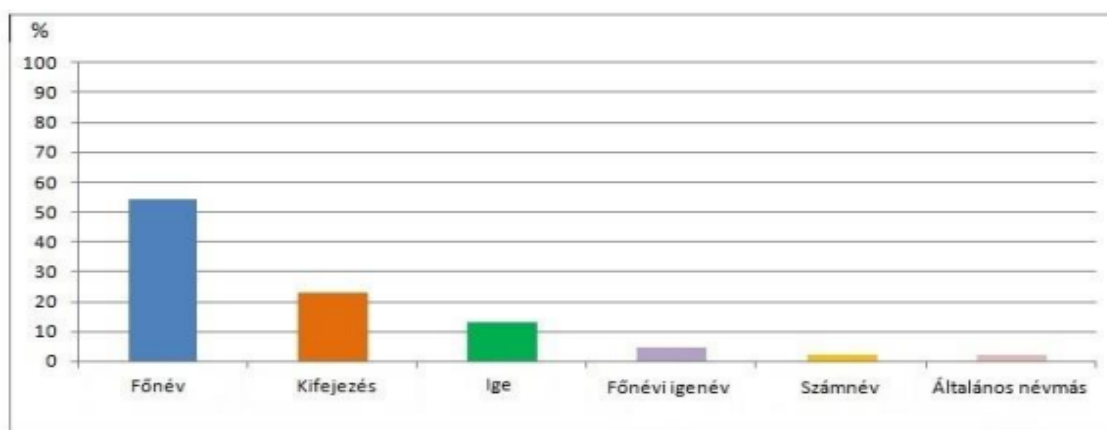
(6)F: *NA mit láttál?*

Gy: *öö (.) egy izét, (0.3) izét, izét öö (0.2) várjál már, (.) várjál, várjál, várjál, várjál öhm, (0.2) öö nem tudom. (0.1) máma voltuk a kastályba?*

Ebben a példában az első *izét* szókeresőnek vettem, mivel utána egy hosszabb néma szünetet tart a kisgyerek, míg a 2. és 3.-at töltelékszóinak írtam fel, mivel a kisgyermek célja ekkor már nem a szó megtalálása, hanem a beszédjogának fenntartása volt, melyet a hezitáció (*öö*) és az ige halmozása is mutat (*várjál, várjál*). Habár mindhárom *izé* ragozott alakú (*izét*), de ez a ragozás az adatrögzítő által feltett kérdés (*NA mit láttál?*) szintaktikai kényszere miatt jelenik meg a töltelékszói *izé* esetében is.

Kutatásomban feltételezem azt is, hogy a szóhelyettesítő *izén* belül a szókereső *izé* aránya lesz a magasabb, mivel a gyermekek mindkét adatforrásként szolgáló korpuszban életkoruknak megfelelő képeket, meséket, témákat dolgoznak fel. Valóban a szókereső *izék* (77%) aránya a nagyobb, míg a szópótlóé csak 23%. A 15 *izét* használó beszélő alapján elmondható, hogy átlagosan 3,066 szókeresői, míg 0,866 töltelékszói *izét* figyelhetünk meg. Szórás tekintetében a szókeresői *izé* 7,76, a hozzátartozó relatív szórás mértéke 253%, a szópótló *izé* átlagtól való átlagos eltérése pedig 0,8, amelyhez 93%-os relatív szórás kapcsolódik. A szókereső *izé* a következő példában látható: Gy: *a mesében is láttam. (.) Livi meg azt hitte, hogy az egy izé,(.) madár*, míg a szópótló *izére* a következő példa mutatható be: F: *NA most mi lehet a mesében? (0.2) mi történt?* Gy: *az a zöld izé MI volt?* F: *hát káposzta mondjuk, (.) vagy saláta?*

Feltételezem továbbá azt is, hogy a gyermekek leggyakrabban főnevet helyettesítenek az *izé* elemmel. A szókereső *izé* szófaji megoszlását a 15. ábra mutatja.

15. ábra. A szókereső *izé* szófaji megoszlása a gyermekek nyelvhasználatában.

Ahogy látható, a felnőtt nyelvhasználókhöz hasonlóan (Gyarmathy 2012: 187) leggyakrabban főnév (54,3%) helyett áll, ahogy azt az alábbi példa is mutatja.

(7) *FW1: *minél részletesebben.*

*FW1: *itt kezdődik.*

*CH1: *öö@fp ott van a izé.*

*CH1: *ott van a izé a kiszfiú [: kiszfiú]. (MNY)*

Ebben a példában a kisgyermek a kétszeri *izét* a *kiszfiú* főnév helyett használja. De előfordul igenév (4,4%) és ige (13%) helyett is, ez utóbbira láthatjuk a következő példát:

(8) *CH1: *meghúzta a farkát.*

*CH1: *és akkor ráizézett, ment.*

*CH1: *rá (..) ment [:ráment] a macska a lányra. (MNY)*

A példában a *ráizézett* alak a *ráment* ige helyettesítőjeként jelent meg. Azonban a 3–7 év közötti gyermekeknél elég magas arányban (23,9%) jellemző volt még a kifejezések helyett álló *izé*. Például:

(9) *FW1: *mi történt velük, XY?*

*CH1: *megkarmolta.*

*CH1: *és akkor izé kiabált a kislány. (MNY)*

Ebben a példában a szókereső *izét* a kisgyermek egy egész kifejezéssel, a *kiabált a kislánnyal* szerkezettel javítja. Emellett megjelent még egy számnév (2,2%) és egy általános névmás

(2,2%) helyett is. A 15 *izét* használó óvodás átlagosan 1,666 főnevet, 0,733 kifejezést, 0,4 igét, 0,133 főnévi igenevet, 0,066 számnevet és 0,066 általános névmást használ. Az átlagtól való átlagos eltérés értékei a következők: a főnév esetén 3,92 (relatív szórásérték 235%), az igénél 1,25 (rel. σ : 313%), a kifejezés esetén 2,49 (rel. σ : 339%), a főnévi igenév értéke 0,34 (rel. σ : 254%), a számnévnél és általános névmásnál 0,25 (rel. σ : 374%).

A szópótló *izé* szófaji megoszlásáról elmondható, hogy itt is a főnév volt a leggyakoribb előfordulású 92,3%-kal, míg igei 7,7%-kal jelent meg. A 15 beszélő, akinek nyelvhasználatában megjelenik az *izé* a szópótló *izén* belül, átlagosan 0,8 főnevet és 0,066 igét használt. A főnév átlagtól való átlagos eltérése 0,75, relatív szórásértéke 94%, míg az igeinek 0,25-ös szórása állapítható meg 374%-os relatív szórásértékkel. A 10. példa mind a főnevet, mind az igét helyettesítő *izék*re mutat egy-egy esetet. A szópótló *izé* megjelenésekor a kisgyermek mentális lexikonjából hiányzik a keresett szó, ezért nem is tudja javítani az *izé* elemet. A 10. példában megjelenő első *izé* egy főnevet pótol, melyet alátámaszt a *-t* tárgyrag is, míg a második, az *arrébb izélte* a pótlendő ige helyett áll.

(10) F: *Na mit láttál?*

Gy: *a (.) a róka megette a izét? (.) a bácsi arrébb izélte a pókot.*

A szóhelyettesítő *izé* jellemzője még a javíthatóság. Ez már a 3 éveseknél is megfigyelhető, tehát működik az önmonitorozó mechanizmusuk. Az alábbi példában az óvodás az első *izé* alakot *sóskára*, míg a második *izét* *halas kenyérre* korrigálja.

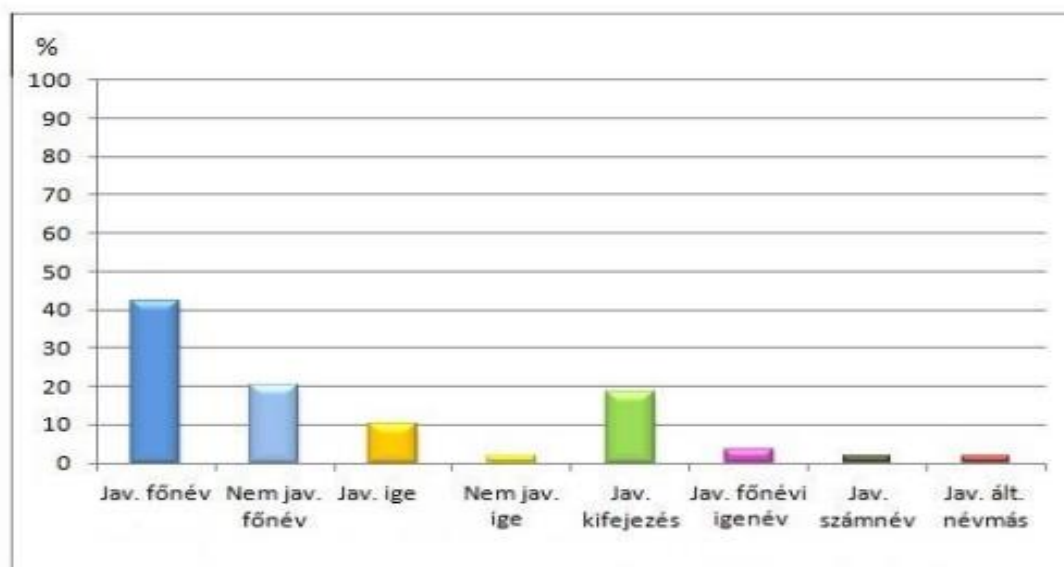
(11) *CH1: *a izét nem szeretem, (.) a sóskát, meg a spenótot.*

*FW2: *há:t azt nem sokan szeretik.*

*CH1: *azt én se szeretem(.)*

*CH1: *meg a, (.) meg a izét sem szeretem (.) a halas kenyért. (MNY)*

A 16. ábrán a javítás szerinti szófaji megoszlás látható. Az óvodások legnagyobb arányban a főnevet javítják (42,3%), de megjelenik az ige is javított (10,2%) formában. A kifejezéseket (18,7%), a főnévi igeneveket (3,4%), és egy-egy számnevet (1,7%) és általános névmást (1,7%) is korrigálnak bizonyos százalékban. Érdeemes megjegyezni, hogy a gyermekek a szókereső *izét* minden alkalommal javították.

16. ábra. A szóhelyettesítő *izé* szófaji megoszlása a javítás tekintetében.

A következő alfejezetben a vizsgálat során tapasztalt következtetéseit mutatom be.

4.2.3.1. Következtetések az *izé* jelentéseinek és szófajiságának eredményeiről

A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a vizsgált elemet már a nyelvelsajátítás korai szakaszában használják a gyermekek, és megfigyelhető még az is, hogy az önmonitorozó mechanizmusuk (Gósy 2009: 141) már igen fiatalon is működik. A kapott adatok alátámasztják, hogy a fiatalabb és az idősebb korosztály *izé* használata között nincsen számottevő különbség, csupán a százalékok terén tapasztalhatunk eltérést: (1) 95%-ban a szóhelyettesítő *izé* jelent meg, töltelékszói *izé* pedig csupán 5%-ban volt megfigyelhető. (2) Főként főnevet helyettesít (62,6%) a szóhelyettesítő *izé*, de megjelent ige (11,9%) és igenév (3,4%) helyett is. (3) Ha az óvodások javítják a szóhelyettesítő *izét*, akkor főként főnevet javítanak (42,3%), illetve nem javítanak (20,3%). A mennyiségi mutatók alapján továbbá elmondható, hogy ha az egész korpuszt vesszük alapul, akkor 248684 szóból mindössze 62-szer fordult elő a vizsgált elem, tehát átlagosan 4011 szavanként jelenik meg egy *izé*. A kapott eredmények megmutatják, hogy az *izé* elég ritkán használt megakadásjelenség mind a gyermekek, mind a felnőttek nyelvhasználatában. Ennek okát Gyarmathy (2012: 181) fogalmazza meg, aki szerint a nyelvi elem stigmatizáltsága miatt a felnőtt beszélők kevésbé használják ezt az elemet, emiatt a gyermekek nem is hallhatják, ezáltal nem tudják utánozni, tehát nem tud megjelenni a spontán beszédükben. A felnőtt beszélőkre jellemző, hogy gyakran

kicszerélik az *izé* elemet. Helyette használják pl. a *cucc*, a *szar*, az *az a valami*, a *tudod mi*, a *bizbasz* alakokat. A kutatásom rávilágít arra, hogy a gyermekek nem egyforma mértékben és mennyiségben használják a különböző funkciójú *izé*ket, ami bizonyítja, hogy az óvodások egy bizonyos megakadási stratégiát (Gósy 2003: 271) alkalmaznak a spontán beszédükben létrejött problémák áthidalására. Ezen mennyiségi változók megfigyelhetők az általam megvizsgált szórás és relatív szórás értékeiben is, hiszen az átlagtól eltérő kiugró értékek miatt minden megvizsgált esetben magas a két érték. Továbbá ezen gyermeknyelvi kutatások kiindulásként szolgáltak a prozódiai felmérés elvégzésekor, hiszen a felismert kontextuális megvalósulások körét tudtam szűkíteni ezáltal. A 4.2.4-es alfejezetben az *izé* jelölő prozódiai jellemzőit vázolom fel.

4.2.4. Az *izé* diskurzusjelölő prozódiai elemzése

A korpuszokban (MONYEK, Kondacs 2017, 2018) összesen 69 előfordulását adatoltam az *izének*, viszont a felvételek zajossága miatt összesen 58 kivágott hanganyaggal dolgoztam. A két leggyakoribb funkciónak, a szóhelyettesítőnek és a töltelékszóinak a prozódiai jellemzőit gyűjtöttem össze. Kiinduló hipotéziseim a következők: Feltételezem, hogy hosszabb szóidőtartam jelenik meg a töltelékszói funkcióban, mint a szóhelyettesítőben. Továbbá hogy az átlag- és szórásértékek vizsgálata kapcsán olyan jellemző eltérések mutatkoznak az alaphangfrekvencia maximumban és a hangközben, amelyek segítenek a két funkció beazonosításában. Azt is feltételeztem, hogy amikor egyáltalán nincs szünet a jelölő körül (28 esetben), akkor lesz a legrövidebb az időtartama, hiszen a mentális lexikonból a kisgyermek hamar felidézi vagy megpróbálja felidézni a keresett szót. Ezzel szemben, amikor a szünet előtte vagy utána következik be, hosszabb időtartamban ejtik majd a jelölőt, hiszen egyébként is nehézségbe ütközik a felidézés. A jelölő utáni szünetet feltételeztem a leghosszabb időtartamúnak az esetleges pótlónyúlások miatt.

A szerepkörök elkülönítésekor a szövegkörnyezet elemzése volt a segítségemre. A töltelékszói szerepre összesen 9 megjelenés adódott, míg a szóhelyettesítőre ennek többszöröse, összesen 49. A diskurzusjelölőket ismét az Audacity programmal nyertem ki a felvételekből. Minden esetben a Praat 6.2.14 szoftver segítségével mértem ki az elemeket, a szegmentális határokat figyelembe véve, így a spektrogram segítségével kijelöltem a legtöbb felvételen az /i/ elejétől a /é/ végéig tartó szakaszokat, egy esetben csak az /iz/, a /megizélni/, a /ráizézett/, illetve az /izélebizékét/ alakváltozatokat. A következő akusztikai paramétereket mértem ki és elemeztem: a diskurzusjelölő időtartama (másodpercben), a diskurzusjelölőt követő szünet léte

(van, nincs), a szünet időtartama, a diskurzusjelölő alaphfrekvenciájának (f_0) minimum- és maximum-értéke (Hz) és a hangköz (félhang). Mivel az elemszám a töltelékszó *izé* esetében nagyon alacsony volt, így statisztikai vizsgálatot nem végeztem, viszont az átlag- és szórásértékeit ismertetem a következő fejezetben.

4.2.4.1. Eredmények az *izé* jelölő prozódiajával kapcsolatban

A nemek tekintetében 11 fiú és 7 lány használta az *izé* elemet. Volt olyan kisgyermek, aki többször is, akár javítási stratégiaként használta az elemet. Az 5. táblázat alapján elmondható, hogy az időtartam tekintetében van eltérés a két elem funkciója között. A töltelékszó használatban lévő *izét* 0,26 másodperccel hosszabban ejtették az óvodások, mint a szóhelyettesítőit. Az alaphfrekvencia minimuma kapcsán az eltérés nem volt számottevő. Ezzel szemben az alaphfrekvencia maximuma esetében a töltelékszó *izé* 164 Hz-cel alacsonyabb értéket mutatott a szóhelyettesítővel összehasonlítva. Az alaphfrekvencia átlagértéke is jóval alacsonyabb (103 Hz) volt ebben a funkcióban. A hangközök átlag- és szórásértékei alapján elmondható, hogy a szóhelyettesítő *izé* 3,85 félhanggal nagyobb hangközzel valósult meg.

	Töltelékszó	Szóhelyettesítő
<i>izé</i> időtartam (s)	0,84±0,138	0,58±0,272
<i>izé</i> f_0-min. (Hz)	182,972±51,063	184,39±105,7
<i>izé</i> f_0-max. (Hz)	369,002±133,411	205,55±577,54
<i>izé</i> f_0 átlaga (Hz)	275,987±59,593	378,282±192,557
hangköz (félhang)	11,812±9,9133	15,671±12,833

5. táblázat. A töltelékszó és a szóhelyettesítő szerepkörök jellemző átlag- és szórásértékei.

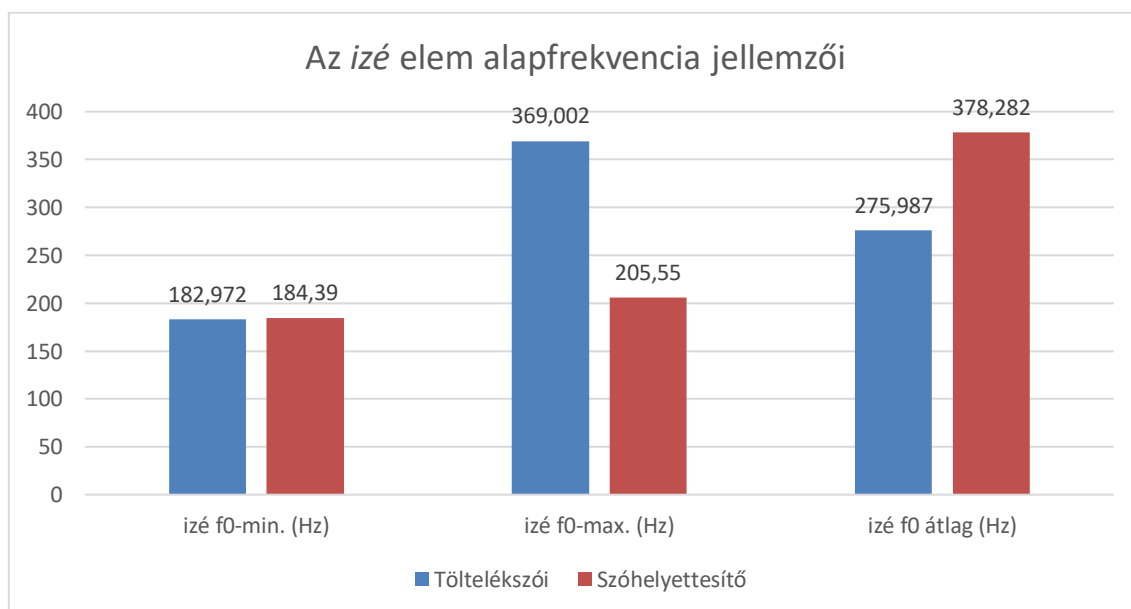
Az *izét* tartalmazó fordulókstruktúrák egységben lévő szünetek szintén eltérő eredményeket mutattak. A töltelékszó *izé* kapcsán 9 esetből összesen 3-szor fordult elő néma szünet, vagyis 33%-ban volt jellemző, míg kitöltött szünet 4 esetben, összesen 44,4%-ban. A néma szünet 2 alkalommal a jelölő előtt volt megfigyelhető, ennek átlagértéke: 0,395 másodperc. Egy esetben pedig a jelölőt követve, ennek időtartama: 1,46 másodperc volt. Emellett az *izé* után 4-szer kitöltött szünet volt megfigyelhető: *mm*, *öö* diskurzusjelölő-kollokációkkal.

A szóhelyettesítő *izé* kapcsán elmondható, hogy néma szünet összesen 11 alkalommal a jelölőt tartalmazó fordulókstruktúrák egységben az *izé* után volt jellemző, míg 10 esetben előtte. A jelölőt követő szünet átlagértéke: 1,044 másodperc, míg a megelőzőé: 0,46 másodperc.

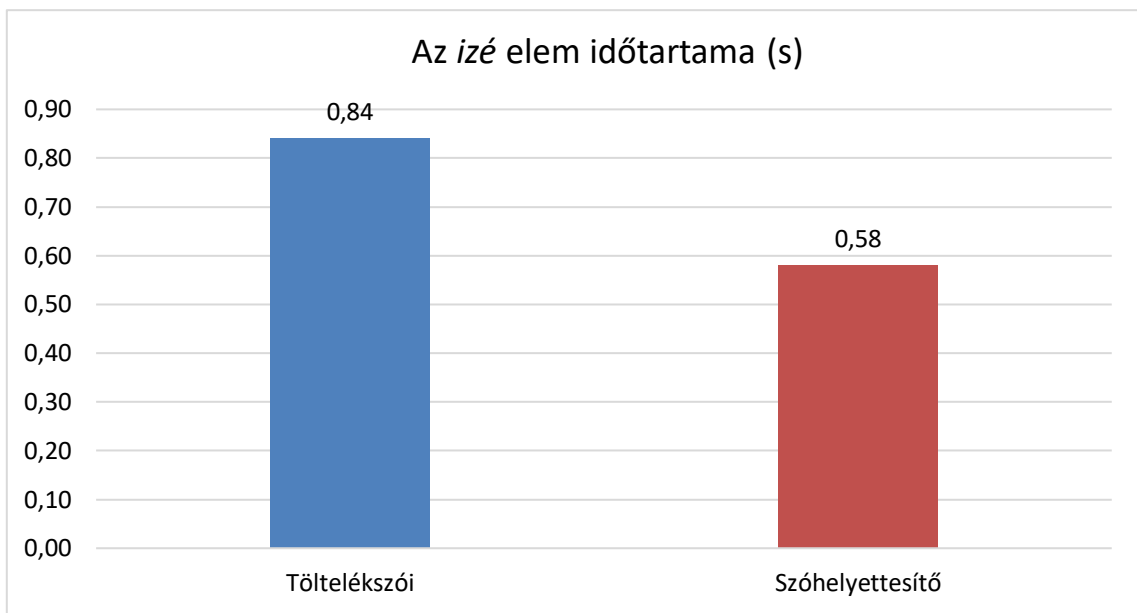
Összevettem a szóhelyettesítő funkció esetében az átlag- és szórásértékeket a szünet megléte (előtte, utána), illetve szünet nemléte esetében is. Az eredmények alapján elmondható, hogy a jelölő előtt lévő szünet esetében volt a leghosszabb időtartamú a kimondott jelölő: $0,71\pm 0,369s$, majd az utána következő szünet esetében az érték: $0,58\pm 0,095s$, míg a szünet hiánya esetében: $0,54\pm 0,264s$ értéket kaptam. A 4.2.4.2-es alfejezetben a prozódiai vizsgálatok következtetéseit vázoló fel.

4.2.4.2. Következtetések az *izé* jelölő prozódiai vizsgálata kapcsán

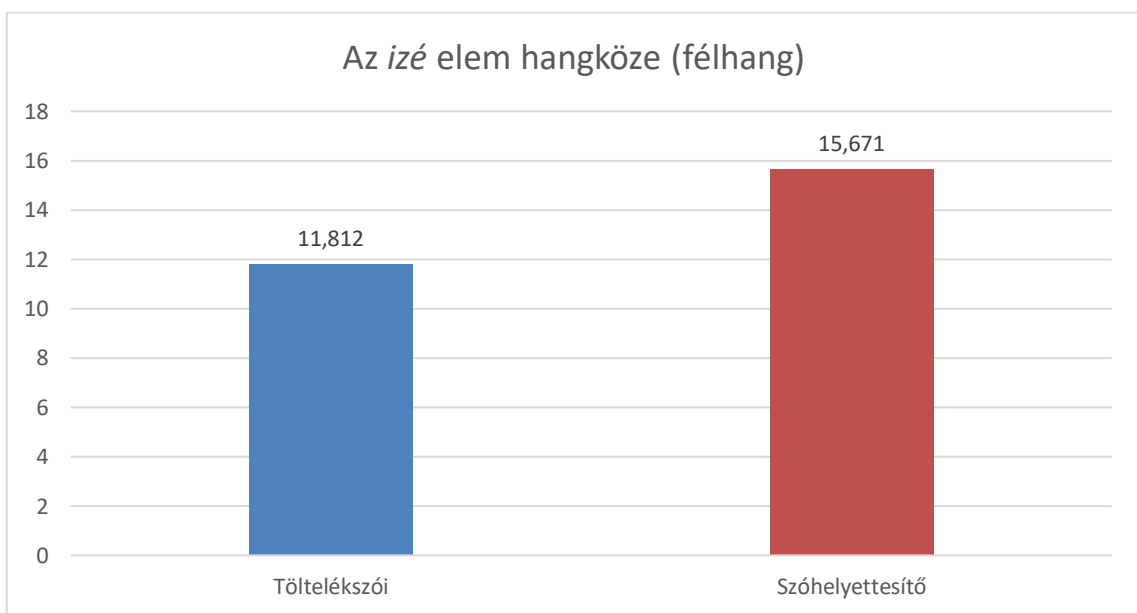
A töltelékszói és a szóhelyettesítői *izé* összehasonlításakor elmondható, hogy – habár statisztikai vizsgálatot a kevés töltelékszói elemszám miatt nem végeztem –, így is vannak olyan eredmények az átlag- és szórásérték tekintetében, melyek számottevő különbséget mutatnak. Ezek az időtartam, a szünet, az alapfrekvencia, az alapfrekvencia-maximum és a hangköz. A töltelékszói *izé* kapcsán látható, hogy az időtartam hosszabbnak bizonyult, melyet én is feltételeztem, hiszen ebben az esetben a cél az időnyerés. Voltak további olyan prozódiai jellemzők is, melyek segítettek a két funkció elkülönítésében. Az alapfrekvencia alacsonyabb, míg az alapfrekvencia-maximuma magasabb értéket mutatott a töltelékszói *izé* vizsgálatokor, ahogyan a hangköz is 3,8 félhanggal szűkebben valósult meg ebben a funkcióban. A következő diagramok foglalják össze ezeket az eredményeket:

17. ábra. Az *izé* elem töltelékszói és szóhelyettesítői funkciójának megoszlása az alapfrekvencia tekintetében.

18. ábra. Az *izé* elem töltelékszói és szóhelyettesítői funkciójának megoszlása az időtartam tekintetében.

19. ábra. Az *izé* elem töltelékszói és szóhelyettesítői funkciójának megoszlása a hangköz tekintetében.

Mindezek mellett mindkét szerepkör kapcsán megfigyeltem a szünetek meglétét, hiszen 58 alkalomból 24-szer fordult elő, vagyis 41%-ban. A szünetekkel kapcsolatos eredmények alátámasztották a hipotézisemet, vagyis a leghosszabb szünettípus a jelölő előtt lévő szünet volt, majd az utána következő szünet, végül pedig a szünet hiánya.

A szünetek mindkét funkció vizsgálatakor a jelölő előtt és után is megfigyelhetőek a fordulókonstruációs egységben. A pozíció kapcsán észrevehető, hogy a töltelékszói *izé*

fordulókonstrukciós egység belsejében vagy elején diskurzusjelölő-kollokációval (*mm, öö*) jelenik meg, míg a szóhelyettesítői csak a konstrukciós egység belsejében. A kontextus szempontja alapján mindkét funkció kérdés-válasz szekvenciapár kapcsán jellemzően a válaszadáskor jelenik meg. A 4.2.5. alfejezetben a harmadik vizsgált jelölőnek, az *ugye*nek a felnőtt nyelvhasználók diskurzusaiban megjelenő szerepköreit, pozícióját ismeretem.

4.2.5. Az *ugye* elem vizsgálata a saját gyűjtésű korpuszaim és a MONYEK adatbázis felnőtt nyelvhasználóinak megnyilatkozásaiban

Saját gyűjtésű korpuszomban összesen 105 alkalommal szerepelt az *ugye*. Ebből 102 esetben az interjúztató használta, míg mindössze 3 alkalommal óvodás. Két nagycsoportos és egy kiscsoportos óvodás nyelvhasználatában jelent meg az elem. Ebből kétszer utókérdésként használták, funkcióját tekintve megerősítést vártak a gyerekek az interjúztatótól. Például:

(13) Gy: *Itt kezdjük? (.) A (.)*

F: *Ahol szeretnéd, ott kezded.*

Gy: *öö A béka. (.) A béka be akarta húzni, a gólya meg (.) meg akarja enni, (.) és (.) ez a legvége, **ugye**?*

F: *Amelyiket szeretnéd. Te vál/ Te magad válogatod össze. Te találsz most ki ezt a mesét.*

(14) F: *Mutatom is a mesét, arra kérlek, hogy figyelj arra a mesére, amit látsz. (...)*

Gy: *békát, meg teknőst, **ugye**? (mese közben)*

F: *Mhm.*

Egy esetben pedig megnyilatkozás belsejében, evidenciajelölői funkcióban jelent meg a korpuszban. Erre a példa a következő:

(15) F: *Mhm. Na jól van akkor.*

Gy: *És szoktunk vele játszani fogócskát, még lassabban szoktam futni, mert **ugye** még nagyon kicsi.*

F: *Mhm. Na jól van. Mutatom a következő mesét, erre is figyelj ilyen ügyesen. (..) Na mi történt?*

Az elem pozícióját tekintve összesen 19 esetben fordulókezdeként (18%), 20 alkalommal forduló belsejében (19%), míg 66-szor (63%) záró pozícióban található meg. Az interjúztató több mint 100 esetben alkalmazta az *ugye* jelölőt. Nyelvhasználatára a kérdésekben való használat jellemző. Ilyenkor mondatkezdő helyzetben pl. F: **UGYE** *neked is van ilyened otthon? (babára mutatva)* Gy: *Igen.* vagy utókérdésekben alkalmazza az *ugye* elemet, amikor az óvodás megakad mondanivalója megformálásában, és mintegy mankóként nyújtja az

óvodásnak, aki olyan pozitív választ ad, ami megnyugtatót vagy megerősítést ad a beszélő kérdésére. Ilyenkor gyakori válasz volt, hogy gyermekek nyelvi megnyilatkozás helyett nem verbális jelet használtak, vagyis bólintottak. Például:

(16) F: *és mit csináltak?*

Gy: *hááát (.) nem tudom.*

F: *MOST mondjuk mondókát tanultok, **ugye?***

Gy: *bólint.*

Gy: *Az óvodába? mm(.) (.) nem is nagyon emlékszek*

F: *HÁT most például mondókáztatok, **ugye?***

Gy: *igen.*

A kommunikáció így gördülékenyebbé válik a két partner között, előidézve, hogy szívesen jön legközelebb is adatrögzítésre az óvadás.

20 esetben volt jellemző megnyilatkozás belsejében, főként evidenciajelölőként (18 esetben) az *ugye* (17. példa), de előfordult egy esetben újrafogalmazó funkcióban is (18. példa).

(17) F: *MIÉRT megy el? Miért nem marad itt a téli időszakra? Miért költözik el? (.)*

Gy: *(.) Nem tudom.*

F: *Mert hideg van **ugye** télen itt, (.) és nem akar itt maradni ebbe a hidegbe.*

Gy: *(.) Meg a fecskék is.*

(18) F: *Hát ők nagyon ügyesek, (.) **ugye** a cicák, nem olyanok, mint a kutyasok.*

Gy: *HÁT most már lehet egérragacsokat tenni a telepen.*

Ahogy látható, bizonyos szerepkörök (evidenciajelölés, megnyugtatót, megerősítés) megfigyelhetők az ilyen típusú adatrögzítés során. Ennek oka, hogy az interjúkészítő célja az volt, hogy a gyermekek minél hosszabb koherens szöveget produkáljanak egy-egy történet vagy mese megnézése után. A gördülékeny kommunikációhoz pedig kellett a pozitív visszajelzés.

A MONYEK adatbázisban 269-szer fordult elő az *ugye* elem. 254-szer az interjúztatók használták, míg 15 alkalommal jelent meg az óvodások nyelvhasználatában, összesen 6 különböző kiskorú esetében. Az egyik kislánynál 6-szor is felbukkant ez a jelölő a beszélgetés során. Neki taktikájává vált a mese visszamondása közben a kérdésben szereplő *ugye* használata, mivel folyamatosan megnyugtatót, illetve megerősítést várt az interjúztatótól. Például:

(19)*CH1: *az az meg &ellep [//] a bagoly ellepült [: elrepült].*

*CH1: *ő meg beütötte a fejét.*

*CH1: *ugye?*

*FW1: *mhm.* (MNY)

Pozícióját tekintve 13 alkalommal, vagyis közel 5%-ban fordulókonstruációs egység elején, például:

(20) *FW1: *és mi a cél?*

*FW1: *ki nyer?*

*CH1: *aki belúgja [: berúgja] a kapuba.*

*CH1: *ugye, hogy &ez ezt nem szabad csinálni [: csinálni]?*

*FW1: *mit?*

*CH1: *amit mondtam.* (MNY)

A pozíció kapcsán elmondható, hogy 95%-ban a végén jelenik meg az elem.

(21) *FW2: *javíthatatlanok ezek a fiúk.*

*FW2: *ugye?*

*CH1: *javíthatatlanok.* (MNY)

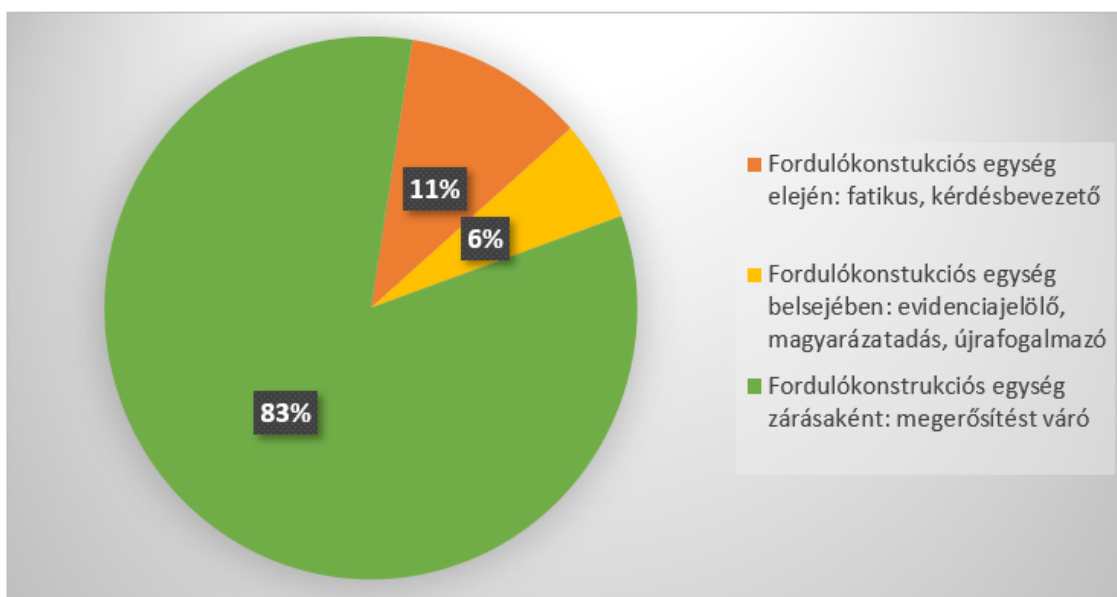
Funkcióját tekintve főként megerősítést váró kérdésekben jellemző, illetve evidenciajelölőként. Jellemző volt még a fatikus funkcióban megjelenő *ugye* is, hiszen az interjúztató célja a beszédpartnerek közötti kapcsolattartás:

(22) *FW1: *nagyon-nagyon ügyes vagy.*

*FW1: *ugye, milyen jól ment neked a mesélés?*

*FW1: *szuper.*

Összegezve a két korpuszban található adatokat, a felnőtt nyelvhasználók összesen 356 alkalommal használták a jelölőt. Ebből fordulókonstruációs egység elején 41-szer, vagyis 11%-ban, belsejében 20-szor, 6%-ban, míg záró helyzetben 295 alkalommal volt megfigyelhető, vagyis összesen 83%-ban. A hozzájuk tartozó funkciókat a következő ábra szemlélteti.

20. ábra. Az *ugye* jelölő szerepköri és helyzetbeli megoszlásai az interjúztatók nyelvhasználatában.

A következő alfejezetben rátérek az *ugye* elem prozódiai elemzésére.

4.2.6. Az *ugye* diskurzusjelölő prozódiai elemzése

A prozódiai vizsgálat során a korpuszokban megjelenő két leggyakoribb funkciónak, az evidencijelölőnek és a kérdésekben megjelenő megnyugtatót, megerősítést várónak az összehasonlítása valósul meg. Ezek a példák mind az interjúztatóktól valók, akik összesen 3-an voltak. Ez a jelölő volt az egyik leggyakoribb elem a megnyilatkozásaikban. Feltételeztem, hogy az *ugye* időtartama tekintetében az evidencijelölő funkcióban szereplőt rövidebb időtartammal ejtik, mint a kérdésben megnyugtatót várót. Továbbá hogy az *ugyét* megelőző vagy követő szünet, az alapfrekvencia minimuma és maximuma, illetve a hangköz támogatják a két leggyakrabban megjelenő funkciónak az elkülönítését. Feltételeztem tehát, hogy a hangköz tekintetében monotonabban ejtik az evidencijelölő funkcióban lévő *ugyék*at, mint a megnyugtatót várókat.

A funkciók elkülönítésekor a szöveggörnyezet elemzése, illetve a hangsúly (Molnár 2019: 50) is segítségemre volt. Az evidencijelölő szerepkörre összesen 20 adat volt, míg a megnyugtatót váróra ennek többszöröse. A megnyugtatót váró funkcióban szereplő *ugyéből* összesen 70 elemet jellemeztem prozódiai jegyekkel, melyeknek a korpuszokban való megoszlása 35–35. A vizsgált prozódiai jegyek: a fordulókonstrukciós egységben megjelenő szünet (jelölő előtt-után), a jelölő időtartama, az alapfrekvencia minimuma és maximuma, illetve a hangköz.

A felvételekre – ahogyan már korábban említettem (3.3.) – jellemző, hogy nem stúdiókörülmények között készültek, így most csak a kevésbé zajosak kerültek bele az elemzésbe. Továbbá azokat az adatokat is kiszűrtem, amikor az interjúztató és az adatközlő egy időben szólalt meg. Ez az utókérdésben előforduló *ugye* esetében nagy számban jellemző volt. Ezeket az eredményeim értékelése során figyelembe kell venni. A diskurzusjelölőket ismét az Audacity programmal nyertem ki a felvételekből. Minden esetben a Praat 6.2.14 szoftver segítségével mértem ki az elemeket, a szegmentális határokat figyelembe véve, így a spektrogram segítségével kijelöltem az /u/ elejétől az /e/ végéig tartó szakaszokat. A következő alfejezetben a prozódiai vizsgálatok után kapott eredményeket mutatom be.

4.2.6.1.   **Eredmények az *ugye* jelölő prozódijával kapcsolatban**

Az *ugye* korpuszaimban megjelenő két leggyakoribb funkciójára lebontva érdekes adatokat kapunk. Az evidencijelölő funkcióban 20, kérdőben 70 prozódiai értékkel ellátott elemet vizsgáltam meg. Az átlagok és a szórás műveletei során kapott eredményeket mutatja be a 6. táblázat. Az adatok alapján elmondható, hogy a kérdésekben megnyugtató funkcióban használt *ugyét* 1,8 másodperccel hosszabb időtartammal ejtették az interjúztatók, mint az evidencijelölő funkcióban lévőt. Emellett az *ugye* alapfrekvencia minimuma a két szerepkör esetében közel azonos, míg az alapfrekvencia maximuma és átlaga alacsonyabb az evidencialitást jelölő *ugye* esetében. Az *ugyét* követő szünetekkel kapcsolatban elmondható, hogy az evidencijelölő szerepkörnél 20 esetből egyszer fordult elő (5%-ban) a fordulókonstruktions egységben egy 0,47 s időtartamú néma szünet, míg a kérdőszói használatkor a 70 példából 5-ször volt adatolható (7%-ban) néma szünet, átlagos időtartama: 0,22 s. A hangköz tekintetében a szórás- és átlagértékek alapján megfigyelhető, hogy a kérdésekben használt *ugyék* 4,356 félhanggal nagyobb hangközzel valósultak meg, mint evidencijelölő társaik.

	Evidencialitást jelölő	Kérdő használat
<i>ugye</i> időtartama (s)	0,16±0,041	1,96±0,65
<i>ugye</i> f₀-min. (Hz)	177,913±65,825	178,020±75,726
<i>ugye</i> f₀-max. (Hz)	280,378±154,573	375,741±263,111
<i>ugye</i> f₀ átlaga (Hz)	229,146±88,670	276,880±142,836
<i>ugye</i> hangköz (félhang)	7,085±8,783	11,441±9,833

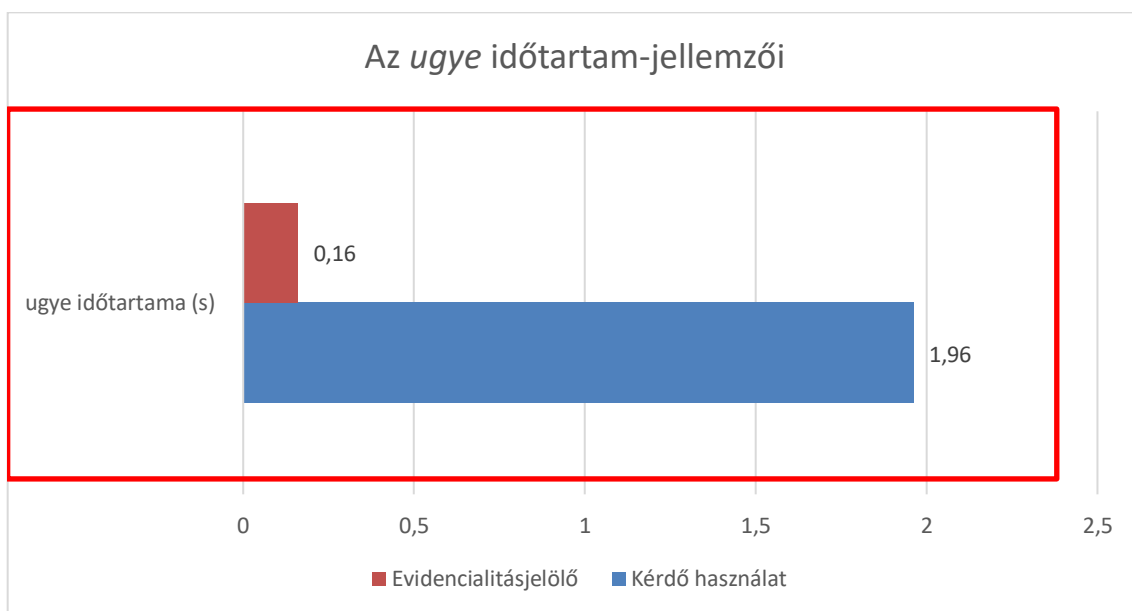
6. táblázat. Az evidencijelölő és a megerősítést váró *ugye* szerepkörök jellemző átlag- és szórásértékei.

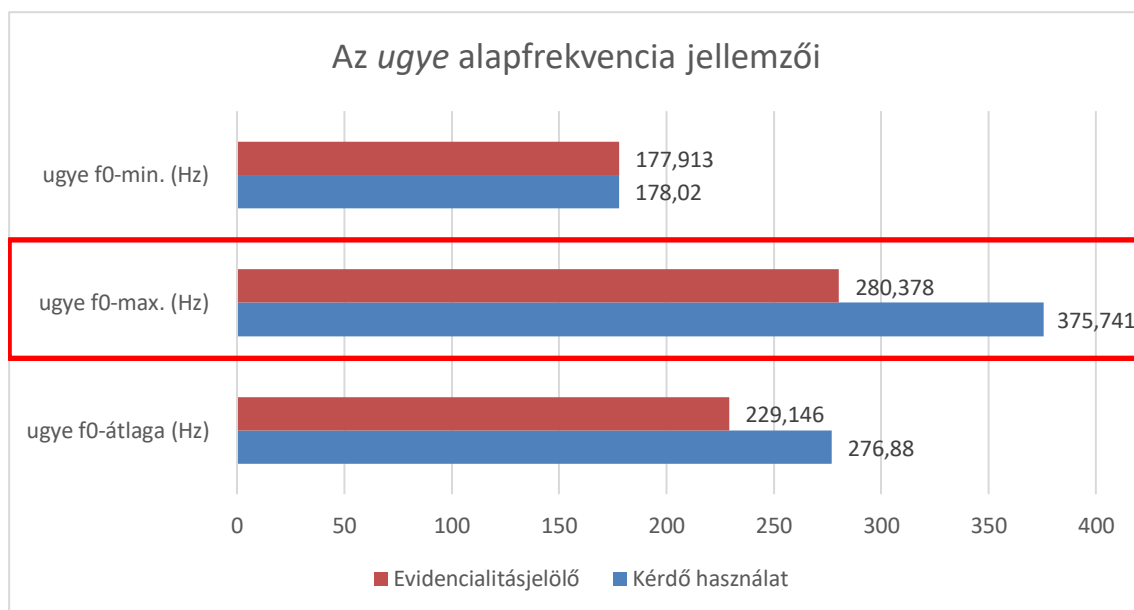
A két funkciót nemcsak átlag és szórás tekintetében vizsgáltam meg, hanem a Mann-Whitney tesztet is elvégeztem az adatokon. Ez alapján szignifikáns különbség van a két funkció között az *ugye* időtartamának tekintetében ($U = 45,5$, $Z = -6,31$, $p = 0,001$). Továbbá a teszt szignifikáns különbséget mutatott még az *ugye* alapfrekvencia maximuma esetében is ($U = 464$, $Z = -2,29$, $p = 0,022$), ahogyan a két funkció között az *ugye* hangközének tekintetében is ugyanez figyelhető meg ($U = 455$, $Z = -2,378$, $p = 0,017$). Azonban nem volt adatolható a két funkció között az *ugye* alapfrekvencia minimuma tekintetében ($U = 692$, $Z = -0,78$, $p > 0,05$) szignifikáns különbség. A 4.2.6.2-es alfejezet az eredményekből levont következtetéseket tartalmazza.

4.2.6.2. Következtetések az *ugye* jelölő prozódiai vizsgálata kapcsán

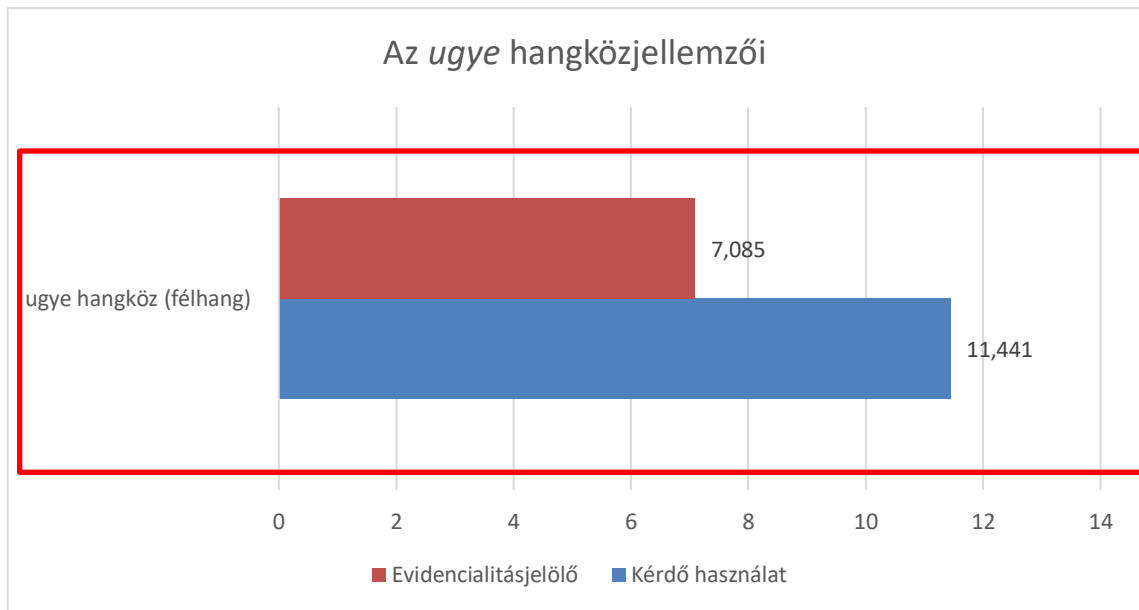
Az *ugye* két funkciójának, az evidenciajelölőnek és a kérdő mondatokban megjelenő megerősítést várónak a prozódiai összehasonlítása során bizonyos jellemzők szignifikáns eltérést mutattak. Az időtartam esetében a hipotézisem beigazolódott, hiszen az evidenciajelölő funkcióban lévő *ugye* rövidebb időtartamú volt. Továbbá ahogyan feltételeztem, vannak olyan prozódiai tulajdonságok, amelyek szignifikáns különbséget mutatnak a két funkció elválasztása tekintetében: az alapfrekvencia maximumában is eltérés mutatkozott, hiszen az evidenciajelölő alacsonyabban volt adatolható a megerősítést váró funkcióhoz képest. A hangköz esetében is szignifikáns volt az eltérés, hiszen az evidenciajelölő *ugyét* 4 félhanggal szűkebb hangközzel ejtik az interjúztatók, vagyis monotonabban ejtik az ilyen típusú *ugyékat*. Az elért eredményeket a következő, (21–23.) ábrák szemléltetik, melyeken pirossal bekeretezve jelöltem a szignifikáns eltéréseket is.

21. ábra. Az *ugye* jelölő megnyugtatót váró kérdőszói és evidenciajelölő funkciójának megoszlása az időtartam tekintetében.

22. ábra. Az *ugye* jelölő megnyugtatót váró kérdőszói és evidenciajelölő funkciójának megoszlása az alapfrekvencia tekintetében.

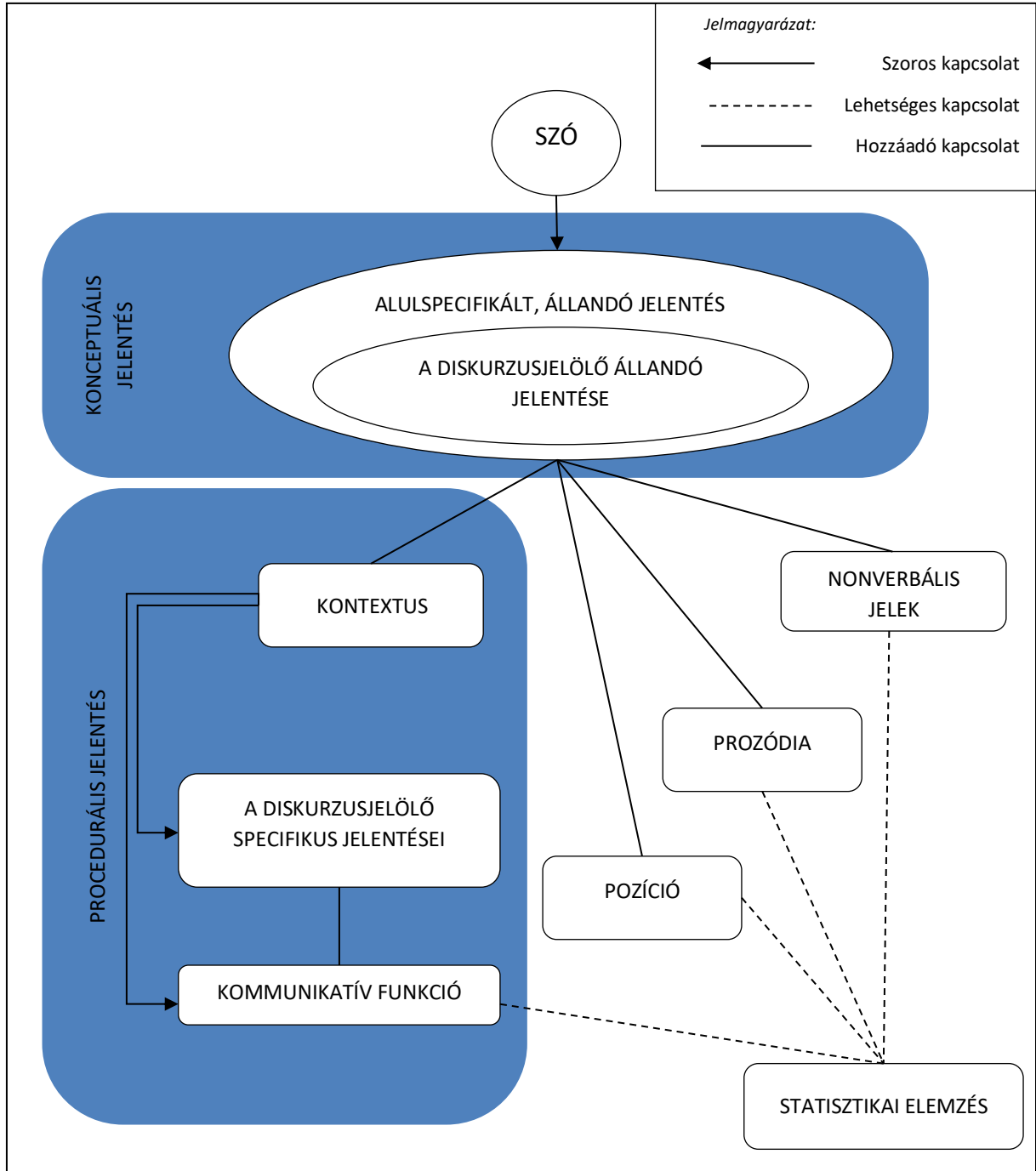

23. ábra. Az *ugye* jelölő megnyugtatót váró kérdőszói és evidencialitásjelölő funkciójának megoszlása a hangköz esetében.

A 4.3. alfejezetben az eddigi kutatás során kapott eredmények összegzéseként az elemeket a környezeti jegyeikkel együtt az NSM modellben mutatom be.

4.3. A gyermek és a felnőtt diskurzusokban megfigyelt jelölők funkcióinak és jelentéseinek összefoglaló elemzése a Natural Semantic Metalanguage modellben

4.3.1. A jelentésmodell ábrázolása és jellemzése²⁸

24. ábra. Egy diskurzusjelölő jelentésének felírása a kibővített NSM jelentésmodellben.

²⁸ Bibok Károly (2023) személyes konzultáció keretén belül segített az ábra elemeinek felírásában.

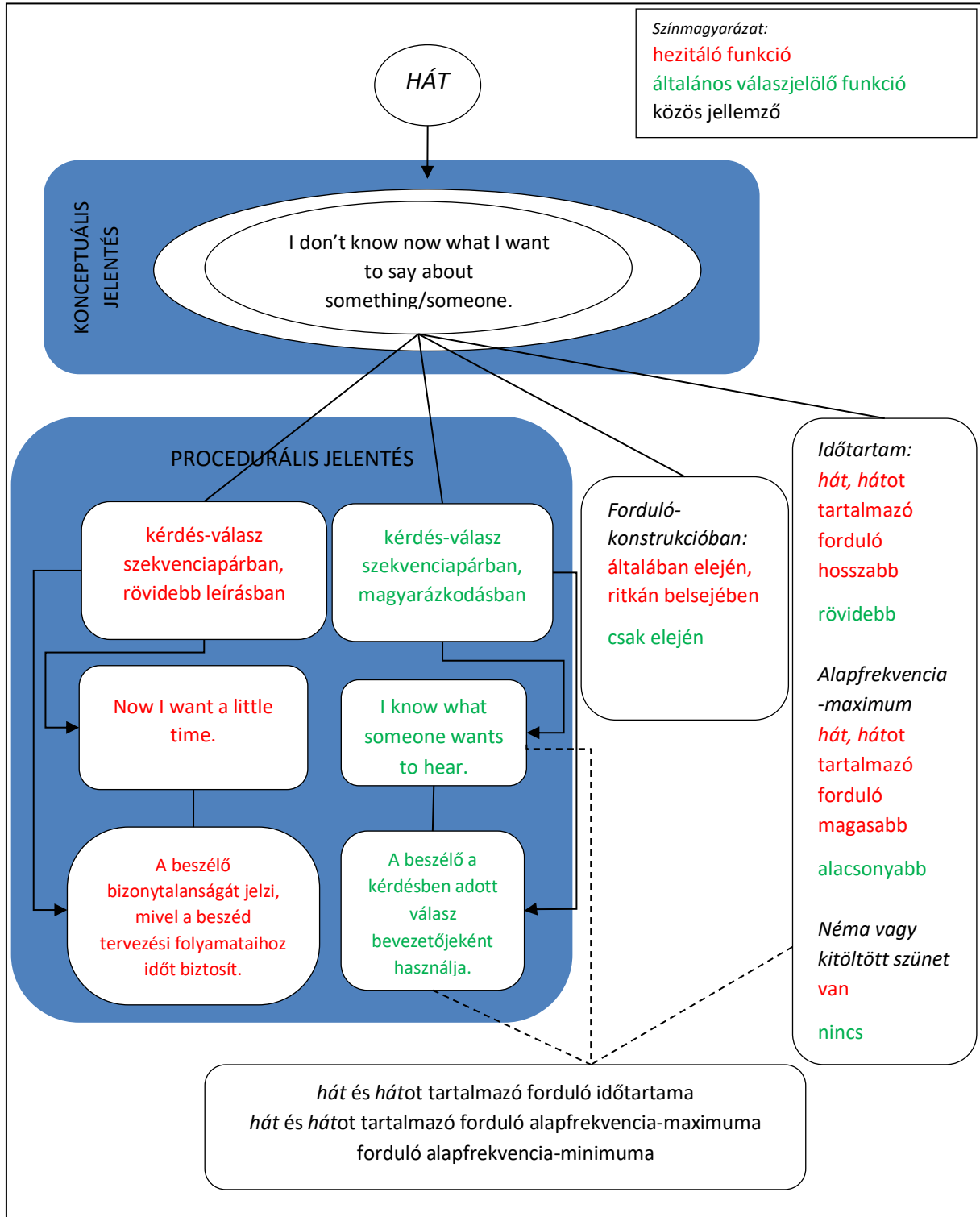
Az NSM modell alapvető elgondolása az állandó szemantikai jelentésnek szemantikai primitívumok és/vagy szemantikai molekulák segítségével való felírása. Ez a felírás egy diskurzusjelölő esetében az ábra diskurzusjelölő állandó jelentése pontja alatt teljesül. Ehhez kapcsolódnak további hozzáadott elemek, mint a kontextus, a pozíció, a prozódia és a nonverbális jelek. Ezeket a pontokat feltölthetjük olyan információkkal, amelyek egy-egy jelölőre jellemzőek. A kontextus esetében konkrét szituációkat tudunk leírni, pl. magyarázkodáshoz kapcsolódik-e a jelölő megjelenése. A kontextushoz kapcsolódik a jelölők kommunikatív funkciója is, melyeket a diskurzusjelölő specifikus jelentéseivel, vagyis az adott kontextusban megjelenő szerepkörével kapcsolhatunk össze. A pozíciónál forduló vagy fordulókonstrukciós egységen belüli helyzetét adhatjuk meg: elején, belsejében vagy végén értékekkel. A prozódia vizsgálatakor olyan jellemzőket vehetünk alapul, mint az alaphangfrekvencia, az időtartam, a hangköz vagy akár a jelölő környezetében lévő szünetek megléte vagy hiánya. A nonverbális jelek esetében, ha a korpuszunk multimodális, akkor megfigyelhetjük a jelölőkhöz kapcsolódó nyelven kívüli jeleket, pl. fejbökés, bólintás. Ha számszerűsített, kellő mennyiségű adattal rendelkezünk, akkor összehasonlító statisztikai vizsgálatokat tudunk végezni a jelölők tulajdonságaihoz kapcsolódóan. Az én kutatásomban a prozódia biztosított elég adatot egy ilyen típusú elemzéshez. A modellben felírt tulajdonságok együttesen alkotják meg a formális sémát, amellyel felírhatóvá válik egy diskurzusjelölő komplex jellemzése.

Kiemelném még a jelentésmodellből a konceptuális és procedurális jelentéseket. A disszertációm elméleti megközelítésében (2.1.) a fogalmakat már tisztáztam, viszont azt érdemes kiemelni, hogy konceptuális jelentésű elemekből épít fel a modell egy procedurális jelentésű elemet, hiszen az állandó jelentés megadásakor fogalmi jelentéssel rendelkező elemeket használunk fel arra, hogy megadjuk a kontextusban létrejövő procedurális jelentésű diskurzusjelölő értelmét.

A jelmagyarázat tartalmaz bizonyos viszonyokat. Ezek a szoros, a lehetséges és a hozzáadó kapcsolat. A szoros kapcsolat alatt azt értem, amikor az ábra elemei egymással szorosan összefüggenek, egymás nélkül nem léteznek, pl. a kontextusban jelennek meg a diskurzusjelölő specifikus jelentései, illetve a hozzájuk kapcsolódó funkciók. A lehetséges kapcsolat esetében nem feltétlenül jön létre a viszony az elemek között. A statisztikai elemzés a disszertációmban csak a számszerűsített adatokkal rendelkező jellemzőknél volt elvégezhető, a többi esetében is megvalósulhat, ha kellő mennyiségű adat áll rendelkezésre. A hozzáadó kapcsolat pedig egy additív viszonyt jelöl, hiszen a jelentésekhez az egyéb jellemzők hozzáadódnak ebben az elméleti keretben. A 4.3.2-es alfejezetben a gyermeknyelvben

megjelenő *hát* elem NSM jelentésmodellbeli ábrázolása és ennek részletes bemutatása valósul meg.

4.3.2. A *hát* NSM modellben való felírása a gyermeknyelvi korpuszok alapján

25. ábra. A *hát* jelölő jelentésének jelentésmodellben való felírása a kibővített NSM modell felhasználásával.

Az eddigiekben elemzett *hát* diskurzusjelölő a következő jellemzőkkel bír:

Funkció	Prozódia	Pozíció	Kontextus ²⁹
hezitáló	<ul style="list-style-type: none"> • a <i>hát</i> és a <i>hátot</i> tartalmazó forduló hosszabb időtartama • <i>hát</i> és az <i>öt</i> tartalmazó fordulójának alapfrekvencia-maximuma magasabb • általában kitöltött vagy néma szünet követi 	<ul style="list-style-type: none"> • általában forduló-konstrukciós egység elején • ritkán a belsejében 	<ul style="list-style-type: none"> • kérdés-válasz szekvenciapárban • rövidebb leírásban
általános válaszelölő	<ul style="list-style-type: none"> • rövidebb időtartam a <i>hát</i> és a <i>hátot</i> tartalmazó forduló esetében is • nem jellemző a kitöltött vagy néma szünet utána 	<ul style="list-style-type: none"> • csak forduló-konstrukciós egység elején 	<ul style="list-style-type: none"> • kérdés-válasz szekvenciapárban • magyarázkodásban

A Natural Semantic Metalanguage elméleten belül a szó jelentése egy komponensekből összeálló halmazként adható meg. A meghatározásban megjelenő komponensek alkotják a magjelentést, tehát a szemantikai állandót, vagyis azokat a jelentéselemeket, amik minden kontextusban megjelennek. A kontextusban pedig megfigyelhetőek az elemek specifikus jelentései (jele: [ ]). A pragmatika és a szemantika elkülönítése a keretben fontos, mivel bármely jelentéselem, ami az előfordulás környezetéhez kapcsolható, pragmatikainak tekinthető.

Kommunikatív funkcióját tekintve a hezitáló *hát* kapcsán elmondható, hogy: „kitöltött szünetként” (Horváth 2014: 25) a „beszélő bizonytalanságát jelzi” (i. m. 28), ugyanis időt biztosít a beszéd tervezési folyamataihoz. A kontextust figyelembe véve látható, hogy kérdés-válasz szekvenciapárban vagy rövidebb leírásokban jellemző.

A *hát* hezitáló, beszédkereső funkciója az elem egyik alapfunkciójának számít. Állandó szemantikai jelentéséhez, vagyis a bizonytalanság kifejezéséhez közvetlenül kapcsolódik.

²⁹ A kontextus kérdése függ a felhasznált módszerből adódó szövegtípustól. Mivel nálam a kérdés-válasz párbeszéddek domináltak, és koherens, hosszabb terjedelmű szöveg viszonylag kevés volt, így a kapott eredmény tükrözi a kutatásomban megtalálható szövegtípus jellegzetességeit.

A gyermeknyelvi korpuszomat figyelembe véve elmondható a pozíciójáról, hogy a hezitáló funkciójú *hát* szinte minden esetben a fordulókonstruációs egység elején volt megfigyelhető, pl. F: *És mit csinált utána a tündér?* Gy: **háát** (0.2) *táncolt*.

Továbbá a korábban bemutatott prozódiai jegyek alapján a jelölő hezitáló funkciójának az időtartama hosszabb volt minden korcsoport és mindkét nem esetében is. Emellett az alapfrekvencia-maximuma is magasabb volt, illetve ezt a funkciót kitöltött vagy néma szünetek kísérték.

A *hát* jelölő másik alapfunkciója az általános válaszjelölő. Kontextus tekintetében szinte minden esetben egy kérdés-válasz párszekvenciában fordul elő, ritkán magyarázkodásban. Kommunikatív funkciója szerint a kérdésre adott válasz bevezetésére szolgál. Pozícióját tekintve minden helyzetben fordulókonstruációs egység elején található meg az elem. A prozódiai jegyeket figyelembe véve elmondható, hogy az óvodások sokkal rövidebben ejtették ezt a típusú elemet, hiszen itt nem az időhúzás, gondolatkeresés volt a céljuk, pl. F: *Mhm. Ti mit szoktatok otthon játszani?* Gy: **Hát** *apával állandóan birkózunk, meg aztán van egy puskám.* Továbbá alapfrekvencia-maximumuk alacsonyabb volt, ahogyan – megfigyelésem szerint – szünet sem követte a jelölőt. A prozódiai jellemzők statisztikai vizsgálatának eredményei szerint vannak bizonyos nominális változók (nem, korcsoport, helyszín), melyek a két funkció tekintetében szignifikáns eltérést mutattak. A *hát* időtartama az, amelyik a nominális változóknál szignifikáns eltérést mutat. A *hátot* tartalmazó forduló esetében nominális változóknál a belföldi, a nagycsoportos és középsős korosztálynál, illetve a lányoknál figyelhető meg szignifikáns különbség a hezitáló és az általános válaszjelölő szerepkörű *hátok* között. A belföldi óvodások és a nagycsoportos korosztály esetében a *hát* használataiban szignifikáns különbség volt még a *hátot* tartalmazó forduló és a *hát* alapfrekvencia-maximumában. A lányoknál a *hátot* tartalmazó forduló és a *hát* alapfrekvencia-maximumában, illetve a *hátot* tartalmazó forduló alapfrekvencia-minimumában is szignifikáns eltérés mutatkozott a két funkció között.

A Natural Semantic Metalanguage modell alapján a *hát* két szerepkörének modellbeli felírása a következő³⁰:

I don't know now what I want to say about something/someone.'Én nem tudom most, hogy mit is akarok mondani erről/róla.' - magjelentés³¹

³⁰ A keret magyar nyelvre nincsen kidolgozva, így az angol készletet használom, megadva a magyar nyelvű fordítást.

³¹ A magjelentéshez kapcsolódóan kérdőívet készítettem (Kondacs 2017b), melynek célja, hogy az első, saját gyűjtésű korpuszomban található két leggyakoribb *hát* funkcióból (beszédtervezői, vagyis bizonytalanságot

Hezitáló *hát*:

[Now I want a little time.] 'Most egy kis időt akarok.' – specifikus jelentés

Általános válaszjelölő *hát*:

[I know what someone wants to hear.] 'Tudom, hogy mit akar hallani valaki.' – specifikus jelentés

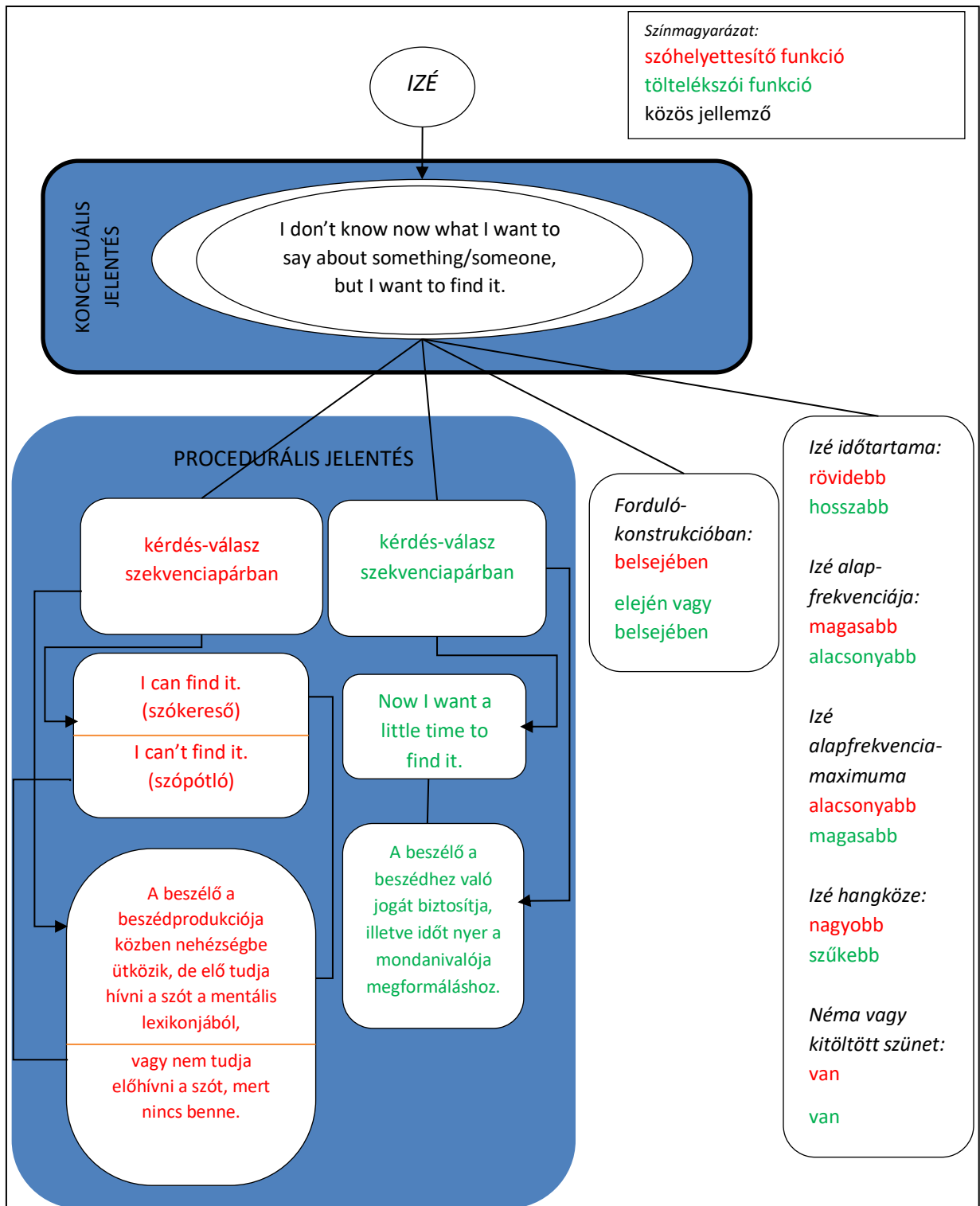
Minden kontextuson keresztül, közös jelentéselemnek tehát a bizonytalanság kifejezését tekintem. Ezt az előzménykutatások (Schirm 2007, 2011b), illetve a 31-es lábjegyzetben említett kérdőívvezésem is alátámasztja. A specifikus jelentéseket a pragmatikai tulajdonságok jellemzői (pl. kontextus, kommunikatív funkció) adják meg. A 4.3.3. alfejezetben a disszertációm másik jelölőjének, az *izének* az NSM jelentésmo­dellbeli felírását végzem el.

---

kifejező és válaszjelölő) kiindulva bizonyítsam az elem magjelentésének tartott bizonytalanság, hezitálás, időnyerés szerepkörét nyelvhasználók bevonásával. Ennek módszerére a kérdőíves felmérést választottam, melyet 33 egyetemistával végeztem el. Az egyetemisták leírva látták a kérdőívet, és a kérdőívben nyílt típusú kérdésfeltevéssel (Vargha 2000: 21) dolgoztam. Az eredmény jelzésértékű, ám a teljes népességre vonatkozóan nem reprezentatív. A *hátot* mind megakadásjelenségként, mind bizonytalanság kifejezőjeként, mind nyomatékosítóként igen nagy arányban azonosították az anyanyelvi beszélők. A *hát* magjelentésének tartott bizonytalanság, hezitálás kifejezését minden példa esetén felírták. A magjelentés a leggyakoribb és legtipikusabb használat, amit a kérdőívben kapott eredmény is bizonyított.

4.3.3.

Az *izé* NSM modellben való felírása a gyermeknyelvi korpuszok alapján

26. ábra. Az *izé* jelölő jelentésének jelentésmodellben való felírása a kibővített NSM modell felhasználásával.

Az eddigiekben elemzett *izé* diskurzusjelölő a következő jellemzőkkel rendelkezik:

Funkció	Prozódia	Pozíció	Kontextus
szóhelyettesítő	<ul style="list-style-type: none"> • rövidebb időtartam • magasabb alapfrekvencia • alacsonyabb alapfrekvencia-maximum • nagyobb hangköz • szünetek (jelölő előtt és után is a fordulókonstruktív egységben) 	<ul style="list-style-type: none"> • fordulókonstruktív egység belsejében 	<ul style="list-style-type: none"> • kérdés-válasz szekvenciapárban
töltelékszói	<ul style="list-style-type: none"> • hosszabb időtartam • alacsonyabb alapfrekvencia • magasabb alapfrekvencia-maximum • szűkebb hangköz • szünetek (jelölő előtt és után is a fordulókonstruktív egységben) 	<ul style="list-style-type: none"> • fordulókonstruktív egység belsejében • fordulókonstruktív egység elején diskurzusjelölő-kollokációval (<i>mm, öö</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> • kérdés-válasz szekvenciapárban

A szóhelyettesítő *izé* kontextusát tekintve kérdés-válasz szekvenciapárban fordult elő. Kommunikatív funkciójáról elmondható, hogy a beszédprodukciónak nehézsége miatt jelenik meg, hiszen a lexikális hozzáférés során a beszélő a lexikonból a keresett szót vagy elő tudja hívni (szókereső *izé*), vagy nem, mivel nincs benne a szó mentális lexikonjában (szópótló *izé*). Pozíciójáról megfigyelhető, hogy fordulókonstruktív egység belsejében jelenik meg. Például: Gy: vagy melyik *izé* harapta le? (0.1) vagy Pumukli (.) vagy Csöpi. Prozódiai jellemzőit

figyelembe véve ez a funkció rövidebb időtartammal, magasabb alapfrekvenciával, de alacsonyabb alapfrekvencia-maximummal, nagyobb hangközzel, illetve kísérő szünetekkel jelenik meg.

A töltelékszó *izé* szintén a beszédprodukciónak nehézsége, hiszen kommunikatív funkciója szerint a beszélő a használatával a beszédhez való jogát biztosítja, amellett, hogy mondanivalója megformálásához is időt nyer. A kontextusban kérdés-válasz szekvenciapárban jellemző. Emellett pozícióját tekintve fordulónkonstrukciós egység belsejében vagy kollokációval elején fordul elő. Példaul: *CH1: *és akkor ész [: és] akkor ettek meg izé öö@fp hát.* *FW1: *igen?* Prozódiaja a szóhelyettesítő ellentéte, hiszen hosszabb időtartamú, alacsonyabb alapfrekvenciával, de magasabb alapfrekvencia-maximummal, szűkebb hangközzel jelenik meg. Szünetek ezt a funkciót is kísérik. Erre a két funkcióra statisztikai elemzés nem készült, szórás- és átlagérték számítás valósult meg.

Modellbeli felírása:

I don't know now what I want to say about something/someone, but I want to find it. 'Nem tudom most, hogy mit szeretnék mondani, de meg akarom találni.' - magjelentés³²

Töltelékszó *izé*:

[Now I want a little time to find it.] 'Most időt akarok nyerni arra, hogy megtaláljam a szót.' – specifikus jelentés

Szókereső *izé*:

[I can find it.] 'Meg tudtam találni a szót.' – specifikus – szókereső

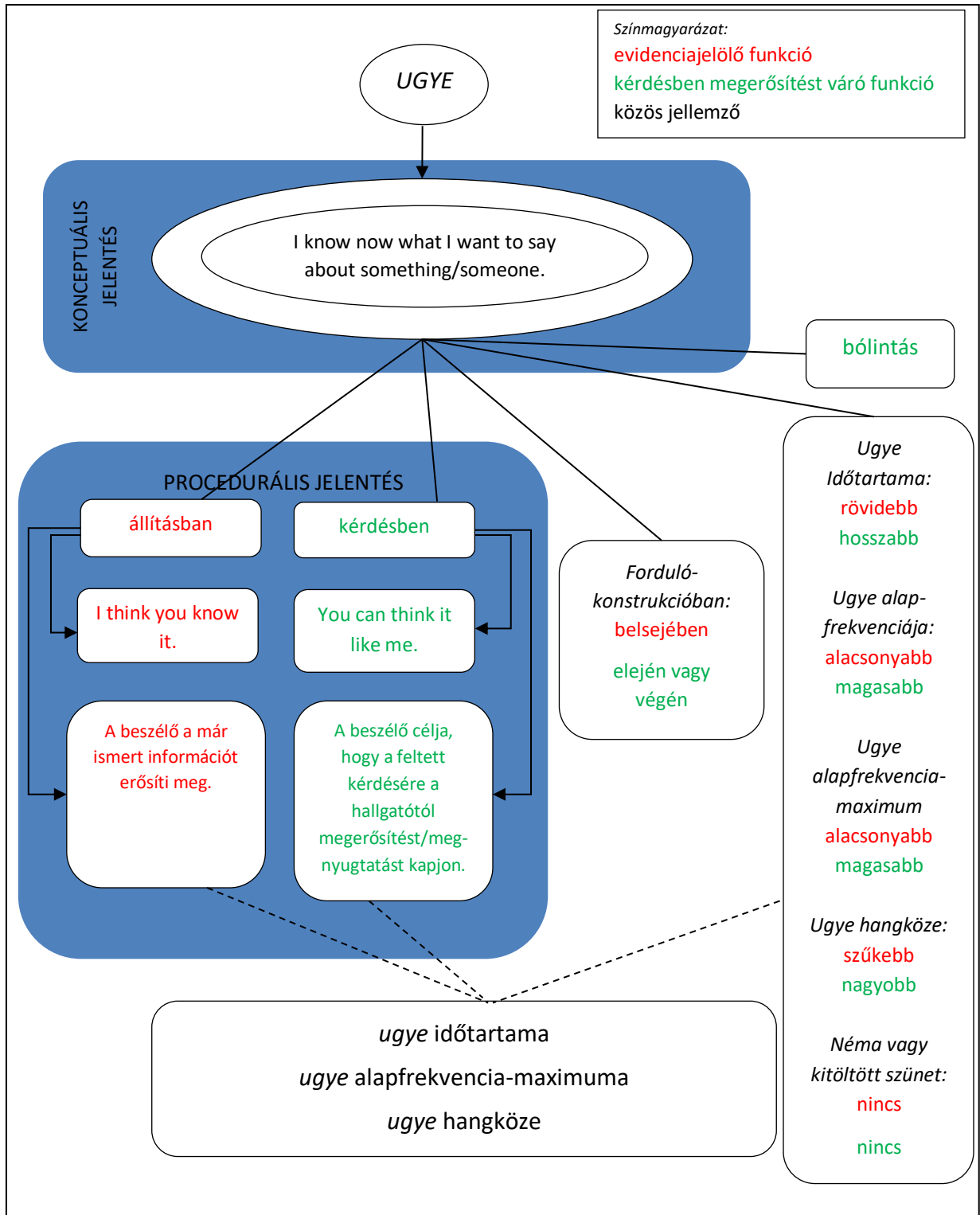
[I can't find it.] 'Nem tudtam megtalálni a szót.' – specifikus – szópótló

Az *izé* elem magjelentése a szóhelyettesítő funkcióhoz kapcsolódik. A jelölő komplex elemzése után a következő alfejezetben (4.3.3.) rátérek az *ugye* jelölő NSM modellbeli felírására és annak elemzésére.

---

³² Egy kérdőívet én is létrehoztam a magjelentés vizsgálatára, amelyben az *izé* diskurzusszervező elem különféle funkcióit (hezítáló, vagyis töltelékszó; szóhelyettesítő; azaz szókereső, szópótló; tabukerülő; beszélői attitűdön belül bizonytalanság, nyomatékosítás, fokozás) használtam fel. A kérdőív összesen 15 párbeszédet tartalmazott, a kitöltők hanganyaggal együtt figyeltek meg különböző párbeszédeteket. Az volt a felolvasáskor a célunk, hogy a különféle funkciókat kihangsúlyozzuk (pl. töltelékszó használat – hosszabb időtartam) a szakirodalom prozódiai megállapításai alapján (Dér–Markó 2017). Egy-egy funkció kapcsán legalább 3 példát használtam. Összesen 114 adatközlő töltötte ki a tesztet. Az eredményekből kirajzolódik, hogy a szóhelyettesítő funkció volt az egyetlen, amelyet a nyelvhasználók minden esetben lehetséges szerepkörnek tekintettek. Mivel ez az egyik leggyakoribb előfordulás, és a beszélők minden válaszban megadták ezt a funkciót, így ez tekinthető az állandó jelentésnek.

4.3.4. Az *ugye* NSM modellben való felírása a felnőtt korpusz alapján

27. ábra. Az *ugye* jelölő jelentésének jelentésmodellben való felírása a kibővített NSM modell felhasználásával.

A három alapszemponthoz (a prozódia, a környezet és a kontextus) mellett egy negyedikkel (nem verbális jelzés) végzem el a két leggyakoribb funkció összehasonlítását és NSM

modellben való felírását. Csak a kérdések esetében volt megfigyelhető a saját korpuszomban egy bizonyos fajta reagálási mód az adatközlő gyermekek részéről. Ez pedig a bólintás volt, amely a beleegyezés jelzéseként szolgált. Ez annyira egyértelmű jelzés, amihez nem kellett külön mérést végezni, így felvettem 4. szempontként.

Funkció	Prozódia	Pozíció	Kontextus	Nem verbális jel
evidenciajelölő	<ul style="list-style-type: none"> • nem jellemző szünet • időtartam rövidebb • alacsonyabb alaphékvencia • alaphékvencia -maximuma alacsonyabb • hangköz szűkebb 	<ul style="list-style-type: none"> • fordulókstruációs egység belsejében 	<ul style="list-style-type: none"> • állításban 	<ul style="list-style-type: none"> • nem jellemző
kérdésben megnyugtatóst, megerősítést váró	<ul style="list-style-type: none"> • nem jellemző szünet • időtartam hosszabb • magasabb alaphékvencia • alaphékvencia -maximuma magasabb • hangköz nagyobb 	<ul style="list-style-type: none"> • fordulókstruációs egység végén, utókérdésként • fordulókstruációs egység elején 	<ul style="list-style-type: none"> • kérdésben 	<ul style="list-style-type: none"> • bólintás (adatközlő részéről válasz-adáskor)

Kommunikatív funkciója szerint a diskurzusjelölőt tartalmazó megnyilatkozás tartalmának evidenciáját, vagyis az ismert információt erősíti meg. A korpuszbeli példák csoportosíthatók aszerint is, hogy miből és kinek a számára nyilvánvaló az evidencialitás.

Az interjúztató és az adatközlő számára is teljesen nyilvánvaló információt hordoz a következő példa:

(23) F: *Miért megy el? Miért nem marad itt a téli időszakra? Miért költözik el? (.)*

Gy: *Nem tudom.*

F: *Mert hideg van **ugye** télen itt, és nem akar itt maradni ebbe a hidegbe.*

Gy: *Meg a fecskék is.*

Az interjúztató az információ előzőekben történő elhangzására utal vissza az *ugye* használatával:

(24) F: *És a csigákat?*

Gy: *Azt is, csak nem lehet eltörni a házukat.*

F: *Igen, vigyázni kell **ugye** rájuk.*

Csak az interjúztató számára nyilvánvaló az *ugye* használatával jelzett információ, ezt a gyerek nem tudhatja. Például:

(25) F: *Jaj, mozog a fogad. (.) Jaj, hát akkor nemsokára ki fog esni. NA az ilyenkor szokott, **ugye** ilyenkor lesz kis tejfogad.*

Kontextusát figyelembe véve állításban fordul elő az elem. Pozícióját tekintve fordulókonstruációs egység belsejében jellemző. Prozódiajáról a következők írhatók fel: időtartama rövidebb, alapfrekvencia-maximuma és alapfrekvenciája alacsonyabb, illetve hangköze szűkebb.

Pozitív választ és/vagy megerősítést váró kérdő mondatokban szereplő *ugye* kommunikatív funkciója, hogy a beszélő kérdésére az adatközlő verbálisan egy beleegyező válasszal (*igen, ahan*) vagy nem verbálisan egy gesztussal (fejbólintással) válaszoljon. Kontextusát tekintve kérdésben jelenik meg. Pozícióját figyelembe véve fordulókonstruációs egység végén vagy elején jellemző. Prozódiaja az evidenciajelölő ellentéte, vagyis hosszabb időtartam, magasabb alapfrekvencia-maximum és alapfrekvencia, nagyobb hangköz. Statisztikai vizsgálat alapján elmondható, hogy az *ugye* időtartama, az alapfrekvencia-maximuma és a hangköze tekintetében figyelhetők meg szignifikáns eltérések a két funkció tekintetében.

Modellbeli felírása:

[I know now what I want to say about something/someone.] 'Tudom, hogy mit akarok mondani valamiről/valakiről.' – magjelentés

Evidenciajelölő *ugye*:

[I think you know it.] 'Azt gondolom, Te is pontosan tudod.' – specifikus jelentés

Pozitív választ váró és/vagy megnyugtató, megerősítő *ugye*:

[You can think it like me.] 'Te is azt gondolod erről, amit én.' – specifikus jelentés

Magjelentése a magyarázatadáshoz kapcsolódik (Abuczki 2015), specifikus jelentéseit a kontextusokban nyeri el a további funkciók használatával. Az 5. fejezetben az NSM modellhez közvetlenül nem kapcsolódó, viszont a prozódiai jellemzőkre elvégezhető számítógépes nyelvészeti vizsgálat bemutatása következik.

5. Kitekintés: az NSM modell prozódiai jellemzőire épülő számítógépes nyelvészeti vizsgálat bemutatása

A gépi tanítási kísérletek a nyelvészeti problémák megoldásakor merülnek fel. Ahogyan Üveges (2022: 619) kiemeli: „A felügyelt gépi tanulási módszerek, mint amilyen a Naive Bayes modell (NB), a Support Vector Machine (SVM) vagy éppen a Logistic Regression (LR) számos nyelvtudományi probléma esetében szolgáltatnak már hatékony megoldásokat”.

Ahhoz, hogy az NSM modellben elért eredmények tesztelhetőek legyenek, a számítógépes nyelvészet vizsgálati módszereinek alkalmazása felé fordultam. Az NSM modell egyik jellemzőjén, a jelölők prozódiai sajátosságain végeztem vizsgálatot.

Gépi tanulási algoritmusok alkalmazásakor megkerülhetetlen, hogy a jellemzőkészlet, amelyen az algoritmust betanítjuk, számszerű (numerikus) formában álljon a rendelkezésre, mivel az ilyen algoritmusok számokban kifejezett értékkel képesek csak dolgozni. A gyakorlatban azt az eljárást, amelynek során a természetes nyelvi adatokat numerikus reprezentáció formájára alakítjuk, a leggyakrabban vektorizálásnak nevezzük. Például olyan esetben, amikor a cél mondatok osztályozása a bennük található szentiment érték alapján (szentiment analízis), használhatunk szózsák-modellt (Zhang et al. 2010), vagy éppen szóbeágyazások segítségével előállítottakat (pl. Word2vec: Mikolov et al. 2013). A diskurzusjelölők prozódiai információiról (időtartam, alapfrekvencia, szünet) van konkrét, eleve számszerűsített formában rendelkezésre álló adat, így a gépi tanulási kísérlet ennek a jellemzőkészletnek a figyelembevételével készült.

Az eredmények kiértékelése kapcsán el kell mondanom, hogy a hasonló megoldások megbízható működéséhez általában több százas nagyságrendű tanítóadat szükséges, ez azonban valamelyest ellensúlyozható a tanító adatok minőségének javításával. Tekintettel arra, hogy a gépi tanulási kísérletben felhasznált hanganyagok előszűrt, egységes zajú adatok, ez magyarázhatja a viszonylag kevés tanítóadat ellenére elért jó predikciós eredményeket. A további jellemzők vizsgálatához nagyobb korpusz és még pontosabb adatmeghatározás szükséges. Mivel az *izé* esetében kevés adat áll rendelkezésre a két funkció kapcsán, így erre az elemre sem statisztikai vizsgálat, sem gépi tanítási kísérlet nem történt. Az 5.1-es alfejezetben a *hát* jelölő prozódiai jegyeinek felhasználásával kapott eredmények bemutatása valósul meg.

5.1. A *hát* prozódiai jegyeinek függvényében kapott eredmények a gépi tanítási kísérletek során

A vizsgálat kiindulópontja az az eredmény volt, melyet a *hát* diskurzusjelölő prozódiai vizsgálatokor megállapítottam. Eszerint a *hát* két leggyakoribb funkciója (az általános válaszelölő és a hezitáló) a 2,5–6,5 éves korosztály spontán beszédében csupán a prozódiai jellemzők felhasználásával elkülöníthető a *hát* diskurzusjelölőt tartalmazó forduló vizsgálata során. A prozódiai jellemzők közül az időtartam, a szünet és az alapfrekvencia (f_0) maximuma volt az, amely szignifikáns különbséget mutatott a két funkció összevetése során.

Az első kutatás eredményei után egy kibővített jellemzőkészlettel gépi tanítási kísérleteket végeztünk, hogy megvizsgáljuk az adott tulajdonságok szerepét a két csoport elkülönítésében. A következőkben ezek közül a kísérletek közül mutatok be számítógépes nyelvészek³³ segítségével ötöt.

A következő jellemzőket vettük figyelembe: időtartam, szünet (nincs, van: néma, van: kitöltött (*öö*), van: kitöltött (*mm*)), a diskurzusjelölő intenzitásának minimuma, a diskurzusjelölő intenzitásának maximuma, a forduló intenzitásának minimuma, a forduló intenzitásának maximuma, a diskurzusjelölő frekvenciájának minimuma, a diskurzusjelölő frekvenciájának maximuma, a forduló frekvenciájának minimuma, a forduló frekvenciájának maximuma, illetve a kor (3, 4, 5, 6).

A teljes mintánk 67 adatból állt, 38 hezitáló és 29 általános válaszelölő funkcióban előforduló *hát* adatait vizsgáltuk meg. A prozódiai jellemzőket a hanganyagokból a Praat 6.0.31

---

³³ A gépi tanítási kísérletek elvégzésében dr. Kovács Viktória és Üveges István doktorandusztársaim segítettek a munkámat.

szoftver segítségével nyertük ki, a tanítási kísérleteket pedig a Weka 3.8.1 szoftver (Bouckaert et al. 2010) segítségével végeztük el.

Minden egyes tanítás során a teljes minta 66%-a (44 adat) szolgáltatta a tanító adathalmazt és a maradék 34% (23 adat) a teszt adatokat. A teljes jellemzőkészletet felhasználva a C4.5³⁴ (Quinlan 1992) és az SVM³⁵ (Cortes–Vapnik 1995) algoritmussal is megvizsgáltuk az adatokat. A ZeroR, azaz a többségi címkézés mutatja a kiindulási értékeket. Az eredményeket a 7. táblázat tartalmazza.

	Általános válaszelőelő			Hezitáló			Teljes		
	P	R	F	P	R	F	P	R	F
C4.5	83	83	83	82	82	82	83	83	83
SVM	86	100	92	100	82	90	93	91	91
ZeroR	0	0	0	48	100	65	23	48	31

7. táblázat. A *hát* prozódiai eredményeinek vizsgálata Weka szoftver segítségével.
Rövidítések magyarázata: P=pontosság, R=fedés, F=F-érték

A C4.5 algoritmus a teszt adathalmazon 19 esetben, míg az SVM 21 esetben állapította meg a helyes funkciót. A C4.5 algoritmus 2 esetben hibásan általános válaszelőelőnek ítélte a hezitáló *hátot*, 2 esetben pedig hibásan hezitálónak ítélte az általános válaszelőelő *hátot*. Tehát a C4.5 algoritmus 82,6 %-os pontossággal ítélte meg a *hát* diskurzuselőelő két vizsgált funkcióját. Az SVM algoritmus 2 esetben hibásan általános válaszelőelőnek ítélte a hezitáló *hátot*, de egy esetben sem ítélte meg hibásan az általános válaszelőelő funkciót. Az SVM algoritmus az eredményeink alapján 91,3%-os pontossággal ítélte meg a *hát* diskurzuselőelő két vizsgált funkcióját.

A ZeroR sorában azok az értékek láthatóak, amelyeket akkor érnék el, ha az adott kategóriák közül a mintában leggyakrabban előforduló funkciót társítanánk minden egyes vizsgált példányhoz. Tehát abban az esetben, ha semmilyen tulajdonságot nem veszünk figyelembe, hanem egyszerűen mindent hezitálónak értékelünk, 48%-os pontossággal tudjuk azonosítani az egyes funkciókat.

³⁴ A C4.5 által generált döntési fák osztályozásra használhatók, ezért gyakran statisztikai osztályozónak is nevezik őket.

³⁵ Olyan felügyelt tanulási modellek a hozzájuk tartozó tanulási algoritmusokkal, amelyek osztályozás és regressziós elemzés céljából elemzik az adatokat.

A ZeroR és a másik két algoritmus által elért eredmények közötti nagy különbségből arra a következtetésre jutottunk, hogy a diskurzusjelölők kapcsán a prozódiai jellemzők jelentősen javítják a két funkció közötti felismerhetőséget, így érdemes azokat tovább vizsgálni és a kutatásomat bővíteni.

A Naive Bayes (NB) osztályozók az algoritmusoknak egy olyan csoportját jelentik, amelyek futásidőt tekintve rendkívül gyorsak, működésükben pedig egyszerűek, továbbá általában jól működnek nagy dimenziószámú adatokon (azaz olyan esetekben, ahol a jellemzőkészlet számos elemet tartalmaz). Mindemellett az is jellemzi őket, hogy nem igazán rendelkeznek hangolható paraméterekkel, ezért gyakran alkalmazzák őket gépi tanulási feladatok kiindulási modelljeként (baseline-model).

A prozódiai jegyekből képzett vektorokkal és NB osztályozóval elért eredmények a 8. táblázatban láthatók. A táblázat minden fontosabb kértékelési metrikához (Precision: pontosság, Recall: fedés, F1-érték) 3 adatot tartalmaz, mivel a futtatás (csakúgy, mint később a SVM esetében) háromszoros keresztvalidálás mellett történt. Ez azt jelenti, hogy az algoritmus az adatoknak három különböző tanító- és tesztalmezra történő felosztása mellett lett kiértékelve. Ennek lényege, hogy a tesztadatnak megválasztott egyharmadnyi adat minden futásnál más volt, azaz a három futás alatt minden egyes adat pontosan egyszer volt tesztadat, kétszer pedig tanítóadat. Ilyen módon sokkal pontosabb képet alkothatunk az algoritmus valós teljesítményéről, mintha csak egyetlen tanító- és tesztadat felosztással próbálkoztunk volna, illetve a keresztvalidálás bevett eljárás is olyan gépi tanulási feladatok esetében, ahol viszonylag sok adat áll rendelkezésre. Mint megfigyelhető, kiértékelési metrikák alapján 0,75 és 0,85 arányban sikerült a gépi modellnek a funkciók beazonosítása.

Precision		Recall		F1				
std	avg	std	avg	F1		std	avg	
0	1	0,170124	0,758547	0,869565	0,736842	0,96	0,112245	0,855469

8. táblázat. A *hát* prozódiai eredményeinek vizsgálata Naive Bayes (NB) algoritmussal.

Az SVM esetében az algoritmus rendelkezik számos olyan paraméterrel, amelyekkel a tanulási folyamat finomhangolását el lehet végezni, ilyenek például a C, Gamma és Kernel (vagy magfüggvény). Egyrészt tehát megvalósult egy hiperparaméter-hangolás, másrészt pedig ez esetben is egy keresztvalidálás. A tesztadat mennyisége itt is mindig egyharmad volt, ezért tehát minden adat tanító- és tesztadattá is vált a keresztvalidálásnak köszönhetően. A 9. táblázatban a legjobb és a legrosszabb eredményeket is jelöltem. A színek csak egy hőtésképet

jeleznek, ahol a piros az alacsony, a zöld a magas értéket jelöli a táblázatban megjelenő legalacsonyabb és legmagasabb érték szerint.

SVM (C, Gamma, kernel)	Precision		Recall		F1				
	std	avg	std	avg	F1			std	avg
100 1 linear	0,1452	0,8423	0,1191	0,8675	0,7407	0,9091	0,8966	0,0938	0,8488
100 0.1 linear	0,1452	0,8423	0,1191	0,8675	0,7407	0,9091	0,8966	0,0938	0,8488
100 0.01 linear	0,1452	0,8423	0,1191	0,8675	0,7407	0,9091	0,8966	0,0938	0,8488
100 0.001 linear	0,1452	0,8423	0,1191	0,8675	0,7407	0,9091	0,8966	0,0938	0,8488
10 1 linear	0,1627	0,8122	0,2087	0,7842	0,7407	0,7368	0,8387	0,0577	0,7721
10 0.1 linear	0,1627	0,8122	0,2087	0,7842	0,7407	0,7368	0,8387	0,0577	0,7721
10 0.01 linear	0,1627	0,8122	0,2087	0,7842	0,7407	0,7368	0,8387	0,0577	0,7721
10 0.001 linear	0,1627	0,8122	0,2087	0,7842	0,7407	0,7368	0,8387	0,0577	0,7721
1 1 linear	0,1092	0,7489	0,2107	0,8098	0,7586	0,7000	0,8125	0,0563	0,7570
1 0.1 linear	0,1092	0,7489	0,2107	0,8098	0,7586	0,7000	0,8125	0,0563	0,7570
1 0.01 linear	0,1092	0,7489	0,2107	0,8098	0,7586	0,7000	0,8125	0,0563	0,7570
1 0.001 linear	0,1092	0,7489	0,2107	0,8098	0,7586	0,7000	0,8125	0,0563	0,7570
0.1 1 linear	0,2254	0,7430	0,2107	0,8098	0,6875	0,7368	0,7879	0,0502	0,7374
0.1 0.1 linear	0,2254	0,7430	0,2107	0,8098	0,6875	0,7368	0,7879	0,0502	0,7374
0.1 0.01 linear	0,2254	0,7430	0,2107	0,8098	0,6875	0,7368	0,7879	0,0502	0,7374
0.1 0.001 linear	0,2254	0,7430	0,2107	0,8098	0,6875	0,7368	0,7879	0,0502	0,7374
0.1 1 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
0.1 0.1 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
0.1 0.01 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
0.1 0.001 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
1 1 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
1 0.1 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
1 0.01 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
1 0.001 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
10 1 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
10 0.1 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
10 0.01 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
10 0.001 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
100 1 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
100 0.1 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
100 0.01 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
100 0.001 poly	0,0744	0,7284	0,2161	0,7585	0,6667	0,6667	0,8667	0,1155	0,7333
0.1 1 rbf	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
0.1 1 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
0.1 0.1 rbf	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
0.1 0.1 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
0.1 0.01 rbf	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
0.1 0.01 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
0.1 0.001 rbf	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
0.1 0.001 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237

1 1 rbf	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
1 1 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
1 0.1 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
1 0.01 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
1 0.001 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
10 1 rbf	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
10 1 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
10 0.1 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
10 0.01 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
10 0.001 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
100 1 rbf	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
100 1 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
100 0.1 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
100 0.01 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
100 0.001 sigmoid	0,0228	0,5672	0,0000	1,0000	0,7222	0,7059	0,7429	0,0185	0,7237
1 0.1 rbf	0,0339	0,5600	0,0481	0,9722	0,7222	0,6667	0,7429	0,0394	0,7106
1 0.01 rbf	0,0339	0,5600	0,0481	0,9722	0,7222	0,6667	0,7429	0,0394	0,7106
10 0.1 rbf	0,0339	0,5600	0,0481	0,9722	0,7222	0,6667	0,7429	0,0394	0,7106
10 0.01 rbf	0,0339	0,5600	0,0481	0,9722	0,7222	0,6667	0,7429	0,0394	0,7106
100 0.1 rbf	0,0339	0,5600	0,0481	0,9722	0,7222	0,6667	0,7429	0,0394	0,7106
100 0.01 rbf	0,0339	0,5600	0,0481	0,9722	0,7222	0,6667	0,7429	0,0394	0,7106
1 0.001 rbf	0,0299	0,5581	0,0427	0,8953	0,6875	0,6667	0,7059	0,0196	0,6867
10 0.001 rbf	0,0439	0,5752	0,0412	0,8162	0,7097	0,6452	0,6667	0,0329	0,6738
100 0.001 rbf	0,0425	0,5666	0,0854	0,7906	0,7097	0,6452	0,6207	0,0460	0,6585

9. táblázat. A *hát* prozódiai eredményeinek vizsgálata SVM algoritmussal C, Gamma és Kernel paraméterek hangolása mellett.

Ami látszik, hogy a *hát* esetében a legjobb elért F1-érték 0,84 volt pl. a C paraméter értéke 100, gamma értéke 1, lineáris kernel függvény esetében, míg a legrosszabb a C értékeként 100, gamma értékeként 0,001, a kernel függvény értékeként pedig rbf paraméter kapcsán a 0,56-os arány volt. Azt mondhatjuk az adatok alapján, hogy viszonylag jól lehet reprodukálni a kézi osztályozásomat a gépi tanulási modellek segítségével, hiszen a legtöbb 0,8 feletti értéket mutatott a *hát* esetében. Az *ugye* jelölő kapcsán született eredményeket az 5.2-es alfejezet tartalmazza.

5.2. Az *ugye* prozódiai jegyeinek függvényében a gépi tanítási kísérletek során kapott eredmények

A vizsgálat kiindulópontjai szintén azok az eredmények voltak, melyeket az *ugye* jelölő prozódiai vizsgálatokor megállapítottam. Eszerint az *ugye* korpuszomban szereplő két leggyakoribb funkciója: az evidencijelölő és a kérdő mondatban használatos megnyugtatást,

megerősítést váró volt. A prozódiai jellemzők közül az időtartam, a szünet, az alaphfrekvencia (f0) maximuma és a hangköz volt az, amely szignifikáns különbséget mutatott a két funkció összevetése során.

A következő jellemzőket vettük figyelembe: időtartam, szünet (nincs, van: néma, van: kitöltött (*öö*), van: kitöltött (*mm*)), a diskurzusjelölő alaphfrekvenciájának minimuma és maximuma, alaphfrekvencia aránya, illetve a hangköz.

A teljes mintánk 90 adatból állt, 20 evidenciajelölő és 70 megnyugtatót váró funkcióban előforduló *ugye* adatait vizsgáltuk meg. A prozódiai jellemzőket a hanganyagokból a Praat 6.0.31 szoftver segítségével nyertük ki. Minden egyes tanítás során a teljes minta 66%-a (59 adat) szolgáltatotta a tanító adathalmazt és a maradék 34% (31 adat) a teszt adatokat. A teljes jellemzőkészletet felhasználva a SVM és NB algoritmussal is megvizsgáltuk az adatokat.

A Naive Bayes algoritmussal kapott eredményeket a 10. táblázat tartalmazza, amely alapján elmondható, hogy a gépi tanítóval 0,77 és 0,87 arányban lehetett a funkciókat reprodukálni. Azonban mivel itt csak keresztvalidálás lehetséges, így SVM C, Gamma és Kernel paraméterekkel hiperparaméter-hangolás és keresztvalidálás is történt, melynek eredményeit a 11. táblázat tartalmazza.

Precision		Recall		F1				
std	avg	std	avg	F1			std	avg
0,069389	0,777778	0	1	0,888889	0,909091	0,823529	0,044723	0,873836

10. táblázat. Az *ugye* prozódiai eredményeinek vizsgálata Naive Bayes (NB) algoritmussal

SVM (C, Gamma, kernel)	Precision		Recall		F1				
	std	avg	std	avg	F1			std	avg
10 1 linear	0,1110	0,9359	0,0609	0,9461	0,9787	0,9362	0,8936	0,0426	0,9362
10 0.1 linear	0,1110	0,9359	0,0609	0,9461	0,9787	0,9362	0,8936	0,0426	0,9362
10 0.01 linear	0,1110	0,9359	0,0609	0,9461	0,9787	0,9362	0,8936	0,0426	0,9362
10 0.001 linear	0,1110	0,9359	0,0609	0,9461	0,9787	0,9362	0,8936	0,0426	0,9362
100 1 linear	0,0962	0,9444	0,0470	0,9291	0,9333	0,9796	0,8889	0,0454	0,9339
100 0.1 linear	0,0962	0,9444	0,0470	0,9291	0,9333	0,9796	0,8889	0,0454	0,9339
100 0.01 linear	0,0962	0,9444	0,0470	0,9291	0,9333	0,9796	0,8889	0,0454	0,9339
100 0.001 linear	0,0962	0,9444	0,0470	0,9291	0,9333	0,9796	0,8889	0,0454	0,9339
1 0.01 rbf	0,0419	0,7944	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8571	0,0262	0,8850
1 0.1 rbf	0,0691	0,7954	0,0000	1,0000	0,8889	0,9259	0,8400	0,0431	0,8849
10 1 rbf	0,0691	0,7954	0,0000	1,0000	0,8889	0,9259	0,8400	0,0431	0,8849
10 0.1 rbf	0,0691	0,7954	0,0000	1,0000	0,8889	0,9259	0,8400	0,0431	0,8849
100 1 rbf	0,0691	0,7954	0,0000	1,0000	0,8889	0,9259	0,8400	0,0431	0,8849
100 0.1 rbf	0,0691	0,7954	0,0000	1,0000	0,8889	0,9259	0,8400	0,0431	0,8849
1 0.001 rbf	0,0584	0,8067	0,0040	0,9569	0,9020	0,8889	0,8333	0,0364	0,8747
10 0.01 rbf	0,0596	0,8064	0,0040	0,9569	0,8846	0,9057	0,8333	0,0372	0,8745
100 0.01 rbf	0,0596	0,8064	0,0040	0,9569	0,8846	0,9057	0,8333	0,0372	0,8745
0.1 1 rbf	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
0.1 1 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
0.1 1 linear	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
0.1 0.1 rbf	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
0.1 0.1 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
0.1 0.1 linear	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
0.1 0.01 rbf	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
0.1 0.01 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
0.1 0.01 linear	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
0.1 0.001 rbf	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
0.1 0.001 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
0.1 0.001 linear	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
1 1 rbf	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
1 1 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
1 1 linear	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
1 0.1 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
1 0.1 linear	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
1 0.01 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
1 0.01 linear	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
1 0.001 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
1 0.001 linear	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
10 1 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
10 0.1 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
10 0.01 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
10 0.001 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
100 1 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738

100 0.1 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
100 0.01 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
100 0.001 sigmoid	0,0694	0,7778	0,0000	1,0000	0,8889	0,9091	0,8235	0,0447	0,8738
10 0.001 rbf	0,1054	0,8451	0,0467	0,8271	0,8636	0,8627	0,7727	0,0522	0,8330
100 0.001 rbf	0,0618	0,8525	0,0576	0,8157	0,8182	0,8571	0,8182	0,0225	0,8312

11. táblázat. Az *ugye* prozódiai eredményeinek vizsgálata SVM algoritmussal C, Gamma és Kernel paraméterek hangolása mellett.

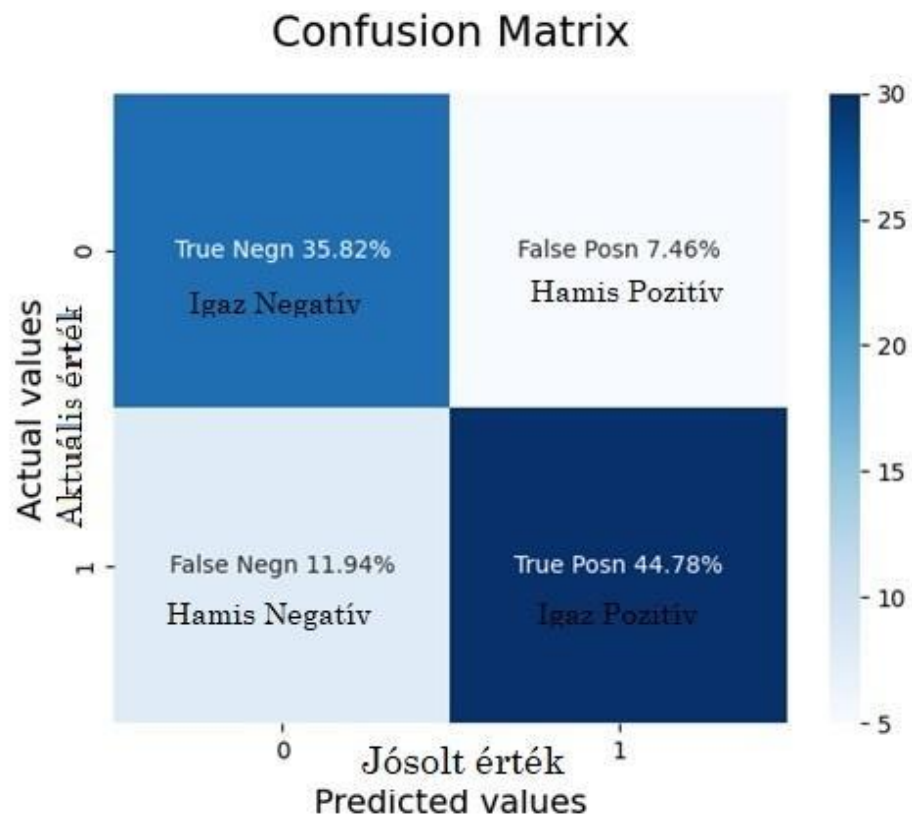
Ahogy látható (11. táblázat), még jobb eredmények születtek a reprodukálás kapcsán, hiszen az elkülönítés a legjobb paraméter-beállításokban 0,93 arányban, míg a legrosszabban 0,83-as értékkel szerepelt. A kapott eredményekből levont következtetéseket az 5.3-as alfejezet tartalmazza.

5.3. Következtetések a gépi tanítási kísérletek eredményeivel kapcsolatban

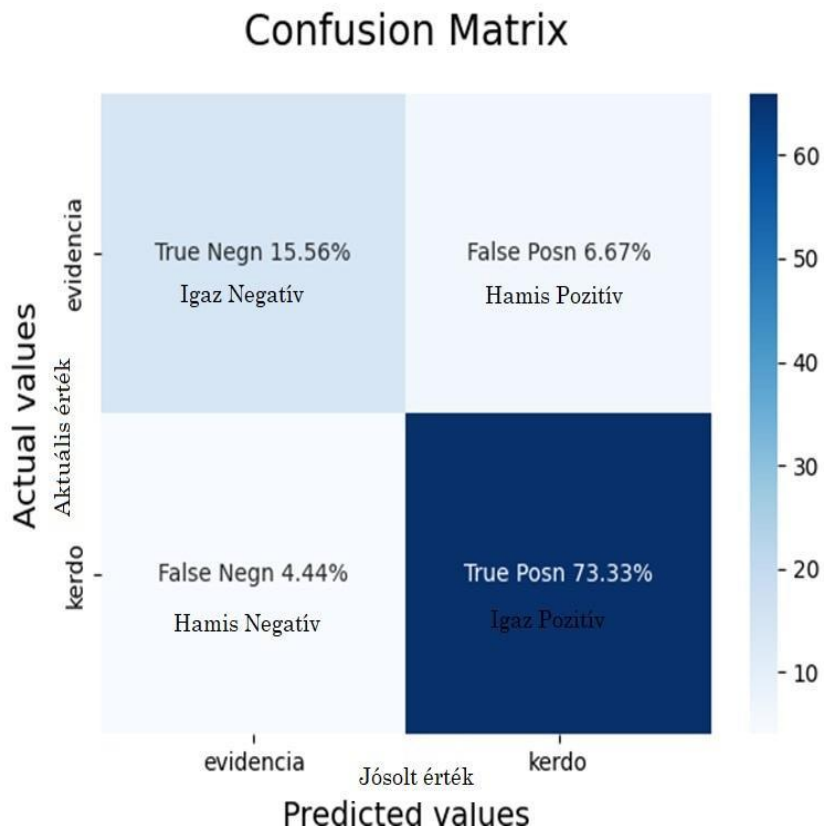
Fontos megemlíteni a fenti kísérletekkel kapcsolatban, hogy az alacsony mintaelemszám erősen befolyásolhatja a tanítás végeredményét. Ennek hatását a gyakorlati kísérletek során az adatok keresztvalidálásával, illetve (ahol lehetséges) az algoritmusok paramétereinek finomhangolása által igyekeztem kiküszöbölni. A kapott átlagos eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy prozódiai jegyek felhasználásával több algoritmus is hatékonyan volt képes megkülönböztetni a diskurzuszjelölők egyes funkcióit. Ez a gépi reprodukálhatóságra vonatkozóan mindenképpen biztató előjel, de egyben validálja azt a gondolatot is, mely szerint a kiválasztott prozódiai jegyek valóban olyan jellemzők, amelyekkel az egyes diskurzuson belül betöltött funkciók jól szegmentálhatók.

A konfúziós mátrixokban (28. és 29. ábra) a tesztadatok szerepelnek, de a keresztvalidálás miatt 3 teszteredmény átlaga figyelhető meg. Az X tengelyen látható, hogy az adott példa az algoritmus szerint mire lett címkézve, az Y tengelyen pedig az figyelhető meg, hogy mi lett volna a valós címke. Ahol az X és Y tengelyen az érték eltér (a bal alsó és a jobb felső sarok), ott az algoritmus tévedett. A 28. ábrán a *hát* eredményeit láthatjuk. A bal alsó sarokban: 1-es értéket, vagyis hezitálót kellett volna adnia címkének, de 0-t, vagyis általános válaszcímkeként ítélte meg, míg a jobb felsőben 0-t, általános válaszcímkeként kellett volna, de az algoritmus 1-et, hezitálót adott. A tévedések százaléka tehát a hezitáló azonosításakor 11,94%, míg az általános válaszcímke felismerésekor 7,46% volt. A 29. ábrán az *ugye* elem értékei láthatók. A kérdésben szereplő megnyugtatót váró *ugye* funkció helyett 4,44%-ban evidenciát ítélte meg, míg az evidenciájelölőt helyett 6,67%-ban kérdő mondatban szereplő megnyugtatót adott címkének.

28. ábra. A *hát* elem konfúziós mátrixa.

29. ábra. Az *ugye* elem konfúziós mátrixa.

A prozódiai tulajdonságok egyéb szintaktikai vagy szemantikai tulajdonságokkal való kiegészítése pedig még nagyobb pontosságot eredményezhet. A további cél az lehet, hogy a diskurzusjelölők funkcióit komplex vizsgálat alapján (szemantikai, kontextusbeli, szintaktikai, prozódiai jellemzők) automatikusan azonosítsuk számítógépes nyelvészeti módszerekkel, ám ehhez még nagyobb darabszám, vagyis még nagyobb korpusz szükséges.

A 6. fejezetben az eddig elért eredmények összegzése, pontosabban a hipotézisek elméleti keretben való értelmezése következik.

6. Összegzés, a disszertáció új eredményei

A hipotézisek összegzése az elvégzett vizsgálatok alapján:

- (1) Állítottam, hogy minden diskurzusjelölő rendelkezik egy bizonyos alulspecifikált, állandó szemantikai jelentéssel, amely mint közös jelentéselem, minden jelölő használatában jelen van, és az NSM modell segítségével felírhatóvá is válik, ahogyan a kontextusokban megjelenő különböző funkciói, vagyis speciális esetei is.

Ezt az állításomat a szakirodalomban rögzített állandó jelentések mellett a korpuszokban történt funkcióvizsgálatok is alátámasztották. A leggyakoribb szerepkörök között voltak ugyanis mindhárom jelölő esetében az állandó jelentéseknek tekintettek. A funkciók beazonosításakor minimálpártesztet is alkalmaztam. A *hát* kapcsán a bizonytalanság, a hezitálás, az időnyerés tekinthető állandó szemantikai jelentésnek (Schirm 2011b: 195), az *izé* kapcsán a szóhelyettesítő funkció bizonyult annak, míg az *ugye* esetében a magyarázó használati kör tekinthető annak (Abuczki 2015).

Mindhárom esetben az NSM modell készletének segítségével rögzítettem az állandó jelentéseket, megadva a magyar fordítást is:

- A *hát* esetében ez a következő:

I don't know now what I want to say about something/someone.'Én nem tudom most, hogy mit is akarok mondani erről/róla.'

- Az *izé* jelölő alulspecifikált, állandó jelentése:

I don't know now what I want to say about something/someone, but I want to find it.'Nem tudom most, hogy mit szeretnék mondani, de meg akarom találni.'

- Az *ugye* állandó jelentése:

I know now what I want to say about something/someone. 'Tudom, hogy mit akarok mondani valakiről/valakiről.'

A kontextusokban megjelenő, a korpuszomban leggyakoribb egyéb szerepkörök a következők voltak:

- A *hát* jelölő esetében:

Hezitáló *hát*:

[Now I want a little time.] 'Most egy kis időt akarok.' – specifikus jelentés

Általános válaszjelölő *hát*:

[I know what someone wants to hear.] 'Tudom, hogy mit akar hallani valaki.' – specifikus jelentés

- Az *izé* elemnél:

Töltelékszói *izé*:

[Now I want a little time to find it.] 'Most időt akarok nyerni arra, hogy megtaláljam a szót.' – specifikus jelentés

Szókereső *izé*:

[I can find it.] 'Meg tudtam találni a szót.' – specifikus – szókereső

[I can't find it.] 'Nem tudtam megtalálni a szót.' – specifikus – szópótló

- Az *ugye* jelölő esetében:

Evidenciajelölő *ugye*:

[I think you know it.] 'Azt gondolom, Te is pontosan tudod.' – specifikus jelentés

Pozitív választ váró és/vagy megnyugtató, megerősítő *ugye*:

[You can think it like me.] 'Te is azt gondolod erről, amit én.' – specifikus jelentés

- (2) Feltételeztem, hogy összefüggés van a jelölők diskurzusokban megjelenő szerepkörei és egyéb (kontextuális, strukturális) jellemzőik között, melyek akár bizonyíthatóan segítenek egy-egy jelölő funkciójának beazonosításakor.

A hezitáló funkciójú *hát* kapcsán a prozódiában az időtartam hossza és az alapfrekvencia-maximum magassága mutatott különbségeket a kitöltött, illetve néma szünetek jellemzője mellett. A fordulóbeli pozíciónál az általános válaszjelölő *hát* mindig fordulókonstruktív egység elején fordult elő a korpuszokban, ezzel szemben a hezitáló legtöbbször az elején, míg néhány esetben a belsejében is jellemző volt. Az általános válaszjelölő szerepkörnél a kontextusra jellemző, hogy főleg kérdés-válasz párbeszédekben jelenik meg válaszáadás elején, míg a hezitáló a rövidebb leírásokban is megfigyelhető például a mese tartalmának bemutatásakor. A prozódiai jegyek alapján készített statisztikai vizsgálat alapján megfigyelhető, hogy a *hát* időtartama az, amelyik minden változó tekintetében szignifikáns eltérést mutat. A *hátot* tartalmazó forduló esetében a nominális változók tekintetében a belföldi, a nagycsoportos és középsős korosztálynál, illetve a lányoknál figyelhető meg szignifikáns különbség a hezitáló és az általános válaszjelölő szerepkörű *hátok* között. A belföldi óvodások és a nagycsoportos korosztály esetében a *hát* használataiban szignifikáns különbség volt még a *hátot* tartalmazó forduló és a *hát* alapfrekvencia-maximumában. A lányok esetében a a *hátot* tartalmazó forduló és a *hát* alapfrekvencia-maximumában, illetve a *hátot* tartalmazó forduló alapfrekvencia-minimumában is szignifikáns eltérés mutatkozott a két funkció között.

Az *izé* kapcsán elmondható, hogy a prozódia tekintetében a töltelékszói *izé* hosszabb időtartamú, alacsonyabb alapfrekvenciával, de magasabb alapfrekvencia-maximummal és szűkebb hangközzel rendelkezik, mint a szóhelyettesítő *izé*. A szünetek mindkét funkció vizsgálatokor a jelölő előtt és után is megfigyelhetőek a fordulókonstruktív egységben. A pozíció kapcsán észrevehető, hogy a töltelékszói *izé* fordulókonstruktív egység belsejében vagy elején diskurzusjelölő-kollokációval (*mm*, *öő*) jelenik meg, míg a szóhelyettesítői csak a konstruktív egység belsejében. A kontextus szempontja alapján mindkét funkció kérdés-válasz szekvenciapár kapcsán jellemzően a válaszáadáskor jelenik meg. Erre a két funkcióra statisztikai elemzés nem készült, szórás- és átlagérték-számítás valósult meg.

Az *ugye* prozódíája kapcsán az evidencialjelölő *ugyére* jellemző, hogy az időtartama rövidebb, az alapfrekvencia és alapfrekvencia-maximuma alacsonyabb és a hangköz szűkebb értéket mutat, mint a kérdésben szereplő megerősítést váró funkció esetében. A kontextus vonatkozásában az evidencialitást jelölő mindig állításokban, míg a megerősítést váró szerepkörű mindig csak kérdésekben fordult elő. A fordulókonstruktív egységben betöltött helyzetük kapcsán elmondható, hogy az evidencialitást jelölő mindig a belső pozícióban, míg a kérdő jellemzően a végén jelenik meg. A testbeszéd jellemző érdekessége, hogy a kérdő használat után a kisgyermek gyakran bólintanak a válaszáadáskor, nem adva ki verbális

választ, vagy pont azt kiegészítve erősítik meg pozitív álláspontjukat ezzel a testbeszédjeggyel. A prozódiai jellemzők közül az időtartam, az alapfrekvencia-maximuma és a hangköz volt az, amely szignifikáns különbséget mutatott a két funkció összevetése során.

A vizsgálat során elvégzett számítógépes nyelvészeti kutatás tanítási kísérlete rávilágít arra, hogy van olyan számszerűsített jellemző, mely elősegíti, hogy egy-egy funkció beazonosításra kerüljön egy gép számára is. A prozódiai értékek megadásával lefuttatott tesztek igen magas arányban bizonyítják tehát, hogy egy-egy funkció beazonosítható egy gépi tanítóprogram számára is.

(3) Feltételeztem továbbá azt is, hogy a kibővített NSM modell segítségével létre tudok hozni egy olyan jelentésmodellt, mely alkalmazható a jelölők multifunkcionalitásának és kontextusfüggőségének kezelésére.

Az egyedi jellemzőkkel rendelkező saját jelentésmodellek a 24., 25., 26. és 27. ábrákon láthatók.

A 7. fejezetben a disszertáció eredményeinek jövőbeli hasznosíthatóságáról olvasható néhány gondolat.

7. A disszertáció hasznosíthatósága

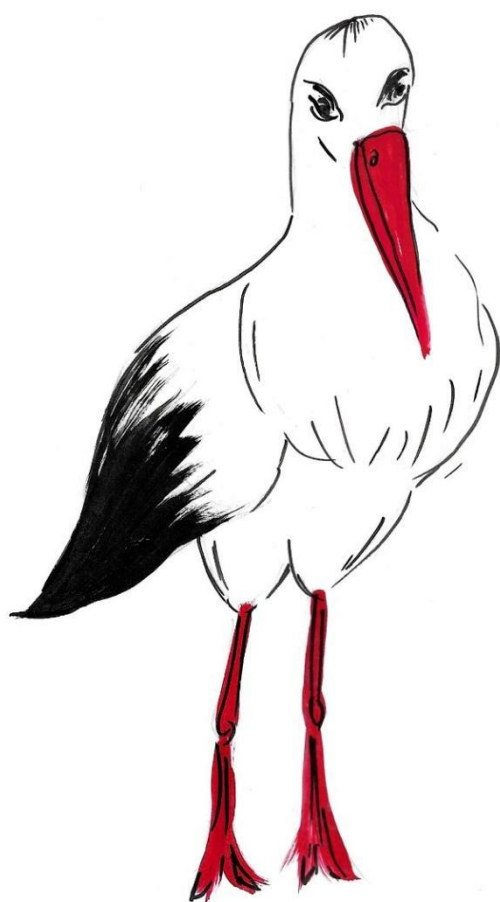
1. A kutatás által egy olyan jelentésmodell született meg, mely a diskurzusjelölők funkcióinak és jelentéseinek felírását könnyíti meg. Számba vesz olyan tulajdonságokat, melyek segítenek egy-egy elem szerepkörének beazonosításakor, így kézzel foghatóvá válik egy elemzési modell az elemek kapcsán.
2. Továbbá mivel a vizsgálat során gyermeknyelvi adatokkal is dolgoztam, így a diskurzusjelölők használatáról is tud a disszertáció adalékokat nyújtani. Például: mely funkciók jelennek meg ebben a korosztályban?, Milyen pozíciókban figyelhetőek ezek meg?, Milyen prozódiai jellemzők láthatóak a leggyakoribb funkciók kapcsán?
3. Egy ilyen típusú kutatás által a nyelvi babonák megszűnését is támogathatjuk, amelyek a diskurzusjelölők használatával kapcsolatban a mai napig élnek (pl. *Háttal* nem kezdünk mondatot!).
4. Mivel a diskurzusjelölők hozzájárulnak a szöveg koherenciájához is, a hallgató szempontjából megkönnyítik az információfeldolgozást. A jelentésmodell alapján felírt diskurzusjelölők jellemzőinek automatikus felismerése a hétköznapi feladatokban (pl. partner megértése) is segítséget nyújthat. A szóbeli kommunikáció gépi információfeldolgozásához, azaz a beszédelemzésekhez nélkülözhetetlen, hogy

a diskurzusjelölők is azonosíthatók legyenek a szövegszervező feladatuk miatt. Ahogyan Furkó monográfiájában (2020: 247) hangsúlyozza, az automatizált annotációs módszerek megjelenése új kutatási távlatokat adhat meg a diskurzusjelölő-elemzésben is.

5. A humanoid típusú ember-gép kommunikációhoz is adalékot nyújthat kutatásom, mivel az emberi kommunikáció sajátosságait felhasználva a gépi információközlés is hatékonyabbá tehető.
6. A nagy mennyiségű adatból álló korpuszom más típusú vizsgálatok elvégzésére is alkalmas lehet.

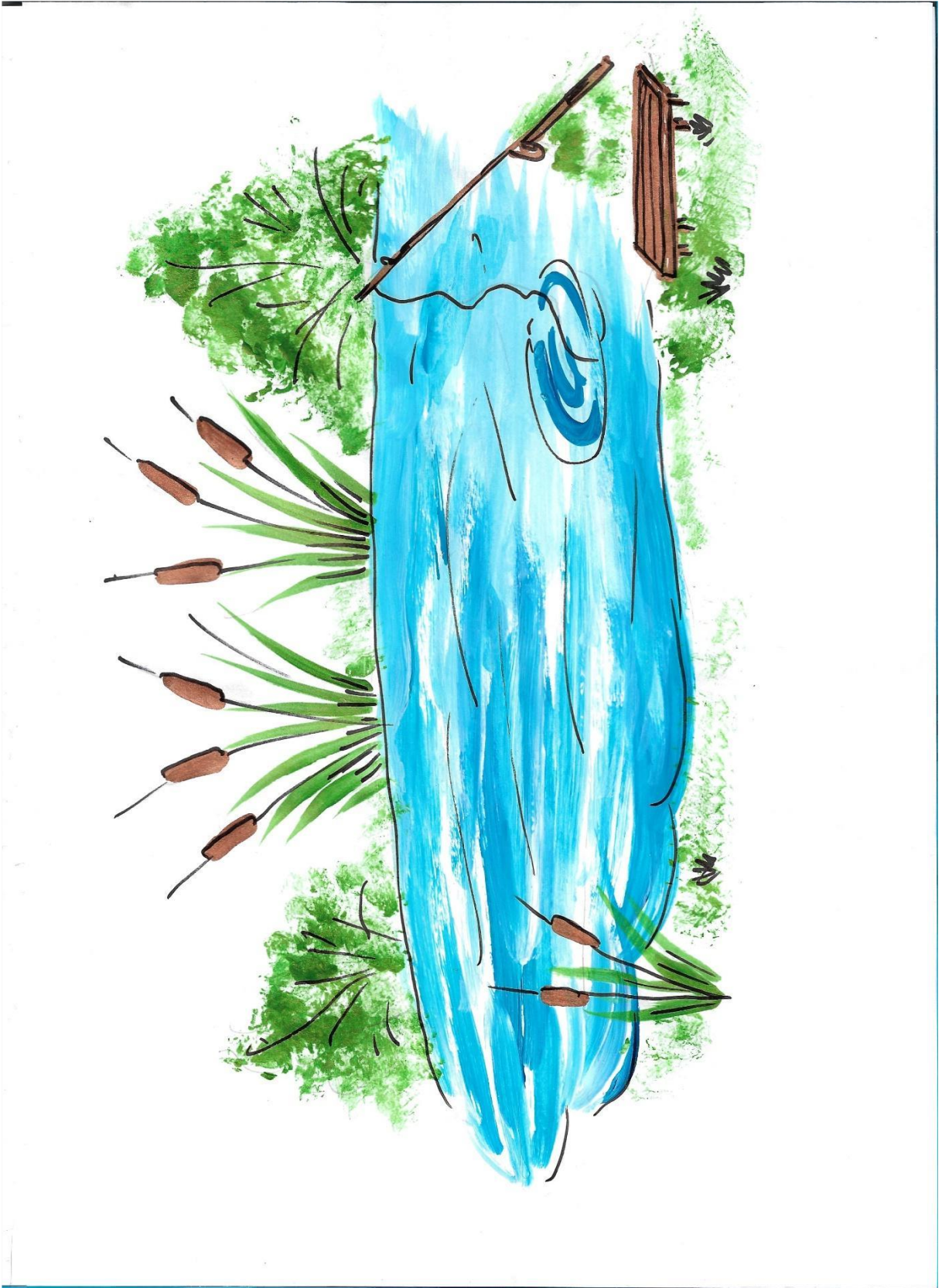
8. Függlék

1. képsorozat

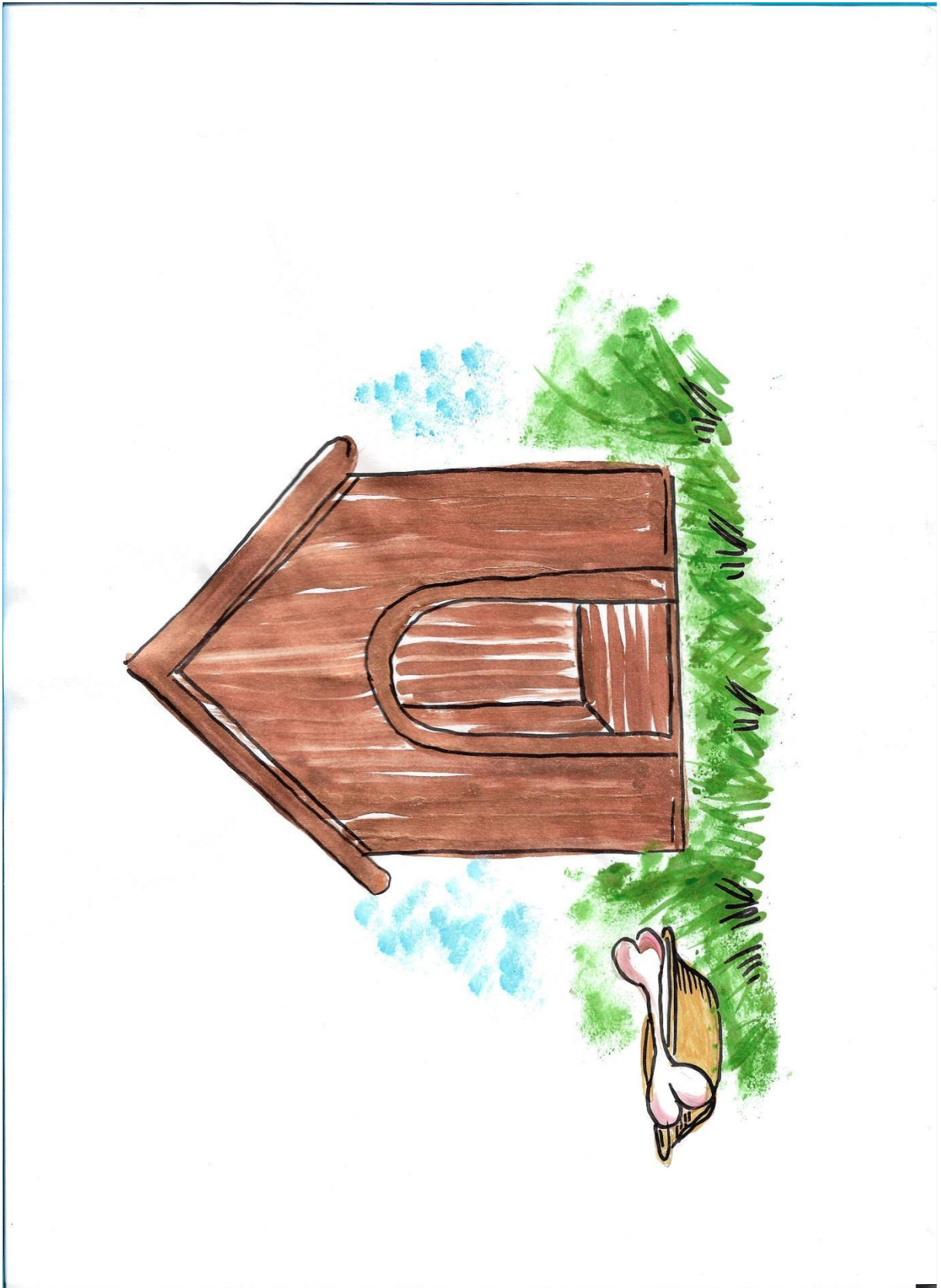
2. képsorozat

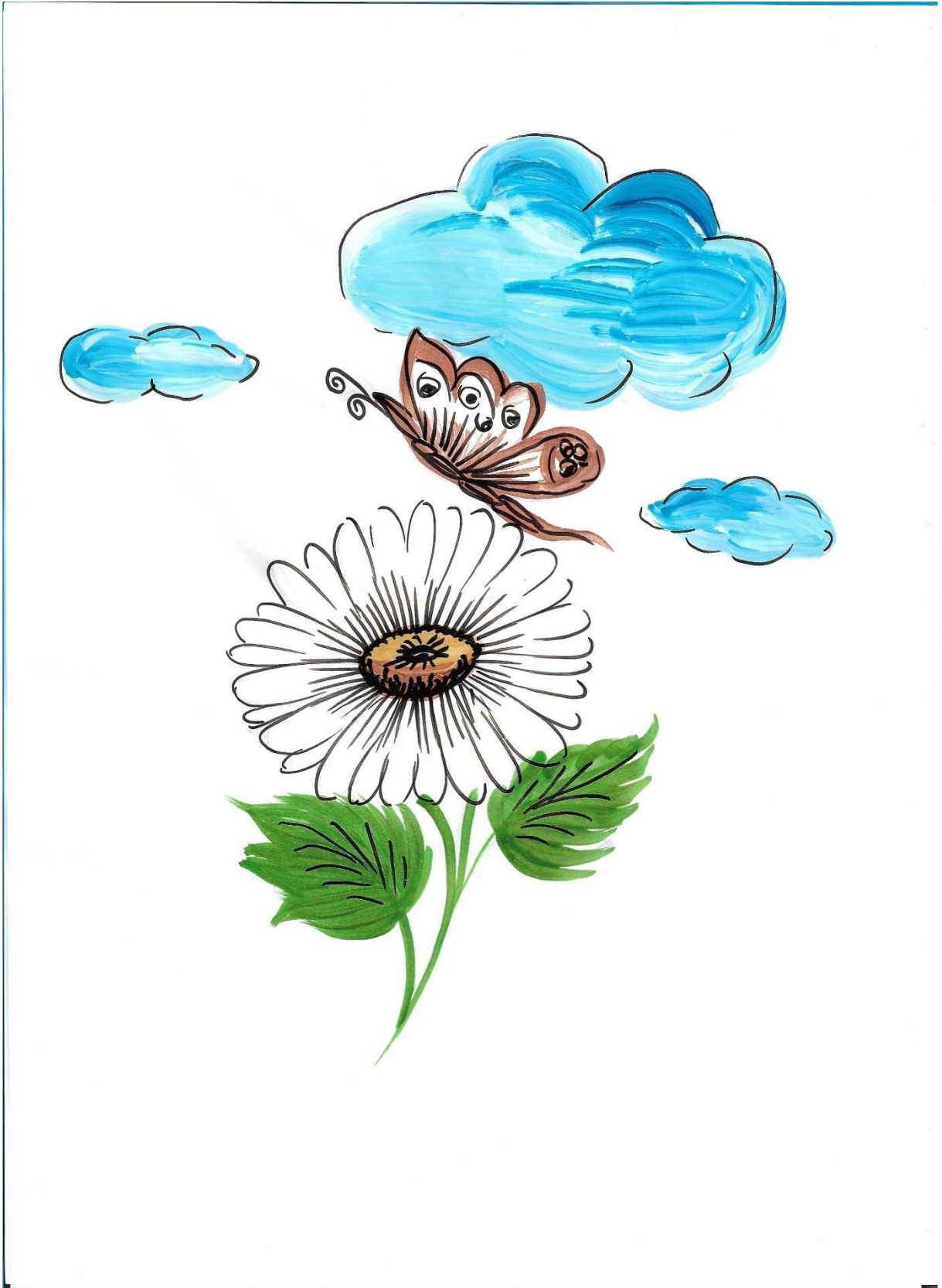

3. képsorozat

Felhasznált irodalom

- Abuczki Ágnes 2015: *A core/periphery approach to the functional spectrum of discourse markers in multimodal context – A corpus-based analysis of mondjuk (~'say'), ugye (~'is that so?') and amúgy (~'otherwise')*, doktori disszertáció, Debreceni Egyetem, Elérhető: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/210101/disszertacio_abuczki_agnes_t.pdf?sequence=13&isAllowed=y (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Alberti Gábor 2016: Hát a meg meg a hát, In: Kas Bence (szerk.) „*Szavad ne feledd!*” *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 17–27.
- Alberti Gábor – Szabó Veronika 2015: A tanári kérdések vizsgálata formális diskurzuszemantikai keretben, In: Prax Levente – Hoss Alexandra – Nagy Tamás (szerk.) *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 2.*, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Film-Virage Kulturális Egyesület, Pécs
- Albertné Herbszt Mária 2004: Gyermeknyelv, In: Adamikné Jászó Anna (szerk.) *A magyar nyelv könyve*, Trezor Kiadó, Budapest, 687–704.
- Altenberg, Bengt 1987: Predicting text segmentation into tone units, In: Meijs, Willem (szerk.) *Corpus Linguistics and Beyond*, Rodopi, Amsterdam, 49–60.
- American Psychological Association (2010): *Publication Manual of the American Psychological Association*, American Psychological Association, Washington, DC: American, Elérhető: <https://pmf.unibl.org/wp-content/uploads/2021/11/APA-Style.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Andersen, Elaine S. – Brizuela, Maquela – DuPuy, Beatrice – Gonnerman, Laura 1999: Cross-linguistic evidence for the early acquisition of discourse markers as register variables, *Journal of Pragmatics* **31**, 1339–51.
- Balázs János 1963: Névmás-tanulmányok, In: Pais Dezső – Benkő Loránd (szerk.) *Szótörténeti és szófejtő tanulmányok = Nyelvtudományi Értekezések* **38**, Akadémiai Kiadó, Budapest, 48–50.
- Bar-Hillel, Yehoshua 1954: Indexical expressions, *Mind* **63**, 359–76.
- Bell, David M. 1998: Cancellative discourse markers: a core/periphery approach, *Pragmatics* **8/4**, 515–41.
- Benkő Loránd 1967: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, **I.**, A–Gy, Akadémiai Kiadó, Budapest

- Beňuš, Stefan 2012: Prosodic forms and pragmatic meanings: The case of the discourse marker ‘no’ in Slovak, *Proceedings of CogInfoCom 2012*, 77–82.
- Berger, Frauke – Höhle, Barbara 2012: Restrictions on addition: Children’s interpretation of the focus particle *auch* (‘also’) and *nur* (‘only’) in German, *Journal of Child Language* **39**, 383–410.
- Bessenyei György 1773/1983: *A Holmi*, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bibok Károly 2017: *Szójelentéstan: A lexikai szemantikától a lexikai pragmatika felé*, Loisir Kiadó, Budapest
- Blakemore, Diane 1987: *Semantic constraints on relevance*, Blackwell, Oxford
- Blakemore, Diane 2002: *Relevance and linguistic meaning. The semantics and pragmatics of discourse markers*, Cambridge University, Cambridge
- Bloom, Lois 1971: Why not pivot grammar?, *Journal of Speech and Hearing Disorders* **36** (1), 40–50.
- Bóna Judit 2007: Az artikulációs tempó gyorsulásának hatása a beszéddallamra, *Nyelvtudomány* **3–4.**, 5–13., Elérhető: https://acta.bibl.u-szeged.hu/1179/1/nyelvtudomany_44_45_005-013.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Bóna Judit 2014: Az életkor, a nem és a beszéd típus hatása a diskurzusjelölők használatára, In: Havas Ferenc – Horváth Katalin – Kugler Nóra – Vladár Zsuzsa (szerk.) *Nyelvben a világ, Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*, Tinta Kiadó, Budapest, 388–97., Elérhető: <http://real.mtak.hu/17184/1/069.%20%C3%93magyar%20m%C3%BAlt%20id%C5%91k%20Lad%C3%A1nyiEml.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Bóna Judit – Imre Angéla – Markó Alexandra – Váradi Viola – Gósy Mária 2014: GABI – Gyermeknyelvi beszédAdatBázis és Információtár, *Beszéd kutatás* **2014**, 246–51.
- Bouckaert, Remco R. – Frank, Eibe – Hall, Mark A. – Holmes, Geoffrey – Pfahringer, Bernhard – Reutemann, Peter – Wittan, Ian H. 2010: WEKA – Experiences with a Java Open-Source Project, *Journal of Machine Learning Research* **11**, 2533–41.
- Brysbaert, Marc – Mandera, Pawel – Keuleers, Emmanuel 2018: The word frequency effect in word processing: A review update, *Current Directions in Psychological Science* **27**(1), 45–50.
- Clark, Herbert H. 1994: Managing problems in speaking, *Speech Communication* **15**, 243–50.

- Cortes, Corinna– Vapnik, Vladimir 1995: Support-Vector Networks, *Machine Learning* **20**, 273–97.
- Crible, Ludivine 2018: *Discourse markers and (dis)fluency*, John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia
- Csűry István 2005: Kis könyv a konnektorokról, *Officina Textologica* **13**, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- Dascal, Marcelo – Katriel, Tamar 1977: Between semantics and pragmatics: the two types of 'but' - Hebrew 'aval' and 'eia', *Theoretical Linguistics* **4**, 143–72.
- Dér Csilla Ilona 2004: Határok nélkül: a grammatikalizáció státusáról, *Nyelvtudományi Közlemények* **101**, 182–94.
- Dér Csilla Ilona 2005: A diskurzusjelölők kialakulásáról a grammatikalizációs paraméterek tükrében, In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*, Argumentum Kiadó, Budapest, 83–8.
- Dér Csilla Ilona 2009a: Mik is a diskurzusjelölők?, In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.) *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 293–303.
- Dér Csilla Ilona 2009b: Többszavas diskurzusjelölők a magyar nyelvben, In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.) *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*, Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, Székesfehérvár–Budapest, 73–8.
- Dér Csilla Ilona 2010: „Töltelékelem” vagy új nyelvi változó? *A hát, úgyhogy, így és ilyen* újabb funkciójáról a spontán beszédben, In: Gósy Mária (szerk.) *Beszéd kutatás 2010*, MTA Nyelvtudományi Intézet Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium, Budapest, 159–70.
- Dér Csilla Ilona 2017: A "hát" multifunkcionalitása a beszédműfajok és a diskurzusjelölőtársulások függvényében, *Beszéd kutatás 2017*, 169–84.
- Dér Csilla Ilona 2019: Szintaxisból a pragmatikába? *Hogy* kötőszós függetlenedett mellékmondatok kialakulása (inszubordináció) a magyarban, In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 48–62., Elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/63889/1/nyelvtort_010.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Dér Csilla Ilona 2020: *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Dér Csilla Ilona – Markó Alexandra 2010: Diskurzusjelölők használata az életkor és a nem függvényében, In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.) *Új módszerek az alkalmazott*

- nyelvészeti kutatásban*, Kodolányi János Főiskola – Tinta Kiadó, Székesfehérvár – Budapest, 78–83.
- Dér Csilla Ilona – Markó Alexandra 2017: A "hát" funkciói a prozódiai megvalósulás függvényében, *Beszédkutatás* **2017**, 105–16.
- Dijk, Teun Adrianus Van 1977: *Text and context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*, Longman, London
- Fabulya Márta 2007: *Izé, hogyhívják, hogymondjam*. Javítást kezdeményező lexikális kitöltőelemek, *Magyar Nyelvőr* **131/3**, 324–42.
- Fehérné Kovács Zsuzsa 2013: Beszéd- és nyelvfejlődés zavarainak logopédiai vonatkozásai és kezelése, In: Hirschberg Jenő – Hacki Tamás – Mészáros Krisztina (szerk.) *Foniátriai és társtudományok II. A hangképzés, a beszéd és a nyelv, a hallás és a nyelés élettana, kórtana, diagnosztikája és terápiája*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Ferenczy Géza – Ruzsiczky Éva 1964: *Nyelvművelő levelek az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levelesládájából*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Fischer, Kerstin 1998: Validating semantic analyses of discourse particles, *Journal of Pragmatics* **29**, 111–27.
- Fischer, Kerstin 2000: Discourse particles, turn-taking, and the semantics-pragmatics interface, *Revue de Sémiotique et Pragmatique* **8**, 111–37., Elérhető: <https://nats-www.informatik.uni-hamburg.de/~fischer/rspfischer.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Fischer, Kerstin 2006: Frames, Constructions and Morphemic Meanings: The Functional Polysemy of Discourse Particles, In: Kerstin, Fischer (szerk.) *Approaches to discourse particle 1.*, Boston–London, Elsevier, Amsterdam, 427–48.
- Fraiberg, Selma H. 2005: *Varázsos évek*, Park Könyvkiadó, Budapest
- Fraser, Bruce 1988: Types of English discourse markers, *Acta Linguistica Hungarica* **38**, 19–33.
- Fraser, Bruce 1999: What are discourse markers?, *Journal of Pragmatics* **31**, 931–52.
- Fraser, Bruce 2006: On the conceptual-procedural distinction, *Style* **40**, *Spring-Summer 2006*, 24–32.
- Fraser, Bruce 2013: Combinations of contrastive discourse markers in English, *International Review of Pragmatics* **5**, 318–40.
- Foolen, Ad 1996: Pragmatic particles, In: Verschueren, Jef (szerk.) *Handbook of Pragmatics*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 1–24.

- Fóris Ágota 2008: *Kutatásról nyelvészeknek*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, Elérhető: https://mek.oszk.hu/18000/18088/18088.pdf?fbclid=IwAR26k38avahCK74JKwoKO3Vg_gWRVJyqX1waem3L3IDUpS0-nyVqS8u3AUI (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Fuller, Janet M. 2003: Discourse marker use across speech contexts: A comparison of native and non-native speaker performance, *Multilingua* **22**, 185–208.
- Furkó Bálint Péter 2006: The pragmatic functions of discourse markers and the discourse functions of pragmatic markers – a corpus-based study, In: Bárdos Jenő – Rawlinson Zsuzsa – Pintér Márta – Szentgyörgyi Szilárd – Poór Zoltán (szerk.) *HUSSE Papers 2005: Proceedings of the Seventh Biennial Conference*, Veszprémi Egyetem, Veszprém, 439–48.
- Furkó Bálint Péter 2007: *The pragmatic marker–discourse marker dichotomy reconsidered –the case of well and of course*, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Furkó Bálint Péter 2011: Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze, In: Dobi Edit (szerk.) *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai: poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés: Petőfi S. János 80. születésnapjára*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 37–55., Elérhető: <https://mek.oszk.hu/09500/09572/09572.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Furkó Bálint Péter 2020: *Discourse Markers and Beyond, Descriptive and Critical Perspectives on Discourse-Pragmatic Devices across Genres and Languages*, MacMillan/Springer Nature, London/Cham, Palgrave
- Furman, Reyhan – Özyürek, Asli 2007: Development of interactional discourse markers: Insights from Turkish children’s and adults’ oral narratives, *Journal of Pragmatics* **39**, 1742–757.
- Gazdar, Gerald 1979: *Pragmatics: Implicature, Presupposition, and Logical Form*, Academic Press, New York
- Goddard, Cliff 1994: The meaning of *lah*: Understanding ‘emphasis’ in Malay (Bahasa Melayu), *Oceanic Linguistics* **33** (1), 145–65.
- Goddard, Cliff 2000: Polysemy: A Problem of Definition, In: Ravin, Yael – Leacock, Claudia (szerk.) *Polysemy: Theoretical and computational approaches*, Oxford University Press, Oxford, 129–51.
- Goddard, Cliff – Wierzbicka, Anna 2014: *Semantic fieldwork and lexical universals*, John Benjamins, Amsterdam

- Goffman, Erving 1967/1995: A homlokzatról: A rituális elemek analízise a társas interakcióban, In: Siklaki István (szerk.) *A szóbeli befolyásolás alapjai II*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 3–31. [Az eredeti mű: On face-work, In: Goffman, Erving: *Interaction Ritual. Essays on face-to-face behavior*, Harmondsworth, Penguin, 1967, 5–45]
- González, Montserrat 2004: *Pragmatic markers in oral narrative, The case of English and Catalan*, John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia
- Gósy Mária 1984: *Hangtani és szótani vizsgálatok hároméves gyermekek nyelvében*, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Gósy Mária 2002: A megakadásjelenségek eredete a beszédprodukción tervezési folyamatában, *Magyar Nyelvőr* **126/2**, 192–204., Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00100/00188/00026/pdf/126206.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Gósy Mária 2003: A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései, *Magyar Nyelvőr* **127/3**, 257–77., Elérhető: <http://nyelvor.c3.hu/period/1273/127301.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Gósy Mária 2004: *Fonetika, a beszéd tudománya*, Osiris Kiadó, Budapest
- Gósy Mária 2005: *Pszicholingvisztika*, Osiris Kiadó, Budapest
- Gósy Mária 2008: Önellenőrzési folyamatok a beszédben, *Magyar Nyelvőr* **54/4**, 402–26.
- Gósy Mária 2009: Önjavítási stratégiák a beszédben gyermekeknél és felnőtteknél, In: Bárdosi Vilmos (szerk.) *Quo vadis philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe*, Tinta Kiadó, Budapest, 141–50.
- Gyarmathy Dorottya 2012: Az *izé* funkciófüggő realizációi, In: Gósy Mária (szerk.) *Beszéd, adatbázis, kutatások*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 178–94., Elérhető: http://real.mtak.hu/25225/1/MegakiKotetEGYBEN_vegl.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Gyarmathy Dorottya 2015: *Izé – A szó, amivel minden magyarázható*, *Élet és Tudomány*, Elérhető: <https://eletestudomany.hu/ize-a-szo-amivel-minden-megmagyarazhato/> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)

- Gyarmathy Dorottya 2017: *Megakadásjelenségek a magyar spontán beszédben*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Elérhető: https://www.researchgate.net/profile/Dorottya-Gyarmathy/publication/326480028_Gyarmathy_Dorottya_MEGAKADASJELENSEG_EK_A_MAGYAR_SPONTAN_BESZEDBEN/links/5b50744245851507a7af2c9a/Gyarmathy-Dorottya-MEGAKADASJELENSEGEK-A-MAGYAR-SPONTAN-BESZEDBEN.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Gyarmathy Dorottya – Neuberger Tilda 2013: *The Hungarian filler word izé in children's and adults' spontaneous speech*, Elhangzott: XV. Summer School of Psycholinguistics, Balatonalmádi, 2013. május 26–31.
- Gyuris Beáta 2008: A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé, In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 639–82.
- Gyuris Beáta 2009a: Sentence-types, Discourse Particles and Intonation in Hungarian, In: Riester, Arndt – Solstad, Torgrim (szerk.) *Proceedings of Sinn und Bedeutung 13*. Online Publikationsverbund der Universität, Stuttgart (OPUS), 157–71., Elérhető: [file:///C:/Users/User/Downloads/522-Article%20Text-1247-1-10-20190822%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/522-Article%20Text-1247-1-10-20190822%20(1).pdf) (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Gyuris Beáta 2009b: *A magyar diskurzupartikulák interpretációja a mondatfajta és az intonáció tükrében. Az ugye partikula elemzése*, Elérhető: <http://ny01.nytud.hu/~gyuris/ugye-intezeti-nb.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Halliday, Michael 1998: The Semantic Status of Discourse Markers, *Lingua* **104**, 235–60.
- Halliday, Michael – Hasan, Ruqaiya 1976: *Cohesion in English*, Longman, London
- Hansen, Michael 2006: A dynamic polysemy approach to the lexical semantics of discourse markers, In: Fischer, Kerstin (szerk.) *Approaches to Discourse Particles*, Elsevier, Oxford, 21–41.
- Hatch, Evelyn 1992: *Discourse and Language Education*, Cambridge University Press, Cambridge
- Hays, Paul R 1992: Discourse markers and L2 acquisition, *Papers in Applied Linguistics-Michigan* **7**, 24–34.
- Heine, Bernd – Kaltenböck, Gunther – Kuteva, Tania – Long, Haiping 2021: *On the rise of discourse markers*, Cambridge University Press, Cambridge

- Herbszt Mária 2010: *Tanári beszédmagatartás*, Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged
- Hermann, Paul 1898: *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Kapitel IV., Wandel der Wortbedeutung, Halle, 74–105.
- Hirschberg, Julia – Litman, Diane 1993: Empirical Studies on the Disambiguation of Cue, *Computational Linguistics* **19/3**, 501–30.
- Horváth Katalin 2000: Lexikális jelentés–kontextuális jelentés–jelentésváltozás, In: Gecksó Tamás (szerk.) *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*, Tinta Kiadó, Budapest, 120–4.
- Horváth Viktória 2004: Megakadásjelenségek a párbeszédekben, *Beszédkutató* **2004**, 187–99., Elérhető: https://epa.oszk.hu/04100/04178/00012/pdf/EPA04178_beszedkutatas_2004_187-199.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Horváth Viktória 2014: *Hezitációs jelenségek a magyar beszédben*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, Elérhető: http://real.mtak.hu/85395/1/Horvath_V_Hezitacios_jelensegek_READER.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Iványi Zsuzsanna 2001: A nyelvészeti konverzációelemzés, *Magyar Nyelvőr* **125/1**, 74–93., Elérhető: <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1251/125106.htm> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Jannatin, Nur Na'im 2021: Discourse markers in conversation between mom and children TikTok videos, doktori disszertáció, Department of English Literature Faculty of Humanities Universitas Islam Negeri Maulana Malik Ibrahim Malang, Elérhető: http://etheses.uin-malang.ac.id/39283/1/17320218.pdf?fbclid=IwAR0CCoUhKvwtaZIAOEo6P8CzqMF48uA69aIu1X5VTEwwyAlyiV6_cabTwwY (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Jefferson, Gail 1984: On the organization of laughter in talk about troubles, In: Atkinson, Maxwell – Heritage, John (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge, 346–69.
- Jucker, Andreas H. 1993: The discourse marker *well*: A relevance-theoretical account, *Journal of Pragmatics* **19**, 435–52.
- Juharosné Molnár Piroska 1995: *Pedagógiai bábjáték*, Erdei Ferenc Művelődési Központ, Kecskemét
- Kaltenböck, Gunter – Heine, Bernd – Kuteva, Tania 2011: On thetical grammar, *Studies in Language* **35/4**, 852–97.

- Károly Krisztina 2002: Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről, *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2 (1), 77–88.
- Kawamori, Masahito – Shimazu, Akira – Kawabata, Takeshi 1996: A Phonological Study on Japanese Discourse Markers, In: *Proceedings of the 11th Pacific Asia Conference of Language, Information and Computation*, 297–306., Elérhető: <https://aclanthology.org/Y96-1031.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Kenesei István – Vago Robert M. – Fenyvesi Anna 1998: *Hungarian Descriptive Grammars*, Routledge, London
- Keszler Borbála 1996: Mi a partikula?, In: Bereczki András – Klima László (szerk.) *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*, ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest, 137–38.
- Kiefer Ferenc 1988: Modal particles as discourse markers in questions, *Acta Linguistica Hungarica* 38, 107–25.
- Kiefer Ferenc 2000: *Jelentélmélet*, Corvina Kiadó, Budapest
- Klemm Antal 1923–1942: *Magyar történeti mondattan*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- Kocsány Piroska 2001: A retorikai kérdések egy lehetséges tipológiája, In: Szathmári István (szerk.) *Az alakzatok világa 2*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 7–21.
- Koczogh Helga Vanda 2007: *Native speaker and non-native speaker discourse marker use*, Argumentum, 3, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 46–53., Elérhető: <http://epa.niif.hu/00700/00791/00003/pdf/koczoghh.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Kondacs Flóra 2016: A hát diskurzusjelölőről az óvodai diskurzusokban, In: Várad Tamás (szerk.) *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2016*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 45–58., Elérhető: <https://docplayer.hu/106302187-A-hat-diskurzusjelololorol-az-ovodasok-diskurzusaiban.html> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Kondacs Flóra 2017a: Az óvodások megnyilatkozásairól az izé kapcsán, In: Várad Tamás (szerk.) *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2017*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 109–19., Elérhető: http://www.nytud.hu/alknyelvdok17/proceedings/Kondacs_Flora.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Kondacs Flóra 2017b: *NaHÁT miket gondol az átlag nyelvhasználó... A hát diskurzusjelölő gyermeknyelvi funkcióiról*, Eötvös Lingua, Elérhető: https://eotvoslingua.blog.hu/2017/05/31/nahat_miket_gondol_az_atlag_nyelvhasznalo (utolsó letöltés: 2023.07.21.)

- Kondacs Flóra 2018: A *hát* diskurzusjelölő prozódiai jellemzői a gyermeknyelvben, In: Váradi Tamás (szerk.) *Alknyelvdok12, Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2018*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 33–44., Elérhető: http://www.nytud.hu/alknyelvdok18/proceedings/Kondacs_ANyD2018.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Kondacs Flóra 2019a: A *szerintem* diskurzusjelölő jellemzői a gyermeknyelvben, In: Bóna Judit (szerk.) *Az anyanyelv-elsajátítás folyamata 3 éves kor után*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 49–58., Elérhető: https://www.eltereader.hu/media/2019/09/BONA-HORVATH_Az_anyanyelv-elsajatis_READER.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Kondacs Flóra 2019b: Az *és* diskurzusjelölőről az óvodások nyelvhasználatában, In: Rózsa Katinka (szerk.) *Eötvözet VI. Az Eötvös József Collegium és az Eötvös Loránd Kollégium VI. közös konferenciáján elhangzott előadások*, Acta Szegediensia Collegii de Rolando Eötvös Nominata, Szeged, 7–18.
- Kondacs Flóra – Kovács Viktória 2018: *On the prosodic characteristics of the discourse markers in child language. The prosodic features of hát Hungarian discourse markers*, poszter, bemutatva: International Child Phonology Conference, Chania, Kréta, 2018. június 20.
- Kowal, Sabine – O’Connell, Daniel – Sabin, Edward J. 1975: Development of temporal patterning and vocal hesitations in spontaneous narratives, *Journal of Psycholinguistic Research* **4/3**, 195–207.
- Kövesdi Miklós Gábor 2012: The first hundred years of Hungarian stand-up comedy, In: Anna T., Litovkina – Judith, Sollosy – Péter, Medgyes – Dorota, Brzozowska (szerk.) *Hungarian humour. Humour and Culture 3.*, Tertium, Kraków, 91–104.
- Ladányi Mária 2000: Képzett szavak jelentése: lexikális, aktuális és potenciális jelentés, In: Gecső Tamás (szerk.) *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*, Tinta Kiadó, Budapest, 179–84.
- Leech, Geoffrey 1983: *Principles of pragmatics*, Longman, London
- Levelt, Willem J. M. 1989: *Speaking. From intention to articulation*, MIT Press, Cambridge
- Markó Alexandra 2015: *A spontán beszéd prozódiai szerkezete. Időzítés és beszéddallam*, Akadémiai Kiadó, Budapest

- Markó Alexandra – Grácsi Tekla Etelka – Imre Angéla 2010: A diskurzusjelölők használatának fejlődése: a hümmögés formai és funkcionális sajátosságai különböző életkorokban, In: Navracsics Judit (szerk.) *Nyelv – beszéd – írás: Pszicholingvisztikai tanulmányok I.*, Tinta Kiadó, Budapest, 82–92.
- Markó Alexandra – Dér Csilla Ilona 2011: Diskurzusjelölők használatának életkori sajátosságai, In: Navracsics Judit – Lengyel Zsolt (szerk.) *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben, Pszicholingvisztikai tanulmányok II.*, Tinta Kiadó, Budapest, 49–61., Elérhető: <http://real-mtak.hu/26155/1/Marko-Derpszicholingvisztika2011.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Mátyus Kinga 2015: *A szociolingvisztikai stílus: Stratégiák a gyermek-felnőtt diskurzusban*, doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, Elérhető: http://doktori.bibl.uszeged.hu/2593/1/Jelencsik_Matyus_Kinga_disszertacio.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Mátyus Kinga – Orosz György 2014: MONYEEK – Morfológiailag egyértelműsített óvodai nyelvi korpusz, *Beszédkutatás* **2014**, 237–45.
- Meyer, Charles F. 1986: Punctuation practice in the Brown Corpus, *ICAME news* **10**, 80–95.
- Mikolov, Tomas – Chen, Kai – Corrado, Greg – Dean, Jeffrey 2013: *Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space*, arXiv (arXiv:1301.3781v3)
- Molnár Cecília Sarolta 2016a: *Ugye melyik szabály alól ne találnánk kivételt?*, Elhangzott: Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban, Szeged, 2016.04.22.
- Molnár Cecília Sarolta 2016b: *Ugye melyik szabály alól ne találnánk kivételt? Az ugye partikula előfordulása kiegészítendő kérdésekben*, *Jelentés és Nyelvhasználat* **3**, 151–67., Elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/44091/1/jelentes_2016_151-167.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Molnár Cecília Sarolta 2017: *Ugye (nem) utókérdés?*, Elérhető: [molnarc.pdf \(nytud.hu\)](http://molnarc.pdf(nytud.hu)) (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Molnár Cecília Sarolta 2019: *Speciális kérdések? Az ugye partikulát tartalmazó megnyilatkozások formája és használata*, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Elérhető: http://www.nytud.hu/szakcsoport/molnarc/dissz_molnar_cecilia_sarolta_nyelvtud.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)

- Montes, Graciela 1999: The development of discourse marker in Spanish: interjections, *Journal of Pragmatics* **31**, 1289–319.
- Morris, Charles W. 1938: Foundations of the theory of signs, In: Neurath, Otto (szerk.) *International Encyclopedia of Unified Science*, The University of Chicago Press, Chicago, Elérhető: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2364493/component/file_2364492/content (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Nagy Anna 2016: A diskurzusjelölők szerepe humoros szövegekben, In: Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *LingDok 15. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged, 117–32., Elérhető: https://acta.bibl.u-szeged.hu/63026/1/lingdok_015_117-132.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Németh Miklós 2009: Első nyelvtaníróink megjegyzései saját koruk élőnyelvéről, In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák:15. Élőnyelvi konferencia tanulmánykötete*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, MTA Nyelvtudományi Intézet, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-Európai Tanulmányok Kara, Budapest, – Dunaszerdahely–Nyitra, 95–100., Elérhető: <http://docplayer.hu/5054232-Nyelvideologiak-attitudok-es-sztereotipiak-15-elonyelvi-konferencia-parkany-szlovakia-2008-szeptember-4-6.html> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Németh Miklós 2021: *Az ízé története*, Édes anyanyelvünk, M5, Duna, 2021.02.20. Elérhető: <https://mediaklikk.hu/video/edes-anyanyelvunk-2021-02-20-i-adas-2021-02-20-i-adas-az-ize-szo-tortenete/> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Németh T. Enikő 1998: *A hát, így, tehát, mert* közőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata, *Magyar Nyelv* **94/3**, 324–31.
- Németh T. Enikő 2003: A kommunikatív nyelvhasználat elvei, In: Németh T. Enikő – Bibok Károly (szerk.) *Tanulmányok a pragmatika köréből*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 221–54.
- Németh T. Enikő 2013: Intenciók és nézőpontok a nyelvhasználatban, In: Kugler Nóra – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) *A megismerés és az értelmezés konstrukciói: Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére*, Tinta Kiadó, Budapest, 112–26.

- Németh Zsuzsanna 2014: Javítási műveletek jelöltségi hipotézise, *Jelentés és Nyelvhasználat* **I**, 29–54., Elérhető: <http://www.jeny.szte.hu/jeny/images/issues/2014/JENY-2014-NemethZs.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Neuberger Tilda 2014: *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Pak, Maria – Sprott, Richard – Escelera, Elena 1996: Little words, big deal: the development of discourse and syntax in child language, In: Slobin, Dan Isaac – Gerhardt, Julie – Kyratzis, Amy – Jiansheng, Guo (szerk.) *Social interaction, social context and language. Essays in honor of Susan Ervin-Tripp*, Psychology Press, New York, 287–305.
- Pete István = Иштван Пете 1989: *Лексикология русского языка для венгерских студентов-русистов*, Tankönyvkiadó, Budapest
- Piaget, Jean 1970: *Válogatott tanulmányok*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Piaget, Jean 1978: *Szimbólumképzés gyermekkorban*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Piaget, Jean 1993: *Az értelem pszichológiája*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Piaget, Jean 2005: *Szociológiai tanulmányok*, Osiris Kiadó, Budapest
- Piaget, Jean – Inhelder, Bärbel 2004: *Gyermeklélektan*, Osiris Kiadó, Budapest
- Pusztai Ferenc 2003: *Magyar értelmező kéziszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Quinlan, J. Ross 1992: *C4.5 Programs for Machine Learning*, Morgan Kaufmann, San Mateo
- Redeker, Gisela 1990: Ideational and pragmatic markers of discourse structure, *Journal of Pragmatics* **14**, 367–81., Elérhető: https://www.researchgate.net/profile/Gisela-Redeker/publication/243767147_Linguistic_markers_of_discourse_structure/links/545215240cf285a067c6cca3/Linguistic-markers-of-discourse-structure.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Redeker, Gisela 1991: Review article: Linguistic markers of discourse structure, *Linguistics*, **29/6**, 1139–172.
- Reese, Brian John 2007: *Bias in Questions*, doktori disszertáció, The University of Texas at Austin, Elérhető: <http://www.lib.utexas.edu/etd/d/2007/reeseb63174/reeseb63174.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)

- Sacks, Harvey – Schegloff, Emanuel A. – Jefferson, Gail 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation, *Language* **50/4**, 696–735., Elérhető: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2376846_3/component/file_2376845/content (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Sanders, Ted J. M. – Canestrelli, Anneloes R. 2012: The processing of pragmatic information in discourse, In: Schmid, Hans-Jörg (szerk.) *Cognitive Pragmatics, Handbooks of Pragmatics Vol. 4.*, De Gruyter Mouton, Berlin–Boston, 201–32., Elérhető: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/299041> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Schegloff, Emanuel A. 2007: *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge
- Schiffrin, Deborah 1987: *Discourse Markers*, Cambridge University Press, Cambridge
- Schirm Anita 2007: A *hát* diskurzuszjelölő története, *Nyelvtudomány* **III–IV**, 185–201., Elérhető: http://schirmanita.hu/Schirm_Anita/Publikaciok_files/a_hat_diskurzuszjelolo_tortenete.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Schirm Anita 2008: A *hát* diskurzuszjelölő partikula használata, In: Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.) *Az abdukció*, Magyar Szemiotikai Társaság–Líceum Kiadó, Budapest–Eger, 180–7., Elérhető: http://schirmanita.hu/Schirm_Anita/Publikaciok_files/hat_dj_partikula_hasznalata.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Schirm Anita 2009a: Partikula és/vagy diskurzuszjelölő?, In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.) *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*, Tinta Kiadó, Budapest, 304–11., Elérhető: http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/7793/1/schirm_partikula_es_vagy_diskurzuszjelolo.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Schirm Anita 2009b: Diskurzuszjelölők a parlamenti beszédekben, In: Kukorelli Katalin (szerk.) *Hatékony nyelvi, idegen nyelvi és szakmai kommunikáció interkulturális környezetben*, Dunaújvárosi Főiskola, Dunaújváros, 168–75., Elérhető: http://www.schirmanita.hu/Schirm_Anita/Publikaciok_files/a_diskurzuszjelolok_a_parlamenti_beszedekben.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)

- Schirm Anita 2011a: *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és szinkrón státusa alapján*, doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, Elérhető: http://doktori.bibl.uszeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Schirm Anita 2011b: A diskurzusjelölők funkciói a számok tükrében, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* **6.1.**, 185–97., Elérhető: https://matarka.hu/koz/ISSN_1788-9979/BTK_MFI_1_2011/ISSN_1788-9979_BTK_MFI_1_2011_185-197.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Schirm Anita 2013: A diskurzusjelölők a tanári magyarázatokban, In: Szöllősy Éva – Prax Levente – Hoss Alexandra (szerk.) *Találkozások az anyanyelvi nevelésben*, PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs, 259–68., Elérhető: https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/7279/03_schirm_anita.pdf?sequence=1&isAllowed=y (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Schirm Anita 2016: „Izé”, „micsoda”, „hogyishívják” – avagy mivel és miért töltjük meg a beszédünket?, *Nyelv és Tudomány*: <https://www.nyest.hu/hirek/ize-micsoda-hogyishivjak-avagy-mivel-es-miert-toltjuk-meg-a-beszedunket> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Schirm Anita 2017a: A diskurzusjelölők és a szövegtípusok viszonyáról, *Magyar Nyelv* **113** (3), 330–41., Elérhető: http://real.mtak.hu/67278/1/SchirmA_MNy_17_3_u.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Schirm Anita 2017b: A diskurzusjelölők vizsgálati módjai, előadás, elhangzott: IX. Nyelvtudományi Szuperkurzus, Pécs, 2017. január 25.
- Schirm Anita 2019: „Hát-tal, és-sel, köztöszóval nem kezdünk mondatot!” vagy hát mégis? Nyelvi babonák internetes szövegtípusokban, *Jelkép* **2019/2**, 92–100., Elérhető: http://real.mtak.hu/98910/1/Schirm_Hat_es_kotoszok_JelKep_2019.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Schirm Anita 2021a: *A diskurzusjelölők és a szövegtípusok kapcsolata*, Elhangzott: Szeged, 2021. október 26, habilitációs tudományos előadás
- Schirm Anita 2021b: *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*, Loisir Kiadó, Budapest
- Soares da Silva, Augusto 2006: The polysemy of discourse markers: The case of pronto in Portuguese, *Journal of Pragmatics* **38**, 2188–205.

- Southwood, Frenette – Carinus, Matty – Engelbrecht, Salomé 2010: The use of discourse markers by Afrikaans-speaking preschoolers with and without specific language impairment, *Stellenbosch Papers in Linguistics PLUS* (40), 79–94., Elérhető: https://pdfs.semanticscholar.org/e506/425b3f6d0062b755241fadfdd688452d1363.pdf?fbclid=IwAR3EMsZxwDLZ9Fb_3u9w4-ER5koAu7HsHleQjqnG_h7OglA-qBmzESggNgY (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Sperber, Dan – Deirdre, Wilson 1986/1995: *Relevance: communication and cognition*, 1./2., Blackwell MA–Oxford, Cambridge
- Szabó Tamás Péter 2010: *Háttal kezdjük a mondatot*, Nyelv és Tudomány, Elérhető: <http://www.nyest.hu/hirek/hattal-kezdjuk-a-mondatot> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Székely Gábor 2000: Lexikális jelentés–aktuális jelentés, és ami köztük van, In: Gecső Tamás (szerk.) *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*, Tinta Kiadó, Budapest, 260–62.
- Szentirmai László 2005: *Nevelés kézzel-bábbal*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Szeteli Anna – Gocsál Ákos – Alberti Gábor 2019: Szemafor hát!, *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/1, 33–63., Elérhető: <http://www.jeny.szte.hu/images/issues/2019/JENY-2019-SzeteliA-GocsalA-AlbertiG.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Tancz Tünde 2011: *A kommunikáció és nyelv fejlődése a kora gyermekkorban*, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs, Elérhető: http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/kommunikacio_es_fejlodes/index.html (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Tátrai Szilárd 2004: A kontextus fogalmáról, *Magyar Nyelvőr* 128/4, 479–94., Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00100/00188/00036/pdf/128410.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Travis, Catherine E. 2006: The Natural Semantic Metalanguage approach to discourse markers, In: Fischer, Kerstin (szerk.) *Approaches to discourse particles*, Elsevier, Oxford, 219–41.
- Tseng, Chiu-yu – Su, Zhao-y – Chang, Chun-Hsiang – Tai, Chia-hung 2006: Prosodic fillers and Discourse Markers – Discourse prosody and Text Prediction, In: *Proceedings of TAL 2006*. 109–14., Elérhető: https://www.isca-speech.org/archive/pdfs/tal_2006/tseng06b_tal.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)

- Üveges István 2022: Közérthetőség mint osztályozási probléma (?) - gépi tanulási kísérlet kézzel címkézett korpuszon, In: Berend Gábor – Gosztolya Gábor – Vincze Veronika (szerk.) *XVIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia: MSZNY*, Magyarország: Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Intézet, Szeged, 619–31., Elérhető: [\(PDF\) Közérthetőség mint osztályozási probléma \(?\) - gépi tanulási kísérlet kézzel címkézett korpuszon \(researchgate.net\)](#) (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Vargha András 2000: *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal*, Pólya Kiadó, Budapest
- Veit, Ivar 1977: *Műszaki akusztika*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- Vukov Raffai Éva 2016: A diskurzusjelölő-választások életkori sajátosságai az *így, ilyen, hát, mondjuk, ugye* esetében, *Magyar Nyelvőr* **140/4**, 483–97., Elérhető: <http://nyelvor.c3.hu/period/1404/140407.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Wichmann, Anne – Simon, Vandenberg – Anne-Mary – Aijmer, Karin 2010: How prosody reflects semantic change: A synchronic case study of of course, In: Davidse, Kristin – Vandelanotte, Lieven – Cuyckens, Hubert (szerk.) *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization*, De Gruyter–Mouton, Berlin–New York, 103–54., Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/291413651_How_prosody_reflects_semantic_change_A_synchronic_case_study_of_of_course (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Wierzbicka, Anna 1972: *Semantic primitives*, Athenaum, Frankfurt Am Main
- Wierzbicka, Anna 1976: Particles and linguistic relativity, *International Review of Slavic Linguistics* **1(2/3)**, 327–67., Elérhető: <https://www.sciencedirect.com/sdfe/pdf/download/eid/1-s2.0-0378216686900111/first-page-pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Wierzbicka, Anna 1988: *The semantics of grammar*, Philadelphia John Benjamins, Amsterdam
- Wilson, Deirdre 2011: The conceptual-procedural distinction: Past, present and future, In: Escandell-Vidal, Victoria – Leonetti, Manuel – Ahern, Aoife (szerk.) *Procedural Meaning: Problems and Perspectives*, Emerald Group Publishing, Bingley, 3–31., Elérhető: https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1332007/1/Wilson_2011_Conceptual-Procedural_Distinction_TEMPLATE.pdf (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Zaicz Gábor 2006: *Etimológiai szótár*, Tinta Kiadó, Budapest

- Zhang, Yin – Jin, Rong – Zhou, Zhi-Hua 2010: Understanding bag-of-words model: A statistical framework, *International Journal of Machine Learning and Cybernetics* **1**, 43–52., Elérhető: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=4eb600aa4071b9a73da49e5374d6e22ca46eaba6> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Zhao, Zhidan 2014: The textual function of discourse markers under the framework of relevance theory, *Theory and Practice in Language Studies* **4/10**, 2105–113., Elérhető: <https://www.academypublication.com/issues/past/tpls/vol04/10/17.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Zwicky, Arnold M. 1985: Clitics and particles, *Language* **61**, 283–305., Elérhető: <https://babel.ucsc.edu/~hank/mrg.readings/zwicky1985.pdf> (utolsó letöltés: 2023.07.21.)
- Zsák Éva 2016: *A verbalitás és a vizualitás hatása gyermekek szövegértésére*, Elhangzott: Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban, Budapest, ELTE, BTK. 2016. december 1.